

Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті

Бағыт: Құқықтану

Шифр: 5В030100

Пән: Меншікке қарсы қылмыстарды тергеу әдістемесі

ДӘРИСТЕР ТЕЗИСТЕРІ

КРИМИНАЛИСТИКАЛЫҚ ӘДІСТЕМЕНІҢ ЖАЛПЫ ЕРЕЖЕЛЕРІ

§1 Қылмыстардың жеке түрлерін тергеу әдістемесінің құқықтық негіздері, қайнар көздері, қағидалары, міндеттері мен түсінігі

Қылмыстардың жеке түрлерін тергеу әдістемесі немесе оны қысқаша түрде криминалистикалық әдістеме деген тарау - криминалистика ғылымының қорытынды бөлімі болып табылады. Сонымен қатар криминалистиканың басқа тарауларымен бірге осы білім жүйесін құрайды.

Қылмыстардың жеке түрлерін тергеу әдістемесі немесе криминалистикалық әдістеме криминалистиканың өзіндік бір бөлімі бола тұра, қылмыстардың жеке түрлерін тергеуді, оларды ашу және адсын алуды көздейді. Осы бағыттағы жұмыстарды ұйымдастыруда заң талаптары мен ғылыми негізделген ережелерді қатаң сақтау мақсатын көздейтін, тергеуді неғұрлым ұтымды жүргізуді оқытады.

Әрбір қылмыстық әрекет өзіндік белгілерімен сипатталады. Сондықтан қылмыстардың жеке түрлерін тергеу әдістемесін құру мүмкіндігі тек қылмыстардың өзіндік белгілеріне негізделеді. Қылмыстарды жасау орыны, уақыты, тәсілі және басқа да жағдайлары қоршаған ортада шағылысып белгілі көрініс, ақпарат ретінде қалыптасады. Осы көріністер әрине қайталанып, әр уақытта бір-біріне ұқсап немесе әртүрлі болуы мүмкін. Туыпдайтын айырмашылықтарға қарамастан барлық қылмыстар: ұрлық, адам өлтіру, зорлау және басқа да қылмыстық заңмен жазалапатын әрекеттерді жекешелейтін барлығына ортақ жалпы белгілері болады. Осы жалпы белгілердің негізінде, қылмыстық іс қозғалуда, қылмыстардың ерекшеліктерін анықтауда, қылмыстарды тергесуде біртектес ахуалдар туындап, тергеудің алғашқы және негізгі іріксітерін неғұрлым ұтымды жүргізуге мүмкіндік береді. Егерде қозғалуда әртүрлі қылмыстардың жалпы белгілері оларды тергеу әдістемесінің фундаментін қалайды.

Қылмыстардың әрбір түрлерінің жалпы белгілері жекелеген ұқсастықтарын көрсетеді. Жекелеген қылмыс түрлері мен

топтарының жалпы белгілерін ескеріп, криминалистикалық әдістеме барлық қылмыстық құбылыс немен сипатталатынын анықтауға ұсыныстар береді. Сондықтан тергеуші осы ұсыныстарды дұрыс пайдаланса, тергеу әрекеттерінің бағытын алады. Осы міндетті шешу мен қатар криминалистикалық әдістеме қылмыстардың жеке түрлерін тергеу барысында криминалистикалық техника мен криминалистикалық тактиканы қуаттандырып отырады. Осыған байланысты

криминалистиканың осы тарауы адам өлтірудің, зорлаудың, тонаудың, қарақшылықтың, ұрлықтың және тағы басқа да қылмыстық әрекеттердің тергеу әдістемесін шынцап, оз алдына бірнеше бөлімдер құрылады. Қылмыстардың жеке түрлерін тергеу барысын тиімділігін арттыру үшін, осы тарауда теория жүзінде көптеген әдістемелерді пайдалану керек. Осы әдістемелердің барлығы екі

бөлімнен құрылған:

1) тергеу әдістемесінің жалпы ережелері;

2) қылмыстардың жекелеген түрлері мен топтарын тергеу әдістемесі (жеке әдістеме).

Жалпы ережелер - криминалистикалық әдістеменің теориясы (жүйесі, міндеттері, қағидалары және басқа да ғылым салаларымен байланысы) негізі десек болады.

Жеке әдістеме - қылмыстардың нақты түрлері мен топтарын тергеудің бағдарламасы және ұсыныстарды қалыптастырады.

Бұл екі бөлім де бір-бірімен тығыз байланысты және қылмыстарды тергеу, олардың алдын алу мен оларды ашуда тергеудің сапасын жоғарылатуға бағытталған.

Қылмыстылықпен күресудегі және қылмысты ашуда қолданылатын криминалистикалық техника құралдары мен криминалистикалық тактика әдістерін неғұрлым ұғымды пайдалану, қолдану осы бөлімнің негізгі міндеті болып табылады. Қазіргі криминалистиканың жетістіктері мен тергеу тәсілдері белгілі нәтижеге жеткізіп, тергеу әдістемесінің мағынасын анықтайды. Бұл тергеушінің қылмысты ашу мен тергеудегі қызметін неғұрлым нәтижелі жүргізуге, тергеуде қателіктерді жоюға және уақытты зая кетірмеуге септігін тигізеді.

Криминалистикалық әдістеменің арнайы міндеттеріне мыналарды жатқызуға болады:

а) криминалистикалық тұрғыдан қылмыс пен қылмыстылықтың кұбылысын оқып зерттеу;

ә) қылмыстардың алуан түрлері мен топтарын тергеу мен алдын алуда тергеулік жолмен алынған тәсілдерді, тәжірибені үйрену және жақсарту;

б) қылмыстық заңмен жазаланатын әрекеттерді тергеуді ұйымдастыру мен жүзеге асырудың жалпы заңға сыйымдылықтарын анықтау;

в) қылмыстардың жекелеген түрлері мен топтарын тергеу, алдын алу және тергеуді ұйымдастырудың ғылыми негізделген әдістемелік ұсыныстарын жетілдіру және дамыту.

Нақты тергеулік әдістеменің ерекшеліктеріне қарамастан, қылмыстардың әрбір топтары мен түрлерін тергеу барысы жалпы қағидаларға сәйкес жүргізілуі керек.

Осы ғылыми теорияның негізделген жетектеуші тұжырымдарын оның қағидаларынан түсінуге болады. Криминалистикалық әдістеменің қағидалары ол - қылмыстық жазаланатын тергеу әрекеттерін ұйымдастыру мен жүзеге асырудағы алғашқы ережелер жиынтығы.

Криминалистикалық әдістемедің қағидалардың үш тобы бар:

- жалпы;
- жеке;
- арнайы.

Жалпы қағидаларға жататындар: заңдылық, теория мен тәжірибенің бірлігі, тұтастық, өзінділік және нақтылық.

Жеке қағидаларға жататындар: тергеудің көп қырлылығы. нақтылығы, қылмыстардың жекелеген түрлерін және топтарын тергеу әдістемесінің құрылымдық бірлігі, ғылымдылық, жоспарлы негізділік және тиімділік.

Арнайы қағидалар көп санды, мазмұны жағынан әртүрлі және қылмыстардың жекелеген түрлері мен топтарын тергеу әдістемесінің негізділігінен тұрады.

Криминалистикалық әдістеме мен криминалистикалық техника және криминалистикалық тактика араларында бөлінбейтін байланыс бар. Криминалистикалық техниканың әдістері мен құралдары қылмыспен күресу үшін арнайы қолданылады. Криминалистикалық тактика тергеуді жоспарлау мен ұйымдастырудың жалпы ережелерін қарастырады. Криминалистикалық тактикада жекелеген тергеу әрекеттерін жүргізудің тактикалық әдістерінің маңызы зор.

Криминалистикалық техниканың құралдары мен тәсілдерін тергеу жүргізуде ұтымды қолданылуын қамтамасыз ету үшін тактикалық әдістер қолданылады. Яғни, қандай техникалық құрал қолданылса, тактикалық әдістер де соған байланысты өзгеріп отырады. Мысалы, тінтудің тактикасы техникалық іздеу құралдарын қолданып жүргізілсе өзгереді. Сондықтан тергеу әдістемесі қылмыстарды ашу мен тергеуде криминалистикалық техника мен тактиканың ерекшеліктеріне сәйкес жүргізілуі тиіс. Мысалы, криминалистикалық тактика оқиға болған жерді қараудың өзіндік тактикасын, әдістерін ұсынады. Ол бізге қарауды жүргізуге жалпы нұсқау бергенімен, мысалы ұрлық немесе адам өлтіру қылмыстары бойынша оқиға болған жерді қараудың өзіндік тактикасын ескере алмайды. Яғни, ұрлық пен адам өлтірудің оқиға болған жерін қарау, әр кезде ерекшеленеді. Сондықтан осындай әрбір ерекшеліктер, қылмыстардың жекелеген түрлерін тергеу әдістемесінде ескеріліп отырады, яғни тергеулік тәжірибені, техникалық құралдардың қолданылу тәсілдерін және тактикалық әдістерді қолдануды қорытындылай келе, тергеулік әдістеме қылмысты тергеудің негізгі тапсырмалары мен тергеу әрекеттерінің ерекшеліктерін, кезектілігін анықтайды.

Тергеулік әдістеменің қайнар көздері:

- қылмыс құрамының белгілерін анықтайтын қылмыстық заң нормалары;
- тергеудің пәні мен шектелуін анықтайтын қылмыстық іс жүргізу құқығының нормалары;
- криминалистикалық теорияның, техниканың және тактиканың жалпы ережелері;
- криминологияның, қылмыстық құқықтық, қылмыстық іс жүргізу құқығының, жедел-іздігіру теориясының,

социологияның, соттық статистиканың, еңбекті және басқаруды ұйымдастыру ғылымының ережелері;

- қылмысты тергеу мен алдын алудағы ішкі істер¹ органдарының, соттардың, прокуратуралардың, сараптама мекемелерінің тәжірибелік тәсілдері.

Тергеулік әдістеменің үлгіштігі негіздері: а) қылмыстық құқық нормалары: ҚР ҚК-нің баптарының диспозициялары, нақты қылмыс құрамының анализдері;

ә) қылмыстық іс жүргізу құқығының нормалары: дәлелденуге жататын мән-жайлар (ҚР ҚІЖК-нің 117 және 481 баптары), жедел-ізвестіру шараларын қолдану, қоғамның күшін қолдану, мамандарды қатыстыру.

Жеке әдістеме екі топқа бөлінеді:

- біртектес;
- ерекше.

Біріншісі, қылмыстық заңмен анықталып, қылмыс түрлері і бойынша құрылған және қылмыстық заңмен жазаланатын әрекеттер түрлерінің санына сәйкес келеді. Жаңа түрлерінің пайда болуы жеке әдістеменің дамуын талап етеді.

Ерекше әдістеме - бұл басқа да белгілерден бөліну негізінде өзіндік айырмашылықтары бар әдістемелер:

а) қылмыс жасау орны бойынша (мысалы, теміржолда, суда және автокөлікте т.с.с.);

ә) қылмыскердің жеке басының сипаттамасы бойынша (кәмелетке толмағандар, реңцевистер, әйелдер);

б) қылмыс жасағаннан кейінгі уақыт саны бойынша (өткен жылдың қылмыстары);

в) тергеу жүргізуге қатысатын тергеушілер саны бойынша (мысалы, тергеуді топ болып жүргізу әдістемесі).

Жеке әдістеме деталізация (болшектеу) белгілері бойынша: бір деңгейлі және екі деңгейлі болып бөлінеді. Мысалы, бөтеннің мүлкін ұрлауды тергеу әдістемесі келесідей түрлерге бөледі: пәтерлік ұрлықтар қалталық ұрлықтар және т.б.

Жеке әдістеме шешетін сұрақтарының көлемі бойынша: толық және қысқартылған болып бөлінеді (мысалы, ұрлықты тергеудің¹ алғашқы тергеу әрекеттері). Қылмыстық кодекстің баптары бойынша - біреулік /бір ғана қылмыс құрамы бар қылмыстарды тергеу, мысалы алаяқтықты тергеу/ және кешендік /ҚК-тің бірнеше баптарында көрсетілген қылмыстарды тергеу, мысалы, жыныстық қылмыстар, жол-көлік қылмыстары және т.б. қылмыстар/.

§2 Қылмыстардың жекелеген түрлерін тергеудің жеке әдістемесінің құрылымы

Қылмыстардың нақты түрлері мен топтарын тергеудің, ұсыныстары мен ережелерді сипаттайтын негізгі элементтерін, біз жеке әдістеменің құрылымы деп түсінеміз.

Біртекес жеке әдістеменің құрылымы бойынша сипатталатын қылмыс түрлерінің конструкциясын келесі негізгі элементтерден көруге болады:

а) Қылмыстың нақты түрінің криминалистикалық сипаттамасы (қылмыс жасау және жасыру тәсілдері, біртектес тергеулік ахуал- дар, қылмыскердің және жәбірленушінің жеке басы, із қалдыру механизмі, қылмыс жасау жағдайы, қылмыс жасауға итермелейтін себептер мен шарттар).

ә) Қылмыстың нақты түрін тергеудегі анықтауға жататын мән- жайлар, бұл ҚР ҚІЖК-нің 117, 481 баптарының талаптарына сәйкес шешіледі, яғни әрбір қылмыстық іс бойынша дәлелдеу пәнін анықтайды. Осы біртектес дәлелденуге жататын мән- жайларды тергеу әдістемесі әрбір қылмыстық заңмен жазаланатын әрекеттердің түрлері бойынша талдайды.

б) Қылмыстардың жеке түрлерін тергеудің алгоритмдері мен бағдарламалары (қылмыстық іс қозғаудың ерекшеліктерін анықтау, алғашқы және кейінгі тергеу әрекеттерін жүргізудің так- тикасы мен жедел-ізвестіру шараларын қолдануды анықтау және тергеуші мен анықтау органының бірлесіп қызмет жасауымен бірге қоғамдық көмек қолдану).

Қылмыстарды тергеудің бағдарламалары жөнінде айта келе, тергеу жүргізу барысында оның үш кезеңі бар екенін де көрсету қажет, олар: - алғашқы - кейінгі

- қорытынды.

Тергеудің алғашқы сатысында ҚР ҚІЖК-нің 177-бабына сәйкес қылмыстық іс қозғауға мүмкіндік беретін себептер мен негіздеі анықталады, қылмыстың нақты түріне байланысты біртектес бол- жамдар құрылады және қозғалған қылмыстық істің негізінде тергеуді жоспарлауға ұсыныстар беріледі. Алғашқы тергеу) әрекеттері мен жедел-ізвестіру шараларының көлемі мен кезектілігі қалыптасқан тергеулік жағдайға және қылмыстық істің нақты ерекшеліктеріне байланысты анықталады. Қылмыстық қозғау негіздері анықталғаннан кейін тергеуді әрі қарай жүргізу) мен жоспарлау үшін, болжамдар құрылады және дәлелдемелер анықталып, бекітіліп алынады. Жедел-ізвестіру шаралары мен алғашқы тергеу әрекеттерінің мақсатшыл қылмысқа сезікті (болып жүрген) адамды ұстау және қылмыстың ақын алу мен қылмысты той- тару болып табыады. Соңдықтан осы әрекеттерді өз көлемі мен кезең бойынша дұрыс қолдану, тергеудің кейінші сатысы үшін өте маңызды.

Тергеудің кейінгі сатысында дәлелдемелерді жинауға, зерттеуге және оларға баға беруге бағытталған жұмыстар жасалады. Бұл жұмыстар қылмыстық іс мән-жайларының толық және объективті зерттелуі үшін әртүрлі тергеу әрекеттері мен жедел ізвестіру шаралары жүргізу арқылы орындалады. Сонымен қатар тергеудің осы саты- сында ғылыми техникалық құралдарды қолдану әдістеріне, сот- сараптамаларын тағайындау тактикасына және сараптамаға қойылатын сұрақтардың мазмұнына назар

аударі:ан жөн. Сондай-ақ, осы кезеңде тергеу жүргізуге мамандардың көмегінің қажеттігі жөніндегі мәселелер шешіледі.

Қорыпнды кезеңінде алдыш ала тергеуді жүргізу аяқталыш, тергеушімен айыптау қорытышдысы шығарышады.

Қылмыс жасауға итермелеген себептер мен шарттарды анықтау бұл бөлімде қылмыс жасауға итермелейтін себептер мен шарттар, қылмыс түрлеріне кең көлемде сшіаттама және қылмыстық ізге түсу органдарының қадағалау қвметгеріне ұсыныстар берілген. Яғни, тергеулік әдістеме арқылы қылмыстық жазаланатын әрекетгердің ал- дын алу, оларды дәледцеу үшін дәлелдемелер жинауға, тексеруге және дәлелдемелерге баға беруге бағыпталған әдістері анықталды.

§3 Қылмыстардың крминалистикалық сипаттамалары

XX ғасыр алпысыншы жылдардың соңы мен жетпісінші жылдардың басында "қылмыстың крминалистикалық сипаттамасы" деген түсінік енді. Қылмыстардың крминалистикалық сипаттамасы - бұл тергеулік әдістемені қамтамасыз ететін ғылыми санат /категория/. Оның маңызы тергеуді жүзеге асыратын органдардың қызметінде нақты тәжірибелі әдістемесімен байланысы. Бұл таза крминалистикалық тапсырмаларды шешетін ғылыми санат. Мұның қозғалмалылығы әрбір қылмыс топтарын, түрлерін тергеуде өзгеріп отыратындығынан көрінеді.

Қылмыстардың крминалистикалық сипаттамаларының негізгі кұрылымдық элементтері:

- біртектес тергеулік ахуал (қаралудағы қылмыс бойынша ашуға қажетті біртектес ахуалдар);

- қылмыс жасау жағдайы (қылмыстық қол сұғушылықтың объектісі, орны, уақыты, шарттары және басқа да қылмыстық іс бойынша анықталған мән-жайлар).

Қылмыстық қол сұғушылықтың объектілері ретінде келесілерді түсінуге болады: заттар, мүліктер, құндылықтар, адамның өмірі, ар-ожданы мен дегісаулығы және т.б. Қылмыстық қол сұғушылықтың объектілерінің мағыналарын, нақты заттарды жымқыру белгілерін анықтау кезінде басқа да мән-жайлар туындайды. Мысалы, олардың тағайындалуы, дайындалу орны, сақталған жері, иеленуі, пайдаланылуы және т.б. Сонымен қатар қылмыстық қол сұғушылықтың объектілері туралы мәліметтер ақпараттық-іздеу жүйесінде тіркелуі керек (мысал: мәйіттер, заттар, мүліктер және т.б.).

Қылмыс жасаудың тәсілдері қылмыс орнын тандауға әсерін тигізеді, ал кейбір жағдайларда қылмыс, осы қылмыс жасау тәсілдері мен орындарын тандау уақыттарынан да туындайды.

Қылмыс жасау орнының крминалистикалық мағынасы дәлелдемелік маңызы бар іздер мен басқа да объектілердің табылуынан көрінеді; қылмыстық қол сұғушылықтың заты, тәсілдері, уақыты және механизмі анықталады; қылмыскердің және жәбірленушінің жеке белгілері мен

эрекетгерінің сипаттамасы анықталады; кей жағдайларда қылмысты тікелен көрушілер және т.б. табылады.

Қылмыс жасау уақыты туралы мәліметтер сезіктілердің сипаттамаларын және қылмыс оқиғасының мән-жайларына шын баға беруге себін тигізеді. Кейбір қылмыстардың түрлері көбіне белгілі бір жыл мезгілінде жасалады. Мысалы, егін жинау кезінде. белгіленген мейрам күндерінде, сондай-ақ тәуліктің кешкі, түнгі уақыттарында. Сонымен қатар қылмыс жасалу уақытына байланысты белгілі бір циклдер де болуы мүмкін (жұмыс уақыты кездері немесе түскі үзіліс кезі, кино-телехабарлар көру барысында және т.с.с.).

Қылмыстық қол сұғушылықтың нақты түрлері мен топтарына қарасты із қалдыру механизмі міндетті болады. Қылмыстың іздерін тауып, олармен неғұрлым ұтымды жұмыс жасауға іздердің орналасуы туралы, түрлері мен белгілері туралы және сақталуы туралы мәліметтердің маңызы зор. Қандай да бір қылмыс болмасын жасалуы кезінде қоршаған ортада, жәбірленушіге, қылмыстық қол сұғушылық затқа немесе қылмыскердің өзінде материалды бекітілген бейнекөрініс, яғни іздерді қалдыруы мүмкін және тиіс.

Қылмыс орнында қалған материалдық іздер қылмыс оқиғасымен тікелей байланысты болады, яғни жәбірленушінің немесе қылмыскердің физикалық ерекшеліктерін, із қалдыру механизмі, кейде олардың мінез-құлқы сипаттағы мәліметтерді анықтауға да әсерін тигізеді. Осымен бірге материалдық іздердің маңызды құндылығы, қылмыскердің оқиға болған жерге қалай кіргенін қалай шыққанын т.с.с. мән-жайларды көрсетеді.

Қылмыс жасау тәсілі - бұл субъективтік және объективтік факторлармен бірге қалыптасқан субъектілердің қылмыс жасауға дайындалуы, жасауы және қылмыс ізін жасыруға бағытталған эрекеттер. Әрбір қылмысты жасау әдісі субъект эрекетінің (эрекетсіздігінің) нәтижесінде қалыптасады.

Қылмыс жасау тәсілдерінің криминалистикалық сипаттамасы қоршаған ортада қылмыспен қандай іздер қалдырылғанын, ол іздерді қайдан және қалай іздеу керек екенін және қылмыс жасаған тұлғалардың физикалық ерекшеліктері туралы мәліметтерді анықтауға мүмкіндік береді.

Сонымен бірге сипаттамаға қылмысты жасыру тәсілдері туралы мәліметтер де кіреді. Тергеу тәжірибесі көп жағдайларды қылмыскерлер қауіпті қылмыстарды жасауда қылмыс іздерін жасыруға эрекеттер жасайтынын көрсетеді. Қылмыс іздерін жасыру, сонымен қатар оны мүлдем жою тәсілдері олардың мінездеріне қарай әртүрлі болып келеді. Өте қауіпті қылмыстарды жасауда айлакер қылмыскерлер қылмыстың іздерін жасыруға мән беріп, қылмыстардың байқалмай, анықталмай қалуын тілейді. Мұндай қылмыстар тәжірибеде көптеп кездеседі, яғни мұндай қылмыстардың іздерін жасыруға мыналарды жатқызуға болады: қылмыс іздерін жою, оқиға орнын немесе қалдырылған іздерді өзгерту, жалған мәліметтер, алиби дайындау және жәбірленушілер мен куәларға күш көрсету т.с.с. эрекеттер.

Қылмыскердің жеке басы.

Қылмыстарды ашуда қылмыскерлердің элеуметтік, элеуметтік-демографиялық, элсуметтік-психологиялық және т.б. белгілерінің маңызы

үлкен. Мұндай мәліметтер белгілі қылмыстарды жасаған тұлғалардың жеке бастарын анықтау үшін маңызды болып саналады. Осындай қасиеттер тұлғаның биологиялық белгілерінде (жасы, жынысы, ұлты, білімі, жанұя жағдайы және т.б.), еңбектік қызметі туралы мәліметтерінде (мамандығы, қоғамдық қызметі мен еңбек ету, жұмыс түрі және т.б.), жеке элеуметтік-психологиялық белгілерінде (еркі, темпераменті, эмоциясы және т.б.) қалыптасады.

Сонымен қатар олардың өмірге деген көзқарастары, бұрын сотталғандығы, кімдермен, қандай ортамен араласатыны, құқық қорғау органдары әрекеттеріне қатынасы, қозғалысы т.б. мәліметтер де қылмыстарды ашу мен тергеуде өте көп септігін тигізеді.

Жәбірленушінің жеке басы.

Жәбірленушінің жеке басының белгілері туралы мәліметтер қылмыскерді толық сипаттауға, қылмыстың мақсатын анықтауға, сонымен бірге қылмыскерді іздейтін ортаны анықтауға және қылмыстық іс бойынша дәлелдемелер жинауға бағытталған әрекеттерді жоспарлауға бағыт береді.

Жәбірленуші туралы мәліметтер оның демографиялық жағдайын (жасын, жынысын, мекен-жайын, мамандығын т.б.), қылмыспен келтірілген залалдың көлемі туралы және жәбірленушінің физикалық, биологиялық және психологиялық ерекшеліктерін толық қамтуы тиіс.

Жәбірленушінің жеке басы туралы мәліметтер (қылмысқа дейінгі және қылмыстан кейінгі) қылмыстың көптеген жағдайларыш анықтауға, қылмыскердің пиғылы неге бағытталғанын және мақсатын анықтауға, жалпы және жеке белгілерін анықтауға әсерін тигізеді.

Қылмыс жасауға итермелейтін себептер мен жағдайлар.

Бұл жерде қылмыс жасауды дайындатуға, қылмысты жасау және қылмыстың ізін жасыруға мүмкіндік беретін жағдайларды көрсету керек. Осы жерде біріншіден, қылмыс жасауды жеңілдететін шарттарды айтуға болады. Мысалы, материалды құндылықтарды ұрлау кезінде қылмыскер олардың нашар күзетілуін немесе ұрланатын заттар туралы иесі білмеуін, олардың артығын, тағы да басқа осындай факторларды пайдалана отырып, өз ойын жүзеге асырады. Сондай-ақ, құлыптардың жоқтығын немесе напар жабылуын да пайдалануы мүмкін.

Сонымен қылмыстардың криминалистикалық сипаттамасы дегеніміз - арнайы білім арқылы алынған, белгілі қылмыс топтары немесе түрлері туралы мәліметтер жиынтығы.

ҰРЛЫҚТЫ ТЕРГЕУ

§1 Ұрлықтың криминалистикалық сипаттамасы және тергеу барысында анықтауға жататын мән-жайлар

Қазақстан Республикасы ҚК 175-бабының 1-бөліміне сәйкес, ұрлық - бөтен мүлікті жасырын ұрлау.

Ұрлық деп - пайдакүнемдік мақсатта бөтен мүлікті меншік иесіне немесе өзге иеленушісіне залал келтіре отырып, айыптының немесе басқа адамдардың пайдасына заңсыз қайтарымсыз алып қою немесе айналдыру танылады.

Ұрлықты тергеу ерекшеліктері осы қылмыстың криминалистикалық сипаттамасына байланысты анықталады, яғни қылмыстық әрекетке әзірлену, оны жасау және жасыру тәсілдері мен бірге із қалдыру механизмі, қылмыс субъектісі мен жәбірленушінің жеке бастарының ерекшеліктері, сондай-ақ көрсетілген тұлғалардың арасындағы байланыстық элементтері де кіреді.

Ұрлықтың криминалистикалық сипаттамасының маңызды құрылымдық элементі болып ұрлықты жасау жағдайы, қылмыстық қол сұғушылық заты, қоршаған ортадағы материалдық элементтер /ұрланған мүліктердің құндылық өтімділігі, күзеттің болуы немесе болмауы, адамдардың көп болуы, яғни мұндай жағдайларда қылмыстың байқалмай қалуы және т.б./ табылады.

Жеке мүліктерді ұрлаудың жасалу орны болып келесілер табылады: пәтерлер, азаматтардың жеке меншігіне кіретін үйлер, зауыттар, жатақханалар, фабрикалардағы киім сақтайтын жерлер, қызметтік орындар, вокзалдар, бекеттер, пойыздар, көшелер, аулалар, қонақ үйлері мен қоғамдық пайдаланылатын орындар, дүкендер, автокөліктер, сарайлар, қоралардан мал ұрлау және т.б.

Мемлекеттік және қоғамдық мүліктерді ұрлаудың біртектес орындары болып мыналар саналады: өндірістік кәсіпорындар, мекемелер, сату және тұтыну кәсіпорындары.

Қылмыскерлер ұрлық жасау орындарын анықтаған кезде тез және байқалмай қалуға мүмкіндік бар жерлерді белгілейді, оларға жәбірленушілердің кемшіліктері де әсер етеді /кірер есіктің алдындағы төсеніштің астына кілтті қалдырып кетуі, үйіне кез келген таныстарын шақыруы, заттарды қараусыз қалдыруы және т.б./

Келесі белгісі болып қылмыс жасау уақыты болып табылады, қылмыстың уақытын анықтау, тергеушіге дәлелдемелер іздеуде және сезікті тұлғаларды анықтауда көмегін тигізеді.

Тәжірибенің көрсетуі бойынша ұрлықтар көбінесе жұмыс күндері жасалады, яғни ол уақыттарда үйлерде ешкімнің болмауы, сондай-ақ адамдар көп жиналатын базарлар, көшелер, қоғамдық орындар және қоғамдық автокөліктерде жасалады. Бұлар қылмыскерлердің ұрлық жасауын жеңілдетеді.

Көп жағдайларда қылмыс жасау орны мен уақыты, қылмыстық қол сұғушылық затының күзетілу кемшіліктеріне байланысты анықталады. Мысалы, гараждан автокөлікті ұрлау түнгі уақытта жасалады, ал ашық автотұрақтардан күндізгі уақытта, қалталық ұрлықтар қоғамдық автокөліктерде, адам көп жерлерде т.б. жасалады.

Ұрлықтың тағы бір белгісі - қылмыстық қол сұғушылық заты. Сот-тергеулік тәжірибемен зерттеліп көрсетілгендей, қылмыскерлердің негізгі бөлігі төмендегі мүліктерді ұрлайды: ақшалар, құндылықтар, радио-

теледидарлық аппаратуралар, автокөліктер, мотоциклдер, адамдардың өзімен алып жүретін заттары, азық-түлік тағамдар, алкогольдік ішімдіктер және т.б. ал мемлекеттік мүліктен мыналарды ұрлайды: киімдер, аяқ және бас киімдер, азық-гүліктер, ішімдіктер, құрылыс материалдар және т.б.

Әдетте ұрланған заттар көбінесе қылмыскерлердің тұрғылықты жерлерінде немесе соған жақын жерлерде, сондай-ақ таныстары мен туыстарының үйлерінде сақталады. Қылмыскерлер кейде ұрланған заттарды сақтау үшін сақтау камераларын, құпиялы жерлерді пайдаланады.

Ұрлық таралым деңгейі бойынша келесі түрлерге бөлінеді:

- пәтерлік тұрғын үйге кіру арқылы;
- көшедегі;
- авто-мотокөліктер;
- көліктік;
- қалталық;
- ауылдық жерлерде малдарды;
- қонақ үйлерде, жатақханаларда, демалыс үйлерінде бірге тұратын тұлғалардан.

Барлық көшедегі қылмыстардың 40% көшеде бөтеннің мүлкін ұрлау құрайды.

Транспорт құралдарын ұрлау екі жылдың көлемінде 80% дейін өскен, жалпы мөлшері 9%.

Көліктегі бөтен мүлікті ұрлау соңғы жылдары 40%-ға дейін өскен.

Пәтерлік, қалталық ұрлықтар көбінесе күндізгі уақытта жасалады, ал автокөлікті ұрлау ірі қалаларда кешкі және түнгі уақыттарда жасалады, ол 85% құрайды.

Ұрлық бөтен мүлікті жасырын ұрлау тәсілімен жасалады. Ұрлықты барлық жасалу тәсілдері бойынша екі негізгі топқа бөлуге болады:

- тұрғын үйге кіруге байланысты жасау тәсілі;
- тұрғын үйге кіруге байланыссыз жасау тәсілі;

Бұл көрсетілген топтарды өз кезектіліктеріне байланысты келесі топтарға бөлуге болады:

Бірінші топтағы ұрлық жасау тәсілі келесідей бөлінеді:

ә/ Тұрғын үйге жасырын есік бұзу жолымен кіру. Мұндай тәсілмен ұрлықтың көптеген түрлері жасалады, яғни пәтерден, жеке үйлерден, жеке гараждардан және т.б. ұрлау. Есік бұзуға көбінесе тұрмыстық заттар қолданылады /ломдар, шеге суыратын темірлер, балталар, аралар және с.с./ немесе арнайы жасалып дайындалған кілттер, құралдар қолданылады. Қалалық жерлерде есік бұзуға ешқандай құрашар қолданбай-ақ жасау тәсілдері орын алды, яғни есікті қатты өзінің физикалық күшін қолданып ашу.

а/ Тұрғын үйге алдау жолымен кіру арқылы жасау /кәсіпорындар мен кемеңдердің өкілдерінің және жәбірленушілердің келісімдерімен/. Тұрғын үйге кіріп ұрлық жасау кезінде қылмыскерлер көбіне кішкентай балалармен кәрі адамдарды полиция немесе сантехника қызметкерлері ретінде алдап кіру тәсілдерін қолданады.

Тұрғын үйге кіруге байланыссыз жасалатын қылмыстарға, яғни ұрлықтарға арнайы білім қажет емес /қалталық қылмыстардан басқаларына/.

Ұрлық келесі тәсілдермен жасалады, яғни вокзалдарда жолаушылардың ұйықтап қалуы, заттарын қараусыз қалдыруы, сенімділік жолмен қалдыру т.б.

Кейінгі уақыттарда ұрлық кеңінен тараған, яғни қалталық, дүкендер және қол сұғушылық заттарын еркін түрде ұрлау, /тұлғаларға мән бермеу, бірыңғай тұрақты орны мен жұмысы және т.б./ қоғамдық орындарда мас болып жүрген адамдардың, кептіруге іліп қойған төсеніштерді ұрлау арқылы жасалады. Ұрлық жасау тәсілі тұлғалардың бірнеше ерекшеліктерінен анықталады, /жынысы, жас шамасы және т.б. /

Ұрлықтың криминалистикалық сипаттамасында қылмыскердің жеке басы туралы мәліметтер ең басты орын алады. Ұрлық жасау адамдар арасында қоғамдық бағыттағы мінез-кұлқымен болуы, сонымен қатар әдетке қалдыруы. Ұрлық жасаушы барлық қылмыскерлердің көбі бұрын сотталғандар болып табылады. Қылмыскер ұрылардың көбі отбасы жоқ жалғыз тұратын немесе кез келген таныстарымен тұратындар, олардың көбінің тұрақты мекенжайы және жұмысы болмайды. Ұрлық жасайтын барлық тұлғаларды олардың қылмыс жасау тәсілдері бойынша бірнеше топтарға бөлуге болады:

А/ Қарапайым қылмыскерлер, олар ұрлықты бұрын дайындықсыз ұрлық жасауға қолайлы жағдайлар гуындаған кезде, техникалық құралдарды қолданбай жасайды, мысалы: пәтердің есігінің ашық қалуы, заттардың қараусыз қалдырылуы және т.б.

Ә/ Дәрежелі /квалифицированные/ қылмыскерлер - бұл арнайы білімді игеретін іұлғалар және көп мелшерлі заттарды терең ойла- нып ұрлайды, мысалы кілт тандау жолымен ұрлық жасау. Әдетте мұндай тұлғалардың көбі бұрын ұрлық немесе басқа да қылмыстар үшін сотталған болады.

Б/ Білікті /профессиональный/ ұрылар, қоғамға қарсы бағытталған тұрғыда ұрлық жасайды. Көбінесе бұлардың барлығы бұрын аналогиялық қылмыстар үшін сотталған болып келеді және арнайы қылмыстық білімі мен өтілі (стажы)бар қылмысқа жақсы дайындалған тәсілмен ұрлық жасайды, мысалы қалтадан ұрлау.

Ұрлықтың себептері болып келесілер табылады:

- отбасында, оқу ортасында әлеуметтік жағдайдың нашарлығы, осының әсерінен қасақана мақсаттың, ойдың пайда болуы;
- сігірт ішімдіктеріне, қумарлық ойындарыша салынып кетуі және оны әдетке айналдыруы;
- қасақана қылмыстарды жасайтын тұлғалардың мәдениетінің, сана-сезімінің төмен болуы.

Ұрлық жасаудың шарттары:

- тұрғын үйлер мен қоймалардың техникалық нашар қорғалуы;
- қонақ үйлерде, жатақханаларда, демалыс үйлерінде, үй аула- ларында ботен тұлғаларды қадағалаудың болмауы, ұрланған мүлікті табу үшін күрестің жетіспеушілігі;

- қылмыскерлерде эртүрлі құрал түрлерінің көп болуы;
- азаматтардың мүліктерінің сақталуына салақ қарауы;
- жәбірленушілердің мінез-құлықтарының ұрлық жасауға жеңілдіктер тигізуі.

Сонымен қатар ұрлықтың жасалуына тағы бір шарт болып, қылмыстардың томен деңгейде ашылуы жатады.

Барлық қалталық және пәтерлік ұрылардың 70% рецидив-қылмыскерлерге жатады, олар көбіне жаргон сөздерді қолдануға, татуировкалар салуға және ұрылар заңдарымен жүруге әуес болады, яғни оларда иерархиялық жүйе қалыптасқан.

Жеке мүлік ұрлаудың 40%-ын топ болған қылмыскерлермен жасалады. Барлық ұрылардың 27% жуығы 18-24 жастағы ұрыларды құрайды. Сонымен қатар, кәмелеттік жасқа толмағандармен жасалатын ұрлықтардың да жалпы салмағы өсуде.

Азаматтардың жеке мүлкін иеленудің қылмыстық тәсілінің көп тараған түрінің бірі - ол қалталық ұрлық.

Алғашқы тергеу әрекеттері мен жедел-ізвестіру шараларын жүргізудің тактикасы қылмыскерлердің жеке бастарының ерекшеліктеріне сәйкес анықталады. Қалталық ұрылардың көбі білімі және мәдениеті өте төмен болып келеді. Қалталық ұрлықтар үшін рецидив қылмыскерлер 50% құрайды. Қалтадан ұрлау кезінде білікті қылмыскерлер спирт ішімдіктерін тұтынбайды, яғни өздерінен эртүрлі назар аударатын иістердің шықпауын тілейді. Ұрлықты олар көбіне адамдар көп жиналатын жерлерде жасайды /қалалық автокөліктерде, кассалардың алдарында, базарларда және т.б./.

Кейбір жағдайларда қылмыскерлер ұрлықты жеңілдететін, ыңғайлы жағдайларды қолдан жасайды, мысалы адамдарды итермелейді, базарларда топ болып жүріп жолдағы адамдарды қағып кетеді және т.б.

Қалталық ұрыларды жергілікті және басқа жерден келген /гастролер/ деп екі топқа бөлуге болады. Жергілікті ұрылар көбіне әдетте қаланың белгіленген аймақтарында ұрлық жасайды /базарларда, көліктерде/ ал басқа жерден келген ұрылар көбіне дәрежелі білікті ұрылар болып келеді. Олар бір жерде көп болмайды, бір қаладан екінші қалаға ауысып жүреді. Сонымен қатар дәрежелі ұрылар қылмысты жалғыз да жасай береді.

Қалталық ұрлықтың негізгі көп тараған тәсілдері:

ә/ қолын жабу арқылы ұрлау, яғни қылмыскерлер ұрлық жасау кезінде өз қолдарын жәбірленушілер байқамай қалуы үшін газетпен, кітаппен және т.б. заттармен жауып алады.

а/ кесу арқылы ұрлық жасау, яғни қылмыскерлер ұрлық жасау кезінде жәбірленушілердің сомкелерін, киімдерін өткір құралдармен кесіп ұрлайды, /алмас, лезвия т.б. заттар/.

б/ жай ұрлау, яғни ол кезде ұрылар адамдарға жақындап келіп, қалталарын түртіп көріп, қалтасында ақша бар ма, жоқ па біліп алып, байқатпай қалтадан алып кетеді. Кейбір білікті ұрылар қалтадан әмиәнді (кашелекті, бумажникті) алған кезде қолдарынан тайып, шығып кетпес үшін, алдын ала

қолдарына порошоктар жағады немесе арнайы дәрігерлік, хирургиялық қысқыштарды қолданады.

Қазақстан Республикасы ҚІЖК-нің 117-бабына сәйкес, дәлелдеуге жататын мән-жайлар:

- ұрлық орын алды ма?
- қашан ұрлық жасалды, қайда және кімнен?
- ұрлық қандай тәсілмен жасалды?
- не ұрланды, келтірілген залалдың мөлшері?
- ұрлықты кім жасады, қанша адам қатысты, әрқайсысының атқарған рөлдері, айыпталушылардың жеке бастары қалай мінезделеді?
- қылмыстың мақсаты қандай ?
- жасалған ұрлық қалай дәрежеленеді ?
- қылмыстық жауаптылықты жеңілдететін немесе ауырлата- тын мән-жайлар бар ма ?
- ұрланған зат қалай, кім арқылы және кімге жіберілді ?
- қылмыс жасауға итермелеген мән-жайлар.

§2 Алғашқы және кейінгі тергеу әрекеттері мен жедел-іздестіру шараларын жүргізу тактикасы

Қылмыстың іс қозғау.

Ұрлық бойынша қылмыстық іс қозғау үшін негізгі мәселе анықтау органы немесе тергеуші қылмыс жасалғандықты куәландыратын мәліметтер алуы. Қылмыс жасалғандығын куәландыратын жеткілікті көлемдегі мәліметтер болған кезде, тергеуші ұрлық бойынша қылмыстық іс қозғап, тергеу жүргізуге кірісу керек. Егер де қылмыстық іс қозғауға мәліметтер жеткіліксіз болса, алдын ала тексеру жүргізу қажеттілігі туындайды. Қылмыстық іс қозғау үшін себептердің заңдылығы тексеріледі.

Қылмыс туралы ауызша немесе телефон арқылы хабар алғаннан кейін оқиғаның сипаттамасын түсініп, қылмыс іздерін анықтау мен бекіту мақсатында оқиға болған жерді қарау қажет. Оқиға болған жерді қараумен қатар жедел іздестіру қызметкерлерімен куәлар анықталады /сол үйдің жанында тұратын, ұрлықты көрген тұлғалар/. Егер де қарау кезінде нақты ұрлықтың белгілері анықталса, /қылмыстың ізін суытпай/ ізге түсу мен қылмыскерлерді ұстауға шаралар қолданады.

Алғашқы тергеу әрекеттер маңыздысының бірі - оқиға болған жерді қарау, яғни осыдан кейін ұрлықты тергеу басталады.

Бұл тергеу әрекетінің міндеттері мыналар:

1. Болжамдар құру мақсатымен ұрлықтың сыртқы көрінісін қайта жанғырту.
2. Дәлелдемелік маңызды заттар ретінде қылмыскердің іздерін, қылмыс құралдарының және басқа да заттардың іздерін табу және алу.
3. ОБЖ қарау барысындағы барлық жағдайларды хаттамада толық көрсету.
4. Ұрлық жасауға итермелеген себептер мен шарттарды анықтау.

Ұрлық туралы хабарды алғаннан кейін, оқиға болған жерге бармай тұрып, тергеуші келесі шараларды жүзеге асыруы тиіс:

1. ОБЖ-дің қорғалуын қамтамасыз ету;

2. ОБЖ қарауға қатысатын тұлғаларды анықтау /жедел іздестіру қызметкері, сарапшы маман, куәгерлер, кинолог және т.б.І.

Оқиға болған жерге келгеннен кейінгі тергеушінің әрекеттері:

1. Қылмыстың ізін суытпай жедел іздестіру шаралары мен тергеу әрекеттерін жүргізу мақсаты мен оқиға болған жердегі тұлғалардан /жәбірленушілер, ұрлықты көрушілер/ сұрау.

2. Ұрлық болғанын анықтағаннан кейін оқиға болған жерде өзгерістер болған жоқ па, соны анықтау, егер өзгерістер болса, қандай мақсатпен және кіммен жасалған. Осыдан кейін тергеуші оқиға болған жердің қарауына кіріседі, қарау жалпы шолудан басталады.

Оқиға болған жерді қарау кезінде, қылмыскердің үйге қай жерден, қалай кіргендігі анықталады /есікті бұзу, терезе арқылы және т.б./.

Қылмыскердің үй ішінде қалдырған іздерін қарап, тергеуші бұрын қылмыскер үй ішіндегі заттар қай жерде тұрғанын, білетіндігін немесе білмейтіндігін анықтауға мән береді.

Оқиға болған жерді қарау кезінде төмендегілерді анықтау керек:

- қылмыскер қандай жолмен және тәсілмен үйге кіріп шыққан;
- қылмыскер қандай бұзу құралдарын қолданған;
- қылмыскер ұрлық болған жерде қанша уақыт болды;
- қылмыскер жалғыз болды ма немесе ұрлық топ болып жасалды ма ?
- қылмыскер ұрланған заттардың қай жерде тұрғандығын білетіндігін көрсететін мәліметтер бар ма ?

- қарау кезінде анықталған қандай мәліметтер белгісіз қылмыскердің жеке басын сипаттайды ?

- ОБЖ-де ұрлық туралы жалған мәліметтерді көрсететін мән- жайлар бар ма ?

Ұрлықты тергеу кезінде қылмыстық әрекетті көрген куәларды табу өте маңызды. Куәлар ретінде төмендегі тұлғалар сұралады:

- көрушілер және басқа да куәлар /қылмыс туралы білетін/;
- жәбірленуші тұлғалар;
- сезікті туралы білетін тұлғалар.

Жоғарыда көрсетілген тұлғалардан жауап алу кезінде, тергеуші қылмыскердің жеке басы туралы, оның өмір сүру жағдайы, қарым- қатынас байланыстарын, қоғамға қарсы көзқарастарын анықтауға мән береді.

Ұрлықты тергеудегі маңызды тергеу әрекеттерінің бірі - сезіктіден жауап алу. Жауап алу тактикасы туындаған жағдайларға /ұрлықты сезіктінің мойындауы немесе мойындамауы/ байланысты анықталады. Егер сезікті қылмыс жасағанын мойындаса, қылмыс туралы мән-жайларды толық анықтауы керек: қай жерде, қашан, қандай жағдайда, кімнен ұрлық жасалды, не ұрланды, ұрланған зат қайда, ұрлық жасауға не итермеледі.

Алғашқы жедел-іздестіру шаралары.

Оқиға болған жерді қарау мен куәлардан және жәбірленушілерден алынған мәліметтерге байланысты келесі ЖІШ жүргізіледі:

- қылмыстың ізін суытпай ізге түсу;
- полиция қызметкерлерінің күшімен оқиға болған жердің ай- наласын іздеп қарау;
- қызметтік-іздеу иттерін қодданып іздеу;
- қылмыскердің жүретін жолдарына бөгет қою;
- ұрлықты және қылмыскерді көрген адамдарды табу;
- базарлардан және өткізу орындарынан ұрланған заттарды іздестіру және т.б.

БОылмыстық іс бойынша жиналған нақты мәліметтерге байланысты келесі негізгі болжамдар құрылуы мүмкін:

- ұрлықты бөгде адамдар жасаған;
- ұрлықты бөгде адамдар жасаған, бірақ жауапты қызметкер- лердің қатысуымен;
- ұрлықты осы объектіге жауапты немесе қарауылдайтын тұл- ғалар жасаған;
- ұрлық есік бұзу арқылы жауапты тұлғалар /инсценировка/ жалған мәліметтер жасаған, яғни қылмыс болмаған, жетпейтін /ысырап етілген/ заттарды жабу үшін.

Ұрлықты жасаған тұлғаларды табу үшін істелетін әрекеттер:

1) Алғашқы тергеу әрекеттерін жүргізу кезінде жиналған мәліметтерді ой елегінен өткізу, қылмыскерлер мен қалдырылған және заттардың іздері, сақтау орнына қылмыскерлердің кіру және шығу жолдары, есік бұзуға қолданылған құралдардың сипаты, қылмыскерлердің құнды заттардың іурған орны туралы білуі жөніндегі мәліметтер, қылмыс туралы жалған мәліметтерді көрсететін фактілер және т.б.

2) Қылмыс оқиғасына байланысты қандай да бір мән-жайларды білетін тұлғалардан жауап алу.

3) Басқа да жерлерде дәл осы қылмысқа ұқсас ұрлықтар болған жоқ па, соны анықтау.

4) Қылмыс болған жердің маңайында тұратын күдікті тұлғаларға бақылау жүргізу.

5) Қылмысқа дейін немесе қылмыстан кейін қылмыскерді көрген куәларды табу. Мұндай куәларға жақын тұратын немесе осы жерде тұрақты болатын тұлғалар жатады;

6) Ұрланған заттар болатын немесе сақталатын орындарды қарау /ломбард, сақтау қоймалары және т.б./;

7) Егер де қылмыскер бұрын оқиға болған жерде болған деген мәліметтер болса, онда бұрын осы жерде жұмыс істеген адамдарды анықтау;

8) Егер де ұрлық тек арнайы адамдарға ғана кіруге құқық берілген жерде болса, солардың ішінен сезік келтіретіндерін анықтау;

9) Егер қылмыскерлер ұрланған заттарды автокөлікпен алып кетті деген мәліметтер болса, онда жол полициясы қызметкерлерінің көмегімен автокөлікті анықтау.

10) Ұрлық жасалған жерге жақын тұратын адамдардың ішінен криминалистік тіркеуде тұрғандарын анықтау.

11) Оқиға болған жерде қол-саусақ іздері табылған жағдайда, дактилоскопиялық тіркеуден тексеру және т.б.

Қылмыс жасаған сезікті тұлғаларды ұстау.

Қылмыс жасаған сезікті адамды тауып, яғни анықтағаннан кейін оны кейінге қалдырмай ұстау керек, өйткені оның киімінен немесе үстінен нақты қылмыс іздері табылуы мүмкін. Сезіктіні ұстағаннан кейін жеке тінту нәтижелері хаттамаларда көрсетіледі. Сезікті ұсталғаннан кейін де қылмысқа қатыстылығын дәлелдеу үшін кейінгі тергеу әрекеттері жүргізіледі. Сонымен қатар үрланған заттарды табу мен келтірілген материалдық залалдың мөлшерін анықтау үшін де барлық шаралар қолданылады. Осы мақсатта жүргізілетін тергеу әрекеттері:

Сезіктінің мекенжайы мен жұмыс орнында тінту жүргізу, яғни ол жерлерден қылмыстық жолмен табылған заттар, құндылықтар, қылмыс жасауға қолданылған құралдар, қылмыс жасаған кезде киіген сезіктінің киімдері, сондай-ақ тергеуден жасырынып жүрген сезіктілерді табуға әсерін тигізетін құжаттар табу мақсатымен жүргізіледі.

Сезіктіден толық жауап алу, яғни ол қылмыс болған кезге дейін және қылмыс болғаннан кейін қайда болды, қылмыс қашан жасалды, ұсталғанға дейін қайда болды, кімдер оның қылмысқа сезікті екенін дәлелдейді, қашан, қайда және қандай жағдайларда оның киімдеріне басқа заттар жүкқан /бояу, шаш, ағаш ұнтақтары/, қашан, қайда, және қандай жағдайда ол денесіндегі жарақаттарды алды және т.б. мән-жайлар толық анықталуы тиіс.

Сезіктінің жауаптарын тиянақғы тексеру /егер онда жалған мәліметтер болса/, оның берген жауаптары куәлардан жауап алу, беттестіру жүргізу, тергеу экспериментін жүргізу және жауаптарды оқиға болған жерде тексеру мен нақтылау жүргізу жолдарымен тексеріледі,

Жәбірленушілерге немесе үрланған мекеменің жұмысшысына тану үшін келесілерді көрсету: сезіктіден алынған заттар, ұрлық болған жерде қалған заттар, сонымен қатар тауар тану /тауароведтік/ сараптамасын тағайындау. Криминалистік сараптамалардың көмегімен сезікті ұрлық жасауға қолданған заттарды зерттеу. Табылған заттардың нақты белгілері мен қалыптасқан ахуалға байланысты сарапшыға сұрақтар қойылады, мысалы объект /бөгет/ қай жағынан бұзылған, құралдың қандай түрімен іздер қалдырылған, іздер бір құралмен немесе бірнеше құралдармен қалдырылған ба, осы құралмен объектідегі іздер қалдырылған ба, оқиға болған жерден алынған құлып жарамды ма, құлып арнайы дайындалған кілттермен ашылған ба және т.б. сұрақтар.

Сот-медициналық сараптаманың көмегімен сезіктінің денесінен табылған жарақаттардың пайда болу механизмінің, түсу мерзімін, қан тобын және т.б. анықтау.

Сот-химиялық сараптаманың көмегімен қылмыс құралындағы заттардың біркежілігін, сезіктінің киімінен табылған заттардың оқиға болған жерден алынған заттарға ұқсастығын анықтау.

Ұрлықпен келтірілген заладдың мөлшерін, яғни азаматтық талаптың мөлшерін анықтау.

Сезіктің жеке басын тексеру үшін тергеушінің істейтін әрекеттері:

- сезіктің құжаттарын криминалистік сараптамалардың көмегімен тексеру;

- сезіктің жеке басын және бұрынғы қылмыстық әрекеттерін ПМ-нің мәліметтер жинау орталығынан тексеру;

- сезіктің туыстарынан, таныстарынан және көршілерінен жауап алу /бірге жұмыс істейтіндерден және т.б./;

- тергеудегі қылмыс бойынша, сезіктімен қылмысқа қатысушыларды анықтау мақсатымен, бұрын бірге сотталғандарды тексеру;

- тергеу органдарының материалдарынан бұрын дәл осындай тәсілмен жасалған, бірақ ашылмаған қылмыстар бойынша тексеру;

- сезіктіден алынған киімдер өзінікі ме /тексеруді тану үшін көрсету/

- сезіктіден алынған киімдерді /бұрын ұрланған заттар картотекасынан/ тексеру.

Ұрлық туралы жалған көріністерді жою тактикасы

Қылмыс туралы мәліметтерді алғаннан кейін тергеуші:

1. Арызданушыдан және алғашқы тергеу әрекеттерін жүргізумен алынған ақпараттарды салыстырады.

2. Материалды құндылықтарға жауапты тұлғадан жауап алу жолымен қылмыс туралы мәліметтердің шанайылығын тексеру.

3. Қылмыс турағы арызданған, хабарлаған тұлғалардың мекенжайларын, жұмыс орындарын тінту /яғни, ұрланған заттар, басқа да қылмысқа маңызды заттар табылуы мүмкін/.

4. Қылмыс туралы арызданған немесе ұрланған заттарға жауапты тұлғалардың "ұрланды" деп, көрсеткен заттары ұрланған уақытта болды ма, яғни бар болды ма, тексеру, бұл үшін көршілерінен, туыстарынан жауап алу керек және материалды жауапты тұлғалармен бірге жұмыс істейтіндерден жауап алу керек, сонымен қатар құжаттарды тексеру, яғни соңғы рет ревизия қашан болды, арызда көрсетілген заттар осы қоймаға сьпоы мүмкін бе және соңғы рет ревизия немесе инвентаризация жүргізген тұлғалардан жауап алу, құжаттармен танысу арқылы күнделікті өткізетін соманы анықтау, яғни күнде кассада қанша ақша қалуы мүмкін, осыны анықтау. Қажет болған жағдайда құжаттық ревизия тағайындау және сот-бухгалтерлік сараптама тағайындап, қылмыстың шындылығын анықтау.

5. Оқиға болған жерде қалдырылған қылмыс іздерінің қалу механизмін анықтау мақсатымен тергеу экспериментін жүргізу, /кейбір жағдайларда қылмыс туралы хабарлаған тұлғалардың жауаптарына да тергеу эксперименті жүргізіледі/.

6. Ұрлық болған заттарға материалды жауапты тұлғалардың жеке бастарын анықтау, толық танысу. Егер де мемлекеттік мүлік ұрланса, бұл болжамдар толық көлемде тексеріледі, яғни экономикалық қылмыстармен күресу бөлімінің қызметкерлерінің құжаттарында бұл ішкі туралы қандай да

мәліметтер бар ма немесе бұрын осындай мәліметтер болған жоқ па т.б. анықталады.

Оқиға болған жерді қарау кезінде, әсіресе заңды тұлғалардың материалды құндылықтары ұрланған кезде, оқиға орнында қалған іздерге барынша мән беру керек, яғни заттардың шашылғандығына, мақсатсыз белгілі бір заттардың бүлінгеніне, сондай-ақ қылмыс туралы жалған мәліметтерді куәландыратын келесі мән-жайларға көңіл аударған жөн:

- есік бұзу кезінде міндетті түрде қалатын іздердің болуы, есіктің бұзылғандығын көрсететін іздер;

- қылмыс орнында міндетті түрде қалатын іздердің болмауы /мысалы, үйдің немесе басқа да объектінің айналасында, қабырғаның сыртқы жағында, қылмыскердің кірген іздері және т.б./

- қылмыс орнында қалған іздердің шындыққа сай болмауы, яғни ұрланған заттардың ол жерлерден сыймауы, немесе адамның ол тесіктен сыймауы және т.б.

- материалды құндылықтар мен заттардың тұрған орындарында іздері қалмауы немесе ондай заттар ол жерлерде тұруы мүмкін болмауы;

- есіктің ішкі жағынан бұзылғандығын көрсететін мәліметтер және т.б.;

Қылмыс туралы жалған мәліметтер болуы мүмкін деген немесе бұрын жетіспейтін заттар ұрланды деген мәліметтердің жалған болуы мүмкін деген болжамдарды тексеру кезінде тергеуші немесе ЖІҚ арызданушыдан немесе жауапты тұлғалардан жауап алу кезінде алынған мәліметтерді, алғашқы тергеу әрекеттерімен ЖІШ-рын жүргізу кезінде анықталған мәліметтермен салыстыра отырып тексергені жөн.

ҚОРҚЫТЫП АЛУШЫЛЫҚТЫ ТЕРГЕУ ӘДІСТЕМЕСІ

§1 Қорқытып алушылықтың криминалистикалық сипаттамасы

Қорқытып алушылықтың негізгі заты болып көбінесе ақша табылады. Сирегірек бөтеннің мүлкі, осы мүлікке құқық және де меншіктік мүлікке қол сұғушылық кездеседі. Қылмыскер әрқашанда азаматтардың жеке мүлкіне және коммерциялық бұйымдардың меншігіне қол сұғады.

Осы қылмыстың криминалистикалық сипаттамасының негізгі элементтерінің бірі болып оны жасау тәсілі табылады.

Қорқытып алушылық жасау барысына қылмыстық әрекеттердің кешені кіреді: қылмысқа дайындалу, іске асыру және ізін жасырып жою сияқты. Дайындалу барысына өндірістің (кооперативтік, арендалық т.б.) жұмыс тәртібі, жайы туралы мағлұматтар жинау, сол сияқты жақсы табыс иелері жайында мағлұматтар жинау жатады. Мұнда қорқытып алушыларды ол азаматтардың табыс

154

мөлшері, тұрмыс жағдайы, олардың иелігі, ақша, құнды заттары туралы, олардың жеке өмірлерінің ерекшеліктері, мінез-құлықтары жайында мағлұматтар қызықтырады.

Қорқытып алуға дайындалу барысында қылмыскерлер қару- жарақтанып немесе қарудың макеттерін әзірлейді, көлікпен жабдықтанады.

Қорқытып алу талабы - аты жазылмаған хатпен, телефон арқылы, кездесу барысында немесе ортада делдал арқылы қойылады. Хат көбінемсе өзгертіліп жазылған жазумен, өз иелігінде жоқ таңба машинкасымен немесе газет-журналдардан керекті сөздерді қиып жабыстыру арқылы жазады. Телефон арқылы қылмыскер дауысын өзгертіп сөйлеседі, сөйлеу мәнерін өзгертеді, өзге де ұлт адамдарының дауысына келтіріп сөйлеседі.

Негізінде қылмыскерлер өздерінің талаптарын орындау уақытын, орнын, тәсілдерін белгілейді. Иелік қолдан қолға берілуі мүмкін, мұндайда қылмыскерлер, тәуліктің қараңғы мезгілін, көлік құралдарын пайдаланып істейді. Иелік ортадағы делдал адамдар арқылы да ауысады.

Қылмыскерлер затты арнайы орынға қойып, тығып қоюын талап етуі де мүмкін. Бұл жерді олар жасырын бақылап, аз уақыттан соң олар өздері, не адамдары арқылы қойылған заттарды алуға тырысады.

Тәжірибенің корсетуі бойынша қорқытып алу әрекеттері ашық түрде жасалынады. Жәбірленуші қылмыскерлерді жақсы біле тұра заң орындарына хабарлауға қорқады. Көбінесе зорлық-зомбылық әрекеттері үнемі жасалады (мысалы, қылмыскерлер көшеде сауда жасайтын адамдарды ұрып-соғып кейде өлтіріп кету қаупін туғызады).

Зорлықтың түріне қарай оны орындау тәсіліне және басқа жағдайға байланысты белгісі мен күнәсін дәлелдеуші заттар болады. Заттай дәлел ретінде жасырын хат та есептеледі. Жәбірленушінің қылмыскерлермен телефонмен сөйлесуін таспаға жазып алу арқылы, жәбірленушінің денесіндегі дақтар арқылы, қан тамырлары, қол, аяқ іздері, көліктің іздері, қылмыскерлерді ұстау барысында лақтырып жіберген затты арқылы дәлелдеуге болады. Бұл белгілер мұндай істердің көпшілігі куәсіз жасалатындығынан аса маңызды болып табылады. Бұл белгілер мұндай істердің көпшілігі куәсіз жасалатындығынан аса маңызды болып табылады. Аса айрықша белгі ретінде қылмыскерлердің ой өрісін жәбірленушінің ойында қалуы арқылы оның сөйлеу мәнерін, белгілі есте қалар сөздерін есте сақтау болып табылады.

Қорқытып алу барысында із өте аз қалады. Бұл қылмыстың тергелуін күрделендіреді. Осы себептен тәжірибеде қылмыскерді бірден қылмыс үстінде ұстауға тырысу керек. Тәжірибелі жүргізілген ұстау тергеудің нәтижелі отуіне кепіл.

Зорлықшы қатыгез, қорқақ, озімшіл, тұрмыста ұқыпсыз болып сипатталады. Бұл қылмыс көбінесе ер-азаматтармен жасалады. Әйел адам тек топ құрамында болады. Жас ерекшелігінде бұл қылмыскерлер 17-35 жас арасында жасайды. Бұл әдетте бұрын жауапқа тартылған адамдар болады.

Көп жағдайда бұл қылмыскерлер өз әрекеттерін айналасындағы адамдармен заң орындарында жақсы жасыра алады. Бұлар әдетте материалдық із қалдырмайды. Себебі олардың тікелей айығытаушы қызмет атқарарын білдіреді. Осы іспеттес қылмысшық істердің қорытындысы қылмыстың 84% жергелікті тұрғындармен жасалатынын көрсетеді:

-12 % - бұрын жауапқа тартылғандар;

-7 % - кәмелеттік жасқа толмағандар;

-3.5 % - бұрын заң орындарында қызмет атқаратындар.

Кейінгі кезде зорлық әрекеттерінің ұйымдасқан топтарымен жасалу жағдайлары жиі кездесетін болды. Бұл топтарға атқаратын қызметтерін анық бөлуі, қылмысқа мұқият дайындалуы, қарулануы, көлікпен қамтамасыз етілуі т.б. ерекшелік тән. Мұндай жағдайларда қорқытып алу жетілген күйде өтуі мүмкін. Коммерциялық ұйымға ақылы күзет, қамқорлық ұйымдастыру, бұл ұйымға қажетті заттарды алуын талап ету немесе өзге фирманың есебіне белгілі сомалы ақша аударуын талап етеді. Қарсылық білдірген жағдайда саудагерлерді жазалау, не иеліктерін жою ретінде қауіп гөндіреді.

Қорқытып алудан жәбірленушілердің қатарына әдетте қаржылы адамдар, зорлықшылардың ұғымынша көп мөлшерде пайдалы табыс табатындар (саудагерлер, кооператив жетекшілері) және заңсыз не жартылай заңсыз әрекеттерінен табыс табатын адамдар жатады. Қылмыскерлер мұндайда ол адамдардың жігерсіздігі, қорқақтығын негізге алады.

Бұл санаттағы қаралатын істер бойынша төмендегі жағдайлар анықталуы қажет:

1. Қорқытып алу фактісі шынымен орын алды ма?
2. Қорқытып алу фактісі мемлекеттік, қоғамдық, кооперативтік не жеке басы мүддесіне жасалынған ба? Қандай мекеменің, өндірістің, ұйымның, жеке адамның иелігіндегі зат екенін анықтау.
3. Қорқытып алу фактісінің жасалған уақытын, орнын, тәсілін анықтау.
4. Талап етілген заттардың не екенін, егер қылмыскердің қолына түссе, келтірілген зиянның мөлшерін, сомасын анықтау.
5. Қылмысты кім жасағанын, топпен жасалса топтың құрамын және қатысушылардың әрқайсысының атқарған міндетін анықтау.
6. Қорқытып алушылық неше рет жасалды, бұған қосымша зорлық түрлері жасалды ма. Жасалса қандай екенін анықтау.
7. Жәбірленушінің кім екенін анықтау.
8. Қорқытып алушылықтың жасалу себептерін, ясағдайларын анықтау қажет.

§2 Қылмыстың іс қозғау ерекшеліктері.

Алғашқы тергеу әрекеттерінің тактикасы

Қорқытып алушылық бойынша қылмыстық іс қозғау себебіне жәбірленушінің арызы жатады, кей жағдайда заң орындарының тікелей өздері тапқан фактісі болады. Жәбірленушінің арызы кейде жалған болатындықтан, мұндай арыздар тексерілуі қажет.

Қорқытып алушылық жайында түскен арызды тексеру барысында жәбірленушіден, куәлардан, жанұя мүшелерінен, қызметтес адамдардан тағы да басқалардан бұл жайында білетін адамдардан жауап алу қажет және түскен арызды тексеру барысында тергеуші не анықтау қызметкері бұл арызды беруде арызданушының өзге де объективті негіздерінің (қоғамдық қаржыны пайдаланып кетуі, өзге адамдардың иелігіндегі заттарды пайдаланып жою объектісінің жоқтығы, біреу те қайтарар борышын өтей алмай жүрген фактісі) жоқтығын тексеруі тиіс.

Жауап алу не басқа да ресми әрекеттермен қатар жедел іздестіру әрекеттерін жүргізе беруі мүмкін. Әрине тексеру әрекеттерін жүргізілетін тергеу жұмыстарына зиянсыз және арызданушы мен куәлардың қауіпсіздігіне қылмыскерге үрей тугызбай орындалуы тиіс.

Қорқытып алушылық фактісін тергеу барысында алғашқы кезеңдегі сипатын анықтау қажет: қорқытып алу бір рет қана жасалды ма, әлде үнемі жасалып жүр ме. Қылмыскерге талап етілген зат берілді ме және қайталанып талап етілуі мүмкін бе. Арызданушы қылмыскерді танитынын білу. Осы берілгендерге қарай екі негізгі ахуалды айыруға болады:

1. Құқық қорғау органдарына жіберілген, бірақ әлі талап етілген затты қылмыскерге бермеген жәбірленуші арыз береді. Мұндай жағдайда қажетті тексеруді өткізген соң және қылмыстық іс қозғау жөнінде шешім қабылдаған соң, тиімді болып, арызданушыдан мұқият жауап алу, талап етілген затты керіп, тексеріп, (қылмыскерге бермей тұрып), телефон арқылы сөйлескен таспаны тыңдау және жазып алу табылады. Қылмыскерді қылмыс үстінде ұстау. Егер қылмыскер арызданушыға таныс болса, ол адамның байланыстарын, оның мақсатын анықтау. Оны қылмыс үстінде ұстауға бағытталған әрекеттер жасау қажет.

2. Арызданушы қылмыскерге талап етілген затын беріп қойып, арызданған жағдайда, бұл істің үш шешімі, мұнымен қатар заң шығару қызметкерлерінің де әрекеттерінің үш түрі бар.

Бірінші нұсқа - қорқытып алу фактісі үнемі жасалса және қылмыскер арызданушыға таныс болса, мұндай жағдайларда жоғарыда айтылған әрекеттерді жасау керек және қылмыскерді кезекті қылмыс үстінде ұстау мүмкіндігін тексеру керек.

Екінші нұсқа - қылмыстың қайталануы екі талай, бірақ қылмыскер арызданушыға аз ғана болса да таныс болған жағдайда, қылмыстық іс қозғалғаннан кейін, жәбірленушіден толық жауап алғаннан кейін, жедел іздеу әрекеттерін жасау керек. Осы әрекеттердің нәтижесінде телефон арқылы сөйлесуі тыңдалып жазылады, қылмыскерді ұстау (мүмкін басқа адаммен байланыста болғаны, не жасырынған қылмысы үшін), одан жауап алу жүргізіледі, тұрғылықты жеріне, жұмыс орнына тінту, жәбірленушіні сезіктімен беттестіру керек.

Үшінші нұсқа - қылмыстың қайталануы белгісіз, қылмыскерді жәбірленуші танымайтын жағдайда. Осындай жағдайда тергеушінің әрекеті тек қана арызданушыдан жауап (жедел - іздестіру әрекеттерінің нәтижелеріне дейін) алумен шектеледі.

Қылмыскерлер ұсталғаннан кейін алғашқы кезеңде олардан жауап алу, тінту, қылмыс орнын қарау, түрлі сараптамаларды тағайындау (оның ішінде фоноскопиялық) жүргізіледі.

Тергеудің алғашқы кезеңінде әдеттегі екі болжам жасалады:

- қылмыс арызда көрсетілгендей жасалынған;
- не сала лсабылған деген.

Жоғарыда көрсетілген болжамдармен қатар, түрлі жекелей болжамдар жасалады. Қылмысқа қатысты адамдар жайында жеке адаммен жасалды ма,

топпен жасалды ма, жәбірленушінің табысы, тұрмысы туралы хабардар адаммен жасалды ма, әлде жәбірленушіге өштескен адам лсасады ма т.с.с.

Тергеу жоспарына кіретін сұрақтар тізбегі-жиналған деректерге, тергеу кезіндегі орын алған жағдайларға байланысты болады. Осы кезеңде тергеу эрекеттерімен жедел іздестіру шаралары келісіліп үштасуы аса маңызды болып табылады. Негізгі күш тергеушінің үлесіне түседі. Келісілген жоспарда тергеушінің жеке өзі атқаратын әрекеттері, ұйымдастыру шаралары қаралады. Іс барысында жедел ақпарат қызметкерлерінің көмегі қажет (мысалы тінту). Анықтау органдарының мүмкіндігіндегі тергеу жұмыстарын жүргізу. Осымен қатар жоспарда жедел іздестіру әрекеттері ескерілуі қажет (мысалы, қылмыскердің жасырын орнын анықтау, талап етілген заттың орнын табу) сияқты, әрине бұл мәселелердің шешілу тәсілдері жарияланбайды.

Тергеу әрекеттерінің алды болып жәбірленушіден жауап алу табылады. Оның құқық қорғау орнына берілген арызы негізге алынады. Жауап алудың алдында тергеуші жәбірленушінің көңілін орнықтыруы қажет. Оған оның құқық қорғау органдарына берген арызының белгілі уақытқа дейін жасырын болуы, оның өз өмірі және оның жақындарының еш қауіпсіз екендігі түсіндіріледі. Жауап алу барысында қорқытып алу фактісі қандай жағдайда, қандай түрде жүрпзшетінш анықтайды. Қандай сомадағы ақшаның, не заттың талап етілгенін, жәбірленушіге қандай қауіп төндіргенін, жәбірленуші қылмыскердің талабын орындады ма, орындаса қандай сомадағы ақшаның, не зат бергенін, қашан, қай жерде бергенін, жәбірленушінің қылмыскерді тануы немесе танымауы, оның ерекше белгілерін атай алуын егер сойлесу телефон арқылы жүргізілсе, оның дауыс-сөйлеу ерекшеліктерін тани алуын, арызданушыға бұдан басқа реттегі осындай талап қойылуы, басқа адамдарға жасалған осындай жағдайларды білуін, кімнен қауіптенетінін анықтау қажет.

Егер қылмыскер жәбірленушіге таныс болса, олардың қайда, қандай жағдайда танысқандарын, кім таныстырғанын, осыған дейін қылмыскер мен жәбірленушінің қарым-қатынасын анықтау қажет. Жәбірленушінің табысы, оның өмір салтымен таныс, жәбірленуші де белгілі ақша сомасының барын кімнен білгенін, бағалы заттарының барын кімнен, қалай білгенін анықтауы қажет. Жәбірленушінің қылмыскердің әрекетін құжаттандыруға (тіркеуге жазып алуға т.с.с.) тырысқан әрекет жасағаны туралы сұрау қажет.

Жәбірленушіден жауап алу барысында оның кімге, қандай жағдайда жәбірі туралы хабарлағанын, өз әрекеті жайында кіммен ақылдасқанын, кімнен, қашан қарыз ақша алғанын және де не деп алғанын анықтау керек.

Қорқытып алу барысында алғашқы әрекеттердің бірі болып телефон арқылы сөйлесудің таспаға жазылып, тыңдалуы саналады. Мұны қылмыскердің жәбірленушімен телефон арқылы байланысуы мүмкін деген жағдайдың барлығында қолдану қажет. Тергеуші жәбірленушіге бұл тергеу әрекетінің мәні мен мағынасын түсіндіруі тиіс және жәбірленушіден телефонның тыңдалуын сұраған арыз жазылып алуы қажет (үй телефонын, қызмет телефондарын).

Осылайша ҚК-тің 181-бабы бойынша К.А. деген азаматтың қылмыскерлермен сойлескен таспасы пайдалынған және қылмыскердің жәбірленушінің өміріне қауіп төндірмегені анықталды. Мұндай аудио таспасының құндылығы тек қана дәлел ретінде пайдалану емес, қылмыскердің қатігездігінің мөлшерін тексереді де, жауап алу хатгамасында көрсетіліп, сотта жазалануына ықпал етеді.

Аудио таспа тындалып не жазылуы үшін міндетті түрде маман шақырылады (әдетте ішкі істер бөлімінің жедел-техникалық бөлімшесінің қызметкері шақырылады).

Кейіннен фонограммамен кasetаның тындалу хатгамасын алғаннан соң, куэлардың көзінше тергеуші фонограмманың нақтылығын, дұрыстығын, бүтіндігін және сақталуын тексереді. Тексеру аяқталғаннан соң таспа мен фонограмма заттай дәлел ретінде іске тіркеледі.

Егер тергеу барысында тергеуші қылмыскерді қылмыс үстінде ұстауға шешім қабылдаса, арызданушының қылмыскерге табыс ететін затын алдын ала тексереді. Тексеру жалпы ереже бойынша жасалады (ақша купюраларының әрқайсысының нөмірі, ереішіеліктері, заттай болса, оның ерекшеліктері, сыртқы қаптау сипаты жазылады). Ақша да, зат та арнайы химиялық затпен белгіленеді (бұл жөнінде хаттамада жазылады). Егер зат қылмыскерге қағазға оралған күйінде берілсе, онда ол қағаздан жыртылып алынып қалады (бұл да хаттамаға жазылады). Кейіннен екеуінің бір қағаздың бөлшегі екені сараптама қорытындысы бойынша дәлелденеді.

Қорқытып алу зорлау әрекетімен жасалса, жәбірленушінің киімі бүлінгенін, қан дақтарының т.б. белгілерін куэландыру арқылы тексеру керек. Егер зорлық әрекетгер жасаудың барысында жәбірленушінің киімі мен зорлықшының киімі қатынаста болса, ол заттар микрообъектілік сараптама жүргізу үшін алынады.

Зорлықшыны ұстау үшін мүқият эзірлік жасау керек. Дайындық барысында тергеуші жедел аппарат қызметкерлерімен, көбіне қылмыстық іздеу тобымен бірге осы тергеу әрекетінің жоспарын құрады. Операцияға қатысуға басқа бөлімдердің қызметкерлері ОМОН, жол полициясы) шақырылуы мүмкін. Жоспар жағдайдың өзгеру мүмкіндігі және қылмыскерлер әрекеттерінің өзгеру мүмкіндігі есепке алынып жасалады. Операцияға қатысушыларды ойдағы операция өтетін жермен таныстырған жөн және мүмкін болса, ұстаудың кейбір жағдайларын жүргізіп көрген жөн (әрине басқа жерде, қылмыскерді үркітіп алмау мақсатында). Мұнымен қатар операцияға қатысушылардың қауіпсіздігін алдын ала ойлап, олардың киіну жоспарын, бақылау орындарын даярлауды, жасырыну құралдары мен тәсілдерін ойлап жоспарлау қажет.

Ұстау әрекеті батыл және шұғыл өтуі керек, қылмыскерлерге тосын, олардың қарсылық көрсету немесе дәлелдік затты жою мүмкіндігін бермей жасалу керек.

Қылмыскерлердің тұрағын кейде жұмыс орнын тінту мақсаты болып, сол жерден қылмыскерлердің талап еткен заттары, қару, жазба кітапшасы, хаттар, фотосуреттер т.б. заттардың табылуы және бұлардың көмегімен

қылмыскерлердің байланыстарын, ақша мен құнды заттардың табылуы келеді. Тінту жалпы ереже бойынша жүргізіледі.

Қылмыскерлерден арнайы порошок себілген ақшаның табылуы өте нәтижелі әрекет болып табылады.

Мысалы, 1999 жылдың наурыз айында А. деген азамат Өскемен қаласындағы техникум оқушыларынан ақша талап еткен. Жәбірленушіге порошок себілген ақша беріліп қойылған болатын. А. ұсталған кезде ақшаны лақтырып жіберсе де, оның қолында шалбарының ішкі қалтасында арнайы порошок табылып, сараптаманың актісімен дәлелденген.

Қорқытып алу фактісі бойынша қылмыстың орнын қарау, із табу, не заттай дәлелдердің табылуы көзделіп жасалады. Көбіне мұндай мүмкіндік зорлық әрекеттері орын алғанда, берілген заттың бүлінуі, не жойылғанда туындайды. Тексеру жәбірленушінің көзінше жүргізілген жөн. Ол тиісті анықтамалар көрсетуі мүмкін, қылмыстың өткен нақтылы орнын көрсетеді, ол жерде аяқ киімнің, қолдың іздері табылуы мүмкін.

§3 Кейінгі тергеу әрекеттерінің тактикалық ерекшеліктері

Кейінгі тергеу әрекеттеріне сезікті адамдар мен айыпталушыдан жауап алу, тану үшін көрсету, беттестіру, сот сараптамаларын тағайындау жатады.

Айыпталушыдан жауап алу

Тергеу нәтижелі болу үшін, әсіресе сезікті мен айыпталушыдан жауап алу нәтижелі болуы үшін, олардың қайсысынан шынайы дерек алуға болатынын анықтау керек. Әдетте ол адам қылмысқа жаңадан араласқан, топта маңызы төмен қызмет атқаратын болады. Шынайы дерек беруге топ жетекшісімен, не топтың басқа мүшелерімен қарым-қатынасы бұзылған, үлес бөлінгенде есем кетті деген топ мүшесінің де ыңғайы болады.

Мұндай адамдардың жауабын аудио не бейне таспаларына жазып алған жөн, топтың өзге мүшелерінің кінәсін мойындамау кезеңінде бұл таспалар ықпалын тигізеді.

Қылмыс үстінде де ұсталған қылмыскерден жауап бірден алынады, себебі бұл кезеңде олар абыржулы күйде болады. Жауап алғанда қылмысқа итермелеуші кім болды, бұл мақсат қашан, қай жерде талқыланды, қылмысқа қатысушылардың қайсысы жәбірленушімен таныс болды, қандай жағдайда танысқандарын білу қажет. Қылмыстың ұйымдастырушысының жәбірленушінің табысы, материалдық нәрселері туралы қайдан білгенін, барлау әрекеттерін кім және қашан жасағанын, қылмыскерлердің қайсысының жәбірленушінің экономикалық құрылымына еңгені жайында, оның табысы жайында, сол сияқты заң бұзуы туралы деректі келешекте қылмысты мақсатта пайдаланбақшы болған адамды анықтау қажет. Мұндай жағдайда қылмыскердің құрылымға қалай енгенін, жәбірленушінің танысқандарының қатысы болды ма деген сауалдарды анықтау керек.

Қылмыскерлер бұған дейін жәбірленуші деп ақша, зат, құжат алды ма, алса олар қайда, неше рет алғанын анықтау қажет.

Егер қылмыскерлер тұтқынға адам алған болса, өте мұқият кімді кім тұтқындағанын, қашан, қайдан, (үйден, жұмыстан, көшеден) қалай, оларда

қай жерде тұтқывдалуын, телефон арқылы кім, қашан сөйлескенін, кімге талагі қойылғанын, тұтқындалған адамға зорлық жасалды ма, зорлықшының кім екенін, кім күзеткенін анықтау қажет.

Құн сұрау талабы аудио не бейне жазба түрінде жасалған болса, ол жазбаның қашан, қайда, кімнен, қандай құралмен жасалғанын, ол фонограмманың қайда сақталғанын гексеру қажет.

Ақциясы топпен жасалса, топтағы әр мүшесінің рөлін анықтау керек. Қавдай сома талап етілгенін, бірақ толенуі элде салық салу тәртібімен сұралды ма, қару қолданылды ма, қолданса кімнің, қашан, қайдан алынғанын, мұнан басқа қандай техникалық құралды пайдаланғанын анықтау қажет.

Мұнымен бірге қылмыскерлер тобының занды не заңсыз, шаруашылық не қаржылық әрекетте шұғылданғанын, кімнің немен шұғылданғанын білу қажет. Жауап алу барысында қылмыстық топтың құрылымын, дәрежелігін, кімнің қандай міндет атқаратындығын, қылмыспен тапқан табыстың бөліну тәртібін, кімнің қандай үлес алғанын, өзара қатынастарында кімнің кіммен тату, кіммен араз болуын білу қажет.

Куэлардан жауап алу

Көзі көрген куэлардан жауап алу ерекше маңызды болады. Әдетге бұл жәбірленушіге талап қойылғанда естіп тұрған, не жазбаша түрін көрген немесе талап етілген зағгы бергенде бірге болған, зорлық әрекеттерін көрген адамдар болады. Кебіне бұлар жәбірленушінің туысы, не қызметтесі болады. Қылмыскерлер тұтқынға алған жағдайларда сол маңайдың тұрғындары куэ болады. Куэлардан сұралатын сұрақтар көбіне жәбірленушіге қойылатын сұрақтар негізінде, қашан, қайда, қандай жағдайда заңсыз талагі қойылды, не сұралды, оның орындалуына қандай мерзім берілгені, қылмыскер нешеу болды, олардың ерекше белгілері, кімнің не айтқаны, қандай қауіп төндіргені. Мұнымен қатар куэдан қандай автомашинамен қай жаққа алып кеткені, бұл машинаны бұрын жәбірленуші үйінің, офисінің маңынан көрген-көрмегенін анықтау қажет.

Қорқытып алу фактісі жәбірленушінің бизнесімен байланысты болған жағдайда оның қызметтестерін сұраққа алғанда жәбірленушінің іскерлік, коммерциялық әрекеттеріне байланысты сұрақ қою керек. Ұйымның жұмысын кім сұрап білді, қалай сұрады, заң бұзушылық орын алды ма, қандай жағдайда бұл деректер зорлықшылардың қолына түсті, қылмыскерлердің пайдасына шешілетін қандай қаржылық, шаруашылық операциялар жүргізілді, кім жұмысқа алынды, бірақ қызмет міндетін атқармайды, қаржылық жағдайы туралы, оның басқа мекемелермен байланысы туралы деректер кім арқылы сыртқа шығу мүмкіндігін анықтау қажет.

Кейбір жағдайда куэ ретінде полиция қызметкерлерінен жауап алынады, мұндай жағдайда полиция қызметкерлері қылмыскерлерді ұстай алмай қалған кездерде не телефон сөйлесулері техникалық себептермен тіркелмей қалған кезде, бақылауға алып жүрген кезде, көрген белгілері және сөйлесу мазмұндары жайлы сұралуы мүмкін.

Қорқытып алу фактісін тергеу барысында сезікті не айыпталушыны жәбірленушімен беттестіру қажеттігі жиі туындайды. Себебі олардың жауаптарының қарама-қайшылықтарын анықтау қажет және бір топтың құрамындағы қылмыскерлердің біреулері шынайы дерек беріп, ал енді біреулері жалған дерек беріп отырған кезде жақсы нәтиже береді. Бұл кезеңде тергеуші жәбірленуші мен мойындаған адамдар беттестіру кезінде қылмыскерден қорқып өздерінің айтқан сөздерін өзгертіп жібермеуіне көзі жетуі керек. Көзі жетпеген кезде беттестіруді өткізбеген яшн.

Қорқытып алу сайысын тергеу барысында төмендегі сараптамалар таіайындалады:

Сот-медициналық сараптама. Жәбірленушінің алған жарақатының барлығын, сипатын, ауырлығын және мерзімін анықтау үшін тағайындалады.

Сот-тауарлық сараптама. Қылмыскерлердің жәбірленушіден алған затының нақтылы құнын анықтауға, жартылай қылмыскерден шыққан, жартысы жәбірленушіде қалған заттың бір артикульді зат екенін анықтау үшін, бір өндірістің бір мекеменің өнімі екенін дәлелдеу үшін тағайындалады.

Жазу үлгісінің сараптамасы. Жәбірленушінің қылмыскерден алған жолдаманың иелігін анықтау үшін.

Микробөлшектердің криминалистикалық сараптамасы. Қылмыскердің киімі мен қалтасындағы заттардағы микробөлшектердің, олардың үсталған кезде лақтырып жіберген заттарынан табылуы және тұтқындалған адамдардың киімдерінің бөлшектерін тауып анықтау үшін тағайындалады.

Құжаттардың техника-криминалистикалық сараптамасы. Жәбірленушіге қылмыскердің жолдаған хабарының баспа техникасынан шыққанын анықтау үшін тағайындалады.

ТОНАУ ЖӘНЕ ҚАРАҚШЫЛЫҚТЫ ТЕРГЕУ ӘДІСТЕМЕСІ

§1 Тонау және қарақшылықтың криминалистикалық сипаттамасы

Соңғы жылдары мемлекеттік, қоғамдық, ұжымдық және жеке мүлікті иемдену мақсатында шабуыл жасау секілді қылмыстардың қауіпті түрінің елеулі өскендігі байқалады.

Криминалистикада пайдақорлық ниетпен шабуыл жасау түсінігінде ҚР ҚК бойынша дәрежелену кезінде белгілі баптар қатарына кіретін қылмыстардың өзіндік тобы түсініледі, олардың қатарына жататындар:

1. Пайдақорлық ниетпен бандиттік шабуыл жасау (ҚР ҚК 237- бабы - бандитизм);
2. Күш көрсетумен ұштасқан тонаулар (ҚР ҚК 178 бабы);
3. Қарақшылық (ҚР ҚК 179-бабы).

Қылмыстық-құқықтық дәрежеленуімен ерекшелене отырып, бұл қылмыстар сонымен қатар олардың криминалистикалық біртектілігін және ашу әдістемесінің құралын анықтайтын бірқатар маңызды белгілерге ие. Аталған қылмыстардың барлығына ортақ белгі олардың жалпы жасалу тәсілі - шабуыл жасау болып табылады.

Қарастырылып жатқан қылмыстардың субъективтік жағы тікелей қасақаналық ниетпен пайдақорлық мақсаттың барлығын көрсетеді.

Бұл топқа кіретін қылмыстарға келесілер тән:

а) күш көрсетумен немесе оны қолданамын деп қорқытумен шабуыл жасау арқылы;

ә) мемлекеттік, қоғамдық немесе жеке мүлікті иемдену мақсатында;

б) екі тікелей объектіге қатысты: а)шабуылға ұшырағандардың өмірі мен денсаулығы; ә)мемлекеттік, қоғамдық немесе азаматтардың жеке меншігі болып табылатын мүлік, ақшалар, қрды қағаздар.

Шабуылдар келесі мақсаттарда жасалады:

- ақшалар мен тауар-заттық құндылықтарды иемдену;
- қару, көлік құралдары мен құнды техникалық құралдарды иемдену;
- алынған мүлікті алып қалу және қылмыс іздерін жасыру;
- ұстаудан және қылмыстық жауаптылықтан қашу.

Пайдақорлық мақсатындағы қылмыстарға көбінесе дайындық тән. Ол қол сұғушылықтың объектісін іздеу, оның жұмыс режимін анықтау, күзет құрамы мен жүйесін анықтаудан; қылмыс жоспарын құрудан; қылмыс қаруларын іздеуден; объектіні бақылаудан; қылмыс жасау уақытын белгілеуден; көлік құралдарын, бет-элпетті жасыру құралдарын дайындаудан және объектідегі іздерді жасырудан көрініс алады.

Пайдақорлық ниеттегі шабуыл кезіндегі жәбірленушілер саны жеткілікті түрде бірнеше болып кездеседі. Көбінесе бұлар меншігінде, иелігінде, өндірісінде /қолданумен, өндіріспен, қорғаумен, тасымалдаумен және т.б. байланысты/, қорғауында материалдық құндылықтар немесе ақшалары бар тұлғалар. Бірақ олар танымайтын адамдар болуы мүмкін /жолаушылар, жүргізушілер және т.б./.

Көрсетілген қылмыстардың көбісі ер адамдармен жасалады. Әйелдердің үлесі елеулі емес, әйелдер көбінесе қылмыстарды жалғыз емес, жынысы бойынша біртекті немесе аралас тұлғалармен бірігіп жасайды.

Айыпталушылардың үштен екісі 8 сыныптық білімдері бар, 40 жастан аспағандар. Олардың арасында 16-30 жас аралығындағы тұлғалар басым.

Қылмыскердің жасы - өрескелдікті, шешімділікті, әрекеттер байланысын, белгілі ептілік пен физикалық күшті қажет ететін қарастырылып жатқан қылмыстардың ерекшелігімен тікелей байланысты.

Жас ерекшеліктері, елеулі түрде, зерттеліп отырған қылмыстар бойынша айыпталушылардың арасында бойдақ қылмыскерлердің көптік көрсеткішін түсіндіреді. Соңғы мән-жай жаспен ғана емес, сондай-ақ қылмыскерлер ортасының ерекшеліктерімен, олардың өмір сүру шарттарымен және мүдделері, кәсіптері, қоршаған орта ерекшеліктерімен т.б. байланысты.

Айыпталушылардың жартысы бұрын сотталған. Шамамен әрбір екінші қылмыскер шабуыл жасау орын алған уақытта қоғамға пайдалы еңбекпен айналыспаған.

Рецидивистер арасынан пайдақорлық-күш көрсету қылмыстары мен бұзақылық жасағандар бөлініп отыр. Қылмыстардың осы түрлері бойынша

олардың бұрынғы қылмыстары үшін жаза өтегеннен кейінгі жүріс-тұрысы да сипатталады.

Топтық қылмыстар үлесінің елеулілігі озіне назар аудартады. Пайдақорлық-күш көрсету қылмыстарын жасайтын қылмыстық топтардың бірнеше түрі бар:

Бірінші - кездейсоқ тоғтар. Олар белгілі-бір мән-жайлардан тез арада, күтпеген жерден бір гана қылмыс жасау үшін құрылады. Сонан соң олар тарап кетеді немесе жоғары деңгейлі ұйымдарға айналып кетеді.

Екінші - жұмыста немесе тұрмыста криминалдық уақыттың алдында құрылған, берік байланыстары мен қатынастары бар қатысушылардан тұратын қылмыстық топтар. Осының негізінде достық, жолдастық құрамдар бар. Бұл топ *кездейсоқ және ұйымдасқан* қылмыстық топтардың арасындағы орта топ болып табылады.

Әдетте қылмыспен айналысу үшін құрылатын қылмыстық ұйымдар қылмыстық топтардың ең қауіпті түрі - оларға жалпы тұрақтылық, құрамының тұрақтылығы, құрылған нақты бағыты бар болуы тән. Қылмысты ұйымдастыратын, нақты қызметтері мен міндеттері бар, көмектесушілердің әрекетін басқаратын, арнайы ақша қорын жасайтын, яғни сатып алу, пара беру, сочталған қатысушылардың жанұяларын сүйемелдеу үшін жасалған қорлар ұйымдастыратын лидер топты басқарады.

Сонымен қылмыстық ұйымдар да бөлінеді. Өз маңызы бойынша олар да ұйымдасқан топтар, бірақ қылмысқа нақты орнықтылығы, өте жоғары деңгейлі бірлігі, ұйымдасқандығы бар. Оларға қылмыс бойынша құпиялық шараларын өткізу, топ құрамында қорғау блоктарын және жабу топтарын құру тән. Бұл құрамдарға мекеме әкімшілігінің, билік органдарының өкілдері, бақылау лоне құқық қорғау органдарының қызметкерлері кіргізіледі.

Қарақшылық, тонау бір мезгілде материалдық құндылықтарға және адамның өмірі мен денсаулығына қол сұғатын аса қауіпті қылмыстар қатарына жатады. Бұл қылмыстарды тергеу көп факторларға байланысты, оның ішінде үлкен маңызға келесілер ие: жасалу жағдайы, қол сұғу заты, мүлікті немесе ақшаны иемденіп алу тәсілдері, қылмыстық топтың болуы, қылмыскер тұлғасы және т.б. Қылмысты жасау тәсілдері өрескелдікпен ерекшеленеді, ал қарақшылық кезінде денсаулыққа зиян келтірумен, психикалық зорлықпен, жәбірленушіні өлтірумен ұштасып отырады. Қылмыскер әдетте ОБЖ-ден тез бой тасалайды. Көбінесе, тонау кезінде қала жағдайларында /көшеде, подъезде, колік құралында/ қылмыскер тұлғасын көрсететін және оны іздестіруді ұйымдастыруға көмектесетін корінетін іздер қала бермейді.

Қылмыскерді жақсы іздеу, тонау немесе қарақшылықтың фактісін сипаттайтын дәлелдемелерді жинау, сапалы түрде тергеуді жүргізу осы қылмыстар бойынша дәлелдеуге тиісті мән- жайларды білумен анықталады.

Бұлардың қатарына келесілер жатады:

1. *Жасаудың уақыты, орыны, шарты.* Тәжірибеде бұл қылмыстар көбінесе күтпеген шабуылдар түрінде, ақшаны немесе мүлікті иемденіп қашуға мүмкіндік беретін жағдайларда жасалады;

2. *Қылмыс жасау тәсілі.* Физикалық немесе психикалық зорлық корсетілді ме, ол нақты неден көрініс алды, қару немесе зорлық құралы қолданылды ма? Қылмыс құралы немесе қаруы туралы мәліметтер елеулі маңызға ие, әсіресе қылмыскерді іздестіруде, оның кінәсін эшкерелеуде және қылмыс құрамын анықтауда. *Сондықтан келесілерді анықтау керек:* қашан, қайда, кімнен, кімнің көмегімен қару алынды, нақты қайсысы; қайда сақталды; қашан, қайда, қандай мақсатпен қылмыскер қару қолданды; қандай суық қару қолданылды /пышақтар, қанжарлар және т.б./; немесе бұл атыс қаруы ма, ол атуға жарамды ма?

Қылмыстың мән-жайларын анықтай отырып, келесілерді анықтау керек: Қылмыскер көлік құралын қолданды ма және қандайын, оның белгілері; қылмысқа дайындық болды ма, қандай, қашан, кіммен жүргізілді. Сонымен қатар шабуыл жағдайы, объектіні тандау, қатысушыларды тандау; қылмыскер қылмысты жасыру тәсілдерін қолданды ма, нақты қандайын; бет-әлпетін жасырды ма, киімін ауыстырды ма, қылмыс іздерін қалай жасырды, басқа қылмыс жасау арқылы жасырды ма?

Келесілер де анықталуы керек: Қылмыс кімге қатысты жасалды, қандай дене жарақаттары түсірілді, психикалық зардап сипаты, жәбірленуші еңбек қабілетін жоғалтты ма; не үрланды және үрланғанның құны. Мүмкін біреу жәбірленушіде ақша және құндылықтардың барлығын білген шығар, қылмыс жасаған тұлғаны анықтау үшін алдымен жасырынған қылмыскердің белгілері, оның келбетін жасыру тәсілдері, шабуылодаушылардың саны және эреке ггері анықталуы тиіс.

Қылмыскерді анықтағаннан кейін оның тұлғасы туралы мәліметтер жинау керек /жасы, қызметі, мекенжайы, жұмысы, сотталғандығы және жұмыс орны бойынша мінездемелер, байланыс аумағы және мүдделері/. Қылмысқа қатысушылар олардың арасындағы алдынала сөз байласудың болуы; топ құрамы, оның құрылу шарты, қылмыс жасауда әрқайсысының рөлі; бұл тұлғалармен басқа қылмыстар жасалды ма, нақты қандай, қайда, қашан, олардың осы қарақшылықпен байланысы бар ма еді және т.б. анықталады. Сондай-ақ қылмыстың себебі, мақсаты кімнің әсерімен ой пайда болды, қандай мән-жайлар қылмысқа итермеледі және олардың қылмыскермен саналы түрде қолданылған-қолданылмағандығы анықталуы тиіс.

Көп мүмкін болжамдарды құруға және қылмысты тергеудің бағытын анықтауға, араларында қылмыскерлер іздестірілетін тұлғалар тобын анықтауға негізгі бағдар дәрежеленген қылмыс туралы бастапқы мәліметтер болып табылады /қарақшылық, тонау/, сонымен қатар, қылмыс жасау уақыты, шабуылданушы объектінің күзетінің орны мен шарттары, қол сұғудың тікелей объектісі туралы мәліметтер жатады.

Қарақшылық пен тонаудың дәрежеленген гүрі болып тұргын, қызметтік, өндірістік орындарға немесе сақтау орнына кіре отырып шабуыл жасау болып табылады. Бұл адамның маңызды конституциялық құқықтарына

/тұлғаның тиіспеушілігіне, үй және меншіктің тиіспеушілігіне/ қол сұғатын қоғамдық қауіпті іс-эрекет. Бұл қылмыстың екі немесе үш объектілігі оның қоғамға қарсы бағытын күшейтеді. Тергеу тәжірибесінің талдамасы бұл қылмыс- тардың дайындалатын және жасалатын жағдайы туралы кейбір мәліметтер алуға мүмкіндік береді. Азаматтардың үйіне кіріп, қарақшылық жасау және тонау - тұрғын жерлері, автокөлік жүйесі және мыңдаған тұрғындары бар қала үшін үлкен мәселе.

Бұл шабуылдардың көбісі /70 % дейін/ кешкі уақытта, сағат 18- ден 24-ке дейін, жұмыс аптасының ортасында, екінші жартысында, демалыс және мереке күндерінің алдында жасалады. Олар дабыл қағу құралдары мен жабдықталған пәтерлері бар тұрғын үйлерге тән. Әсіресе терезелері бос жерлерге және жолға қараған үйлер мен пәтерлер бұған көп ұшырайды: шабуылдаушылар жанындағы үйден бақылаушылармен байқалу қаупіне түспейді және де бұл жерден тез бой тасалауға болады, ал тұрғын жерлерден бұған қарағанда қашу қиынырақ.

Алайда аумақтық заңдылыққа қарағанда, үйінде елеулі құндылықтар жиналған тұлғалар туралы қылмыскердің хабарлылығы маңызды: ақша, зергерлік заттар, дыбыс және бейне аппаратуралары, компьютерлер, шетелдік заттар. Қарақшылық пен тонаудың 80 % астамында белгілі бір пәтерде құнды заттардың бар екендігін қылмыскерлер тікелей немесе жанама бағыт бергендерден біледі. Тәжірибелік талдаулар соңғы жылдары бұл қылмыстар ұйымдасқандық және кәсіптік бағытқа ие болғандығын, олардың дәрежеленген тәсілдермен жасалуы бойынша ерекшеленіп отырғандығын көрсетіп отыр.

Шабуылға дайындық бойынша келесі көп кездесетін әрекеттерді бөлуімізге болады:

1. Шабуыл жасалатын объектіні таңдау, әдетте қылмыскерлердің қарамағындағы хабарлаушылардың бағыт-бағдары бойынша жүзеге асырылады. Кейде шабуыл объектісін табуға бандиттерге таныс емес адамдар үлкен ақшасы, бейне аппаратурасы бар тұлғаларға сілтеме арқылы, сондай-ақ шетелдік дыбыс, теле, бейне аппаратураларды сататын тұлғалар жайлы ақпарат беру арқылы көмектеседі. Қылмыскер оған телефон шалып, кездесуді ұйымдастырады. Әдетте бірінші кезде келмейді. Сонан соң қайта телефон шалып, кешірім сұрап, кездесуді келісіп, мекенжайды біліп, үйге қалай тез жетуді сұрап алады.

2. Қылмыскерлермен шабуыл объектісін және әрекет ететін ортаны зерттеу. Осы мақсатпен белгілі бір сылтаумен олар пәтерге еніп, тұрғындарда қандай бағалы заттардың барлығын, ақша және бағалы заттардың орнын, құрбанның өмір сүруі және жанұя мүшелерінің күн тәртібі анықталады. Шабуыл объектісін шолып өту көбінесе үйге кірудің ең тиімді әдісі мен уақытын, сондай-ақ ОБЖ-ден жылдам ешкімге көрінбей кетуді қамтамасыз ететін қауіпсіз жолын іздестірумен сипатталады. Үйдің қорғаныс жағдайын зерттеп, қылмыскерлер жиі өз ойларын жүзеге асыру шарттарын жасайды: телефон желісін, қорғаныс дабыл қағу жүйесін бұзады, кірер

есіктің кілтін жасайды немесе кілтін ұрлайды, қызығушылық тудырғанцай болып құрбаннан есіктің кодтық құлпын қалай ашатынын сұрайды.

3. Құрбанның қарсылығын тыю үшін қару немесе оны алмастыратын заттар, объектіге шабуылға шығу және ұрланғанды тасымалдау үшін автокөлік дайындау. Бұл үшін жиі такси немесе жеке көлікті ұрлап қолданады.

4. Шабуыл қатысушылары арасындағы алдын ала сөз байласу /тұрақты емес, кездейсоқ қылмыстық топтарға тән/ немесе ұйымдасқан мүшелерінің ролдерін нақтылау /ұйымдасқан, тұрақты және жақсы құпияланған қылмыстық ұйымдарға тән/.

5. Шабуылды жасыру тәсілдерін тандау, оның ішінде: шығару, жасыру немесе ұрланған мүлікті өткізу; шабуыл құрбанын итермелеуші мән-жайлар мен оған қатысты жасалған қарақшылық жөнінде хабарлауға кедергі болған фактілерді анықтау; шабуыл мүшелерінің түр-түсін өзгерту тәсілін іздеу және қатысушыларға алибиді қамтамасыз ету.

Тұрғын үйге кіру тәсілдерін екі негізгі топқа белуге болады:

- бөгеттен /бұзу немесе бұзусыз/ өту, сонан соң жәбірленушіге шабуыл жасаумен ұштасатын қылмыскерлердің тұрғын үйге жасырынуы;

- пәтерге белгілі бір сылтаумен ену немесе жәбірленушінің келісімімен ену, сонан соң оған шабуыл жасау.

Бірінші топқа пәтерге жасырын түрде кіру тәсілдері: есікті және оның жабушы құрылғыларын бұзу, терезе әйнектерін алу немесе шығару, ғимараттың құраушы элементтерін бұзу жолымен немесе бұзусыз жасанды кілтке ұқсайтын заттар, кілт арқылы /жәбірленушіден ұрланған немесе жәбірленуші қалдырылып кеткен/, сондай-ақ шахталар, желдетуші каналдар немесе ашық есіктер, балкондар, терезелер арқылы жатады. Бұл тәсілдер пәтерлік ұрлықтарға тән және тұрғын үйден ұрлық жасау пайдаланылады. Алайда пәтерде кездейсоқ тұратын адамдардың бірін көрген жағдайда, ұрылар тоқтамайды күш қолданады, кейде қылмыскерлер жәбірленушіден барлық заттарды беретіндігін күтіп отыратын оқиғалар кездескен.

Екінші топқа қылмыскердің пәтерге ойдан іпыгарылған немесе тұрғындарға жағымды сылтаумен немесе жәбірленушімен шабуылға дейін орнатылған сенімді қатынастар арқылы ену тәсілдері кіреді. Сонымен қатар қылмыскерлер шебер- жөндеушілер және жергілікті жердің тұрмыстық қызмет көрсететін өкілдері түрінде келеді. Кейбір жағдайларда бандиттік топтар полиция киімін немесе тұлғаны куэландырушы құжаттарды корсету арқылы жәбірленушілер пәтерлеріне енеді.

Қылмыскерлер топ болып шабуыл жасау кезінде өздерінің сандық басымдылығын пайдаланып, өмір мен денсаулыққа қауіпті күш қолдану немесе қолданамын деп қорқыту арқылы жәбірленушінің қарсылығын тез басады. Көбінесе күш қолдану сипаты жәбірленушінің жынысы, жасы, күші, тұрғындардың саны, олардың жүріс-тұрысы және т.б. байланысты болады. Егер жәбірленуші қарсылық көрсетсе, қылмыскерлер ұландырғыш-тітіркендіргіш шетел газ балондарын немесе атыс қаруын қолданады. Соңғы

жылдар тәжірибиесі жәбірленуші денесінде сыртқы іздер қалдыратын аяусыз қинаулардың жиі қолданылатындығын көрсетіп отыр, электр тоғын, қызған үтікті, паяльникті, шаш плойкасын және т.б қолдану.

Азаматтарға шабуыл жасаудың көп кездесетін салдары, яғни шабуыл жасау орнында қылмыскерлер қадцырған іздердің сипаты көбінесе үйге кіру тәсілінен және шабуыл кезіндегі қылмыскерлердің басқа да әрекеттеріне байланысты. Үйге кіру тәсілі бөгеттен отумен байланысты болса, әдетте қылмыс орнында көптеген материалдық іздер қалады: қол, аяқ іздері, түкірік, қан, бұзу қарулары, темекі қалдықтары және басқа да түсіп қалған немесе қылмыскерлер қалдырған белгілер.

Жәбірленушіге жағымды сылтаумен үйге ену тәсілдерін қолдану белгілеріне эсіресе идеалдық іздер жатады: пәтер ғұрғындарының және шабуылдың басқа куәгерлерінің жауаптары. Алайда бұл ОБЖ-де қайсыбір материалдық іздердің жоқтығын көрсетпейді. Мұндай іздердің табылу орындары болып, жәбірленушінің көзінше қылмыскерлердің ұстаған заттары: есік тұтқасы, электроөшіргіштер, кітаптар, үстелдер, орындықтар және де басқа жылтыр сыртғы заттар. Бұл заттардың шабуылдың нақты қатысушылары туралы ақпарат тасушылар екендігін ұмытпау керек.

Жәбірленушіге күш қолдану салдары, әдетте оның сыртқы түрінен және физикалық жағдайынан көрініс алады. Атыс немесе суық қаруды қолдану туралы денедегі және киімдегі қан ағып жатқан жарақаттар, денеге соққы беру туралы қан ұйымалары, жырықтар куәландырады. Қолымен немесе байлам-түйін көмегімен қылқындыру туралы әдетте денедегі саусақ іздері немесе сірангуляңшық іздер айтады. Жәбірленуші мен шабуылдаушылар арасындағы күрес болғандығын пәтердегі белгілі өзгерістер /бұзылған бұйым, сынған заттар және т.б./, сондай-ақ жәбірленуші мен шабуылдаушылардың киімдерінің бүлініс іздері куәландырады.

Қараңшылықпен тонауды жасырудың көп кездесетін тәсілдеріне келесілер жатады:

Бұркемелеу - үйге қылмыскерлердің енуінің, болу сипатының және пәтердегі болған оқиға куәларының көзқарастарын өзгерту.

Бұрмалау - жалған іздер және қылмысқа басқа адамдардың қатыстылығын көрсететін заттық дәлелдемелерден көрініс алатын жалған ақпаратты немесе оның тасушыларын қолдан жасау, құрау; тұлғаны куәландырушы құжаттарды толық немесе жеке қолдан жасау; ұрланған заттарды жартылай қайта жасау; қатысушылардың сөз байласуы. Бұрмалаудың (фальсификация) құрама тәсілі болып жалған алиби табылады, яғни қылмыскерлердің шабуыл кезінде өздерінің басқа жерде болғандығы туралы жалған көзқарас тудыру.

Жою - қылмыскерлердің өздерін эшкерелейтін іздерді және заттарды толық /шабуыл кезіндегі қылмыскерлердің аяқ киімін және киімін өртеуі/ немесе жартылай /ОБЖ-де олардың иістерін жоятын және қызметтік-іздістіру итін қолдануды қиындататын түрлі заттар қолдану/ құртуы болуы мүмкін.

Жасыру - тергеушіні қарақшылық, тонау немесе дәлелдемелік ақпарат қайнар көздері туралы хабардар етпеу. Шабуылды жасырудың аталған іздері

жеке де, бір-бірімен біріктіріле отырып та қолданылады. Азаматтардың үйіне кірумен жасалған шабуылдардың криминалистикалық сипаттамасын шабуылдар көп жасалатын жәбірленуші тұлғасы қызықтырады. Қарақшылық пен тонау басқа қылмыстарға қарағанда /бұзақылық, зорлау, кісі өлтіру/ өте виктимогендік құрамдарға жататындығын атап оту керек. Алайда бір қарағанда жәбірленушінің рөлі онша қиын емес секілді. *Шабуыл құрбандарының үш өте виктимогендік топтарын бөлуге болады:*

Бірінші топты - өмір сүруі, әрекетгері немесе тұлғаның белгілері олардың пәтерлеріне шабуыл жасауға себеп болатын азаматтар құрайды. Әдетте бұл аморальдық тәртіп түрінде болады, мысалы, қамтамасыз етілген және қаңғушылық түріндегі өмірдің бейнесін көрсету.

Екінші топқа - виктимді жүріс-тұрысы өзінің үйін қорғауға қажетті шаралар қолданбаған түрінде болатын тұлғалар кіреді. Кейбір қожайындар есік, балкон, терезелерді ашық қалдырады, таныс еместерге артық сенім білдіреді, есігін ұрғандарға кім екендігін сұрамай есік ашады және т.б.

Үшінші топты өзінің элеуметтік мәртебесі немесе басқа сипаттамасы есебінен шабуыл құрбаны болуға жақын тұрған тұлғалар құрайды.

Тонау мен қарақшылық істерін қозғаудағы жиі кездесетін себептер:

- Жәбірленушілер арызы сеніп гапсырылған немесе өзінің мүлкін ұрлағаны туралы немесе осы мақсатпен оларға жасалған шабуыл туралы;

- Лауазымды ішкі істердің хабарлары - белгілі ұйымдардың мүліктерін ашық ұрлағаны туралы немесе мүлікті иемдену үшін осы мекеме қызметкерлеріне шабуыл жасалғаны туралы;

- Медициналық мекемелердің тонау немесе қарақшылық мақсатымен жасалған шабуыл нәтижесінде зиян келген тұлғаларға көмек көрсетуі бойынша хабарлары;

- Тонау немесе қарақшылық туралы куәлардың арыздары;

- Дәл осы фактіні тікелей тергеушінің немесе анықтау органының анықтауы;

Сонымен, қарақшылықтың криминалистикалық сипаттамасы келесілерді анықтауға мүмкіндік береді:

қылмыстық істі негізді түрде қозғау және қылмысты дұрыс дәрежелілеу үшін қандай сұрақтар және қандай ретте шешілуі тиіс; қай сұрақ шабуылды тиімді тергеу үшін басты болып табылады; жеке мән-жайлардың байланысы, белгілі мән-жайларды басқасынан бұрын анықтау мүмкіндігі және қиындығы.

Жоғарыда кең таралған қарақшылық ұйымдарының түрлері қарастырылды, олардың ең қауіпті түрі - ұйымдасқан қылмыстық топ. Олардың белгілері: лидердің болуы, қызметтерді нақты орнықтыру, құпиялылық, аумақтық қағидалармен тәртіптің формальдық емес нормаларын сақтау /материалдық қордың/ болуы және т.б.

Шабуылға ұшыраған жәбірленушілерді екі топқа бөлуге болады: заңға бағынушы және заңға бағынбаушы. Біріншілерге банкирлер, инкассаторлар, кассирлер, саудагерлер және т.б. жатады, екіншілерге - валюташылар, есірткі

бизнесімен айналысатын тұлғалар, жезөкшелер және т.б жатады. Әдетте, екішілері шабуыл туралы хабарламайды.

Объектілер мен мақсаттарға байланысты шабуылдау тәсілдерін топтарға бөлуге болады:

Объектіге байланысты банкі, кассирлерге, инкассаторларға; жеңіл және жүк автокөліктеріне; авиациялық көлік, теңіз және өзендік кемелерге; көшедегі жеке адамдарға шабуыл жасалады.

Тонау, қарақшылық кезіндегі көп кездесетін қылмыс іздеріне: іздер, заттар, құралдар жатады. Біріншіге - қол, аяқ, көлік құралдары және т.б іздері; екіншіге - атыс және суық қару, оқ, гильза, жарылғаш зат бөлшектері, қылмыскерлердің заттары, мысалы, маска, капрондық шұлық, және т.б.; үшіншіге - қан, жәбірленушінің қарсылығын тойтаруға қолданылатын заттар және т.б. жатады. Іздерді іздеуде ерекше назарды микрообъектілерге, иіске, шаш, мата талшықтарына және т.б. аудару керек.

§2 Тонау, қарақшылық бойынша жүргізілетін алғашқы және кейінгі тергеу әрекеттері мен жедел іздестіру шаралары

Тонау, қарақшылықты тергеудің алғашқы сатысында келесі тергеулік ахуалдар қалыптасады:

1. Тонау немесе қарақшылық жасады деген сезікті тұлға қылмыс үстінде ұсталған немесе оқиға болған жерден алыс емес.

2. Тергеушіде қылмысқа сезікті тұлға туралы шынайы ақпарат бар, бірақ ол ұсталған жоқ.

3. Қылмыскерлер туралы ақпарат елеулі емес немесе олар туралы толық ақпарат жоқ.

Осы қалыптасқан ахуалдар кезінде, келесі негізгі екі міндеттерді шешу маңызды:

- қаңдай алғашқы тергеу әрекеттерін кейінге қалдыруға болмайды;
- осы тергеу әрекеттерін қандай ретте орындау керек.

Осы міндеттерді дұрыс шешпеу қарастырылып отырған қылмыстардың ашылуын төмендетеді. Алғашқы тергеу сатысында дәледцемелердің көбісі анықталып, соңынан жоғалып отырады. Сондықтан әрбір тергеулік ахуалға байланысты қатаң түрде жүргізілетін белгілі алғашқы тергеу әрекеттері мен жедел іздестіру шаралары бар.

Алғашқы тергеу сатысында бірінші ахуал қолайлы. Осы қалыптасқан ахуалда келесі тергеу әрекеттерін жүргізу тиімді:

- сезіктіні ұсғау;
- жеке тінту;
- сезіктіні куәландыру;
- сезіктінің киімін қарау;
- сезіктіден жауап алу.

Осы тергеу әрекеттерін жүргізуді кешіктіруге болмайды, себебі бұл ұрланған мүліктің, шабуыл іздерінің (жәбірленушінің қарсылығының)

сақталуынан көрініс алады. Сезіктіден жауап алу осы жағдайда маңызды, себебі тынышталған соң, ол бастапқыдай жауап бермейді.

Шын жауап бере отырып, сезікті тергеушіге істің мән-жайын хабарлайды, оқиға болған жерді қарауда дәлелдемелерді табуға көмектеседі, тәжірибе көрсеткендей бұл өте тиімді. Сондықтан кейбір жағдайларда (оқиға болған жерде жауап алу қолайсыз, жауап беруден сезіктінің бас тартуы және т.б.) жауап алуды кейінге қалдыруға болады. Алайда қылмысқа қағысушылар, егер олар бір-бірімен немесе іске мүдделі тұлғалармен сөйлесе алу мүмкіндігіне ие болса, оларға ондай мүмкіндік берілмеуі тиіс.

Күттіеген жерден сезіктіден жауап алу кезінде көбінесе шынайы жауаптар алуға болады, тек тергеліп отырған іс бойынша ғана емес, сондай-ақ бұрын жасалған қылмыстар бойынша да мәліметтер алуға болады. Шабуыл топ болып жасалғанда, қылмысқа қатысушылардың тек біреуі ұсталса, бой тасалаған қылмыскерлердің мекенжайы немесе жұмыс орны бойынша дереу тінту жүргізу қажет, оны жедел іздестіру қызметкеріне тапсырған тиімді.

Сезіктіден жауап алудан соң, оқиға болған жерді қарау, жәбірленушіден жауап алу, куәландыру жүргізу керек. Қажет кезде жәбірленушіге гүскен дене жарақаттарының сипаты, дәрежесі және олардың түсу уақыты туралы дәлелдемелік ақпарат алуға мүмкіндік берерін сот-медициналық сараптамасын тағайындау қажет.

Тонау және қарақшылық бойынша оқиға болған жерді қараудың жақсы нәтижелеріне қылмыскерлер мүлікті иемдену үптін жасаған жәбірленушінің қарсылығын тойтару, бөгеттен өту және т.б. әрекеттері кезінде жетуге болады. Алайда бұлар болмаған кезде, қарауды өткізуден бас тартуға болмайды. Тәжірибе көрсетіп отырғандай, оқиға болған жерді мұқият қараған жағдайда қылмыскер немесе жәбірленушінің іздерін, сонымен қатар дәлелдемелік заттар табуға болады. Қылмыскердің материалдық іздерін таппай қалған кезде де оқиға болған жерді қарау пайдалы болады, яғни тергеушіге істің мән-жайымен тікелей танысуға, маңызын білуге мүмкіндік береді.

Қарауды кешіктіру, оның нәтижелерінен нашар көрініс табады. Сондықтан тонау және қарақшылық істері бойынша оқиға болған жерді қарау кезек күтгірмей жүргізілуі керек, әдетте жәбірленушіден жауап алудан кейін.

Егер жәбірленуші оқиға болған жерді қарауға қатыса алса немесе куәлардың біреуі бар болса, жәбірленушіні немесе бір куәні оқиға болған жерге шақыру керек. Бұлардың қатысуы қаралатын жердің шекарасын белгілеуге, қарауды мақсатқа сәйкес өткізуге мүмкіндік береді, кейде басқа кезде табылмауы мүмкін іздерді табуға ықпал етеді.

Оқиға болған жерді қарауда маман-криминалистің қатысуы маңызды. Қол іздерін түрлі ұнтақтармен өңдеу, аяқ киім іздерінің гипс көшірмесін жасау, көлік құралдарының іздерін бекіту және т.б., бұл әрекеттер тергеушіден барлық уақытта қажетті деңгейде меңгере алмайтын белгілі қабілеттерді талап етеді. Сондықтан тонау және қарақшылық істері

бойынша оқиға болған жерді қарауға жедел-тергеу тобының құрамына міндетті түрде маман- криминалист кіруі қажет. Сонымен қатар оқиға болған жерге тергеушімен бірге жедел іздестіру қызметкерінің шығуы қажет, олар қылмыскерді іздестіру және ұстау, тонау мен қарақшылықты корген куәларды анықтау және ұрланған заттарды іздеуге байланысты шараларды жүргізеді. Әдетте жедел іздестіру қызметкері тергеушімен дәл осындай қатынаста эрекет ете отырып, оқиға болған жерде жедел іздестіру шараларын жүргізеді және қарауға тікелей қатыспайды. Бұл кезде оқиға болған жерді қарау хаттамасында олар жазылмайды. Егер жедел іздестіру қызметкері тергеуші көмекшісі болса, яғни оқиға болған жерді зерттеуде, іздер мен дәлелдемелік заттарды анықтау және бекіту бойынша тергеушіге көмектесе, оның қатысуы хаттаманың кіріспе бөлімінде жазылады және ол қол қояды.

Оқиға болған жерге сондай-ақ кинолог шығуы тиіс. Қарау барысында оның қатысуын хаттамада, оқиға болған жердің шекарасын іздестіру ітін қолдану барысында кеңейту болса, оны да бекітеді (мысалы, кинолог қылмыскер ізімен келе жатып, иттің көмегімен оқиға болған жерден белгілі қашықтықта қылмыскер тыққан қару немесе ұрланған мүлік табылса, бұлардың табылған орындары да қаралады).

Қараудың негізгі мақсаты, оқиға болған жердің жағдайын зерттеуден басқа, қылмыскер мен жәбірленуші іздерін табу болып, ал егер тонау мен қарақшылық күш қоданумен ұштасса, күш қолдану іздерін табу болып табылады. Сондықтан тергеуші қарау кезінде қол, аяқ киім, қан іздерін, қылмыскерден немесе жәбірленушіден түсіп қалған немесе тасталған заттарды, күрес іздерін табуға бағытталуы тиіс. Кейде оқиға болған жерді қарауда келесі қорытындыға келуге болады, бұл жерде болу іздері қылмыскердің өзінде немесе киімінде қалды. Бұл қорытындылар дәлелдемелік күшке ие емес, бірақ ізін суытпай қылмыскерді іздестіруді ұйымдастыруда үлкен рол атқарады. Сондықтан тергеуші жедел іздестіру қызметкерімен тұрақты байланыста болуы керек, сонымен бірге оқиға болған жерге шығуы тиіс, бір- бірімен табылған іздер мен дәлелдемелік заттар бойынша ақпараттармен алмасулары керек.

Тәжірибе көрсеткендей, тонау және қарақшылық істері бойынша оқиға болған жерді қарау кезінде оқиға болған жерден елеулі қашықтықтағы жерден қылмыстың материалдық іздерін табу жиі кездеседі. Сондықтан қылмыскердің оқиға болған жерге келу жолдарын және кету жолдарын табу үшін қарау жерін кеңейту маңызды. Сәйкес жерлерді зерттей отырып, аяқ және колік құршщарының іздерін анықтағаннан басқа, қылмыскермен қалдырылған темекі қалдығы, қылмыс құралы, сондай-ақ жәбірленушіден алынған заттар мен зат бөлшектері анықталады, Бұлардың кейбіреуінде қылмыскердің қол іздері қалуы мүмкін.

Сондықтан оларды өте мұқият дәлелдемелік заттармен жұмыс істеудің криминалистнакалық ережелеріне сәйкес алу керек.

Егер тонау немесе қарақшылық кезінде қылмыскер мен жәбірленуші арасыщца күрес болса, олардың киімдерінде немесе заттың бөлшектерінде

микробөлшектер қалуы мүмкін. Сараптамамен анықталатын бұл бөлшектердің болуы кейде маңызды дәлелдемелер болады және қылмысты ашуда шешуші роль атқарады. Микробөлшектерді сақтау үшін өте сақтылықпен олардың болуы мүмкін заттарды алып, жеке қораптау керек.

Тонау мен қарақшылық істері бойынша оқиға болған жерге кейде көп адамдар келеді. Олардың біреуінің де оқиға болған жерде өздерінің іздерін қалдырмауы өте маңызды. Бұл үшін әрбір тергеу әрекетіне қатысушы тұлғалар инструкцияны білуі тиіс.

Тергеуші жедел іздестіру шараларының барысында одорологиялық әдістерді қолдану мүмкіндігін ұмытпауы тиіс. Қылмыскердің ұстауы мүмкін заттарды оқиға болған жерде анықтау кезінде иіс үлгілерін алу керек, иісті болашақта қылмыскерді іздестіруде қолдануға болады.

Тонау және қарақшылық істері бойынша маңызды тергеу әрекеті болып жәбірленушіден жауап алу табышады, ол оқиға болған жерді қараудан кейін дереу, ал кейбір жағдайда қарау алдында жүргізіледі. Жәбірленушіден жауап алу тек екі жағдайда кейінге қалдырылады:

- егер жәбірленуші шабуыл кезіндегі алынған дене жарақаттары нәтижесінде жауагі бере алмаса;

- оның беретін жауабының дұрыстығына күмән келтіретін негіз болған жағдайда (жүйкелік қозу, мас болу және т.б.).

Мұндай жағдайларда жауап алу жәбірленуші дұрыс қалпына келгеннен кейін дереу жүргізіледі.

Шабуылға ұшыраған жәбірленушіден жауап алу алдында оны тыныпталдыру керек. Осыдан кейін тергеуші жауап алу барысында келесі мән-жайларды анықтауы керек:

- Тонау немесе қарақшылық қайда және қашан болды ?

- Жәбірленуші бір өзі болды ма, әлде шабуылға бірнеше адам ұшырады ма? Егер жәбірленушімен басқалар болса, олар кімдер, оларды қалай анықтауға және іздестіруге болады?

- Тонау немесе қарақшылық кезінде оқиға қалай дамыды: қылмыскер (қылмыскерлер) нақты не істеді, ол кезде не айтты, күш көрсету немесе қолданамын деп қорқыту неден көрініс алды және т.б. Шабуыл мән-жайлары нақты анықталуы тиіс. Әсіресе, қылмыскерлер бір-біріне немесе жәбірленушіге не деп сөйледі, олардың барлығын жауап алу хаттамасында мүмкіндігінше бірінші жақтан сөзбе-сөз жазу керек.

- Шабуылдаушылар қарулы болды ма, қандай қару, бұл қарудың белгілері (егер жәбірленуші айта алса).

- Тонау немесе қарақшылық кезінде жәбірленушінің әрекеттері қандай болды, ол қылмыстық әрекеттерді тыюға немесе қылмыскерді ұстауға тырысты ма, оған күш қолданылса, ол қарсылық көрсетті ме, ол неден көрініс алды, ол қашуға тырысты ма, ол көмекке шақырды ма және т.б. Егер жәбірленуші мен шабуылдаушылардың арасында күрес болса, шабуылдағандарда қандай күрес іздері қалуы мүмкін.

- Жәбірленушіге жасалған шабуыл салдары (қылмыскер одан нені тартып алды; материалдық залалдың мөлшері және т.б.).

- Қылмыскердің белгілері қандай, жәбірленуші оларды тани ала ма, олар қай бағытта бой тасалады, олар көлікті қолдана ады ма, нақты қайсысын.

- Ұрланған заттардың белгілері қандай?

- Жәбірленуші тонау немесе қарақшылықтан соң не істеді?

- Кім оқиғаның куәсі болды немесе болуы мүмкін, жәбірленуші айтқан маңызды мән-жайларды кім растауы мүмкін.

Жауап алуда жәбірленушіден жауаптың толықтылығын, нақтылығын талап ету керек. Әсіресе хаттамада қылмыскерлер белгілері және ұрланған мүліктің белгілері мен ерекшеліктері сипатталуы тиіс. Шабуылдаушыларды сипаттау кезінде, мүмкіндігінше сөздік бейнелеу портретінің ережелері мен терминологиясын қолдану керек. Егер жәбірленушіге жеке терминдер түсініксіз болса, оған суретгер, анықтама-таблица және т.б. арқылы оларды түсіндіру керек. Қылмыскердің ерекше белгілерін (қалдар, тыртықтар, татуировкалар) және олардың киімдерінің ерекшеліктерін анықтау керек. Ұрланған мүлікке қатысты хаттамада нақты сипаттаудан басқа жәбірленушіде осы мүлікке құжаттардың бар-жоқтығын немесе оның болшектерінің бар-жоқтығын жазу керек (артық түйме, фотоаппарат футляры). Егер қылмыскерлер киім затты алса, онда қалтасында не бар екендігін анықтау керек. Тәжірибе корсеткендей, тонау мен қарақшылық істері бойынша жауап алу кезінде кейде жәбірленушілер шабуылдан қорыққандықтан қылмыскерлер саны, бойы, физикалық белгілері туралы дұрыс емес, асыра сілтеп жауап береді. Сондықтан жәбірленушінің арызын басқа анықталған дұрыс мәліметтермен салыстыру керек. Сондай-ақ оқиға жайлы объективті ақпарат алуға, сондай-ақ тонау мен қарақшылық инсценировкасын білуге көмектесетін оқиға болған жерде жауап алудың маңызы зор. Бұл секілді қылмыстарды тергеуде куәлардан жауап алу маңызды. Олар оқиғаны толық немесе жеке бақылағандар және шабуылдан соң тікелей қылмыскерді немесе жәбірленушіні көргендер. Бұл тұлғалардан жауап алу кезінде шабуылдың барлық мән-жайын қылмыскердің, киімдерінің белгілерін, қандай бағытта бой тасалағанын және т.б. толық анықтау керек. Жәбірленушінің әрекетін бағалауға көмектесетін жәбірленушінің шабуыл кезінде, шабуылдан кейінгі әрекеттері туралы ақпараттар маңызды.

Егер жәбірленушілердің жағдайына байланысты жауап алу мүмкін болмаса, бірінші дәрігерлік көмек берген дәрігер қызметкерінен жауап алу керек. Олардан жауап алуды тез арада жүргізу керек. Бұл кезде жәбірленушінің қандай жағдайда емдеу орнына жеткізілгендігі немесе оқиға болған жерде ол не айтты (мүмкіндігінше сөзбе-сөз), кім оны емдеу мекемесіне жеткізгендігін анықтау керек. Жәбірленушіге (дәрігер рұқсаты және қатысуымен) оған жасалған шабуыл туралы сұрақ қоюға болады. Оның жауаптары тергеуші анықтамасында немесе полиция қызметкерінің мәлімдемесінде көрініс алады және іске тіркеледі. Бұдан басқа магнитофон көмегімен сұрақ-жауапты басып алған дұрыс.

Кейде /ізін суытпай/ іздеуде сезіктілердің біразын ұстауға қол жете бермейді. Бұл кезде әрқайсысы жеке тінтіледі. Тінту кезінде қару, жәбірленушіден тартығы алынған заттар және т.б. тұлғаның бұл қылмысқа қатыстылығын бекітетін заттар табылуы мүмкін.

Сезіктілерден кейде бұрын жасалған қылмыстардың заттары алынуы мүмкін. Көбінесе қылмыскерлер бағалы емес, ұсақ, жеке белгілері жоқ заттарды өзінде қалдырады (тарақ, қалам, т.б.). Алайда жәбірленушілер аз байқалатын белгілер бойынша тануы мүмкін. Сондықтан қылмыстық істі тергеуде сезіктіден алынған заттың әрқайсысының неге жататындығын анықтау керек. Ұсталғандардың жазба кітапшалары үлкен маңызды рөл атқарады. Ол жерде жасалған қылмыс туралы мәліметтер, қылмысқа қатысушылардың мекенжайлары мен телефон нөмірлері және басқа да мәліметтерді анықтауға болады (кейде түспалданып жазылады).

Егер сезіктінің денесінде күрес іздерін қалдыратын жәбірленушінің шабуылға қарсылығы болса, жеке тінтуден соң, сезіктіні куәландырады, киімін қарайды. Бұл кезде хаттама және фото түсіру арқышы сезіктінің тыртықтары, қан дақтары, киіміндегі бөліктер мен кірлер бекітіледі. Бұл тергеу әрекеттері кезінде алынған нәтижелер оларды дұрыс кооданған жағдайда қылмыскерлерді эшкерелеуде үлкен рөл атқарады.

Екінші тергеулік ахуал, яғни тергеушіде сезікті туралы мәлімет бар, бірақ қылмыскер ұсталмаған көбінесе кең тараған. Бұл жағдайда анықтаушы фактор болып уақыт табылады, сондықтан тергеуші және жедел іздестіру қызметкерінің әрекеттері өте жылдам болуы керек және шабуылдаушылар саны, жеке белгілері, бой тасалаған бағыттары және үрланған мүліктің сипаты, жеке айрықша белгілері туралы экспресс-ақпаратты іздеуге бағытталған, жәбірленушілерден, куәлардан қысқа жауап алудан тұруы керек. Содан кейін /ізін суытпай/ қылмыскерлердің ізіне түседі. Бұл үшін іздеу итін коодану керек (әсіресе ауылдық жерде). Полиция қызметкерлерінің тобы көлік және байланыс құраодарымен жабдықталуы керек. Егер оқиға болған жерге жақын асып түсетін жерлер, жабылған учаскелер және т.б. қылмыскерлер тығылатын жерлер болса, осы жерлерді шолып өту керек. Қала жағдайында теміржол, теңіз және өзен жолдарын, аэропорттарды, билет сату кассаларын блоктау, сондай-ақ қылмыскерлер белгілерін білетін патруль полициясының қызметкерлерінің қылмыскерлердің болуы мүмкін жерлерді шолуы жақсы нәтижелерге жеткізеді. Егер жәбірленушінің денеаулық жағдайы жақсы болып, іздестіруге ниет білдірсе, оны іздестіру тобына енгізген дұрыс. Бұл куәларға да қатысты.

Қылмыскерлерді анықтау және іздестіру үшін ПО-ның криминалистік тіркеулерін қолдану керек.

Қылмыскерлерді тез арада табу үшін, жәбірленушіге немесе куәларға қылмыскерлер мәлім болған жағдайда тінтуден бастау керек, әдетте тек біреуінің емес, бір мезгілде бірнешеуінің мекенжайы, жұмыс орны бойынша және ахуалға байланысты басқа жерлерде жүргізу керек. Бұл үшін жәбірленушіні, куәларды және басқа полиция қызметкерлерін алып,

жәбірленуші мен куэлардың қауіпсіздігін қамтамасыз ете отырып, бірнеше жедел топтар құрған дұрыс. Барлық кезде шабуылдаушылар тұлғасы және ұрланған мүліктердің белгілері туралы қылмыскерлердің болуы мүмкін жерлерді бақылау және ұрланған заттарды өткізу жерлерін табуы мүмкін жергілікті полиция бөлімшелері хабарланады.

Сезіктіні анықтаған кезде оны ұстау, жеке тінту, куэландыру, үй жайын және жұмыс орны бойынша тінту, жауап алу жүргізу керек. Егер тінту кезінде сезікті анықталмаса, оқиға болған жерді қарау, жауап алу, қажет болған жағдайда жәбірленушіні куэландыру, куэлардан жауап алу жүргізіледі. Олардан жауап алуды оқиға болған жерде жүргізген дұрыс.

Үшінші тергеулік ахуал, яғни полицияда қылмыскерлер туралы ақпарат аз немесе мүлдем жоқ-алғашқы тергеу сатысына өте қолайсыз ахуал. Бұл ахуалда шабуыл куэлары тек жәбірленушілер болады және белгілі себептермен (қорқу, үрку, талып қалу) тергеушіге оқиға туралы, қылмыскерлер туралы өте елеусіз ақпарат беріледі. Бұл ахуалға қылмыскерлер жәбірленушіні өлтіру кездері де жатады.

Тергеудің негізгі бағыттары бұл кезде белгілі жақтардан (қатысушылар саны, жынысы, жасы, бойы, кәсіптік ерекшеліктері, жәбірленушіге қатынасы және т.б.) шабуылдаушыларды сипаттайтын мәліметтерді барынша көбірек алу керек.

Тергеуші мен жедел іздестіру қызметкерінің кейінге қалдырылмайтын әрекеттерінің құрылуына шабуыл жасағаннан арыз түскенге дейінгі уақыт, жәбірленушіге түскен дене жарақатгарышың ауырлық дәрежесі әсер етеді. Сонымен қатар осы тергеулік ахуалға қатысты тиімді алғашқы тергеу әрекеттерінің негізін құруға болады. Мысалы, жәбірленушіде дене жарақаттары болып, одан арыз түссе, келесі тергеу әрекеттерін жүргізген дұрыс: жәбірленушіні куэландыру, сот-медициналық сараптама, жауап алу (егер денсаулығы дұрыс болса) себебі бұл жауаптар осы кезде ең негізгі шабуыл мән-жайлары және шабуылдаушылар туралы дәлелдемелік ақпарат көзі болып табылады.

Куэландыру мен жауап алудан соң, келесі тергеу әрекеттері жүргізіледі: оқиға болған жерді қарау және куэлардан жауап алу. Қалған тергеу әрекеттері, жоғарғылардың нәтижелеріне байланысты жүргізіледі. Егер оқиға болған жерді қарау немесе куэлардан жауап алу кезінде сезікті анықталып ұсталса, онда ендігі тергеу әрекеттері бірінші тергеулік ахуалға ұқсас, яғни жеке тінту және жауап алу жүргізіледі. Егер сезікті денесінде іздер қалса, онда жауап алудан бұрын куэландыру керек. Сонан соң сезіктінің үйінде немесе қалыптасқан ахуалға байланысты басқа жерлерде тінту жүргізіледі.

Алғашқы тергеу сатысы қалған куэлардан жауап алумен, бастапқы тергеудің нәтижелеріне байланысты кейінге қалдырылмайтын тергеу әрекеттерін жүргізумен шектеледі.

Қолайсыз тергеу ахуалы мен тергеушінің көрсетілген әрекеттері анықтау органдарының жедел іздестіру шараларын кеңінен жүргізуін қажет етеді.

Бұл шараларға енетіндер: куәларды анықтау және сұрау; кісі іздері бойынша қызметтік іздестіру итін қолдану; /ізін суытпай/ қылмыскерлер белгілерін есте сақтаған жәбірленуші мен куәлардың қатысуымен іздеу, жергілікті жерді полиция қызметкерінің шолуы, тығылған қылмыскерлерді немесе тығып тастаған ұрланған мүлікті табу үшін, ал егер оларды тапқан жағдайда - бөгеттер қою; шабуыл, қылмыскерлер және ұрланған мүлік белгілері туралы жергілікті және көліктегі полиция бөлімшелерін хабарландыру; тонаушылардың кетуі мүмкін жерлерді табу; олардың болуы және ұрланғанды өткізу мүмкін жерлерге жедел бақылау қою; ұсақ қылмыстар жасаған және дәрігерлік айықтырғышқа түскен тұлғаларды ұрланған заттар бойынша және денелеріндегі, киімдеріндегі қан іздерін табу үшін тексеру. Сондай-ақ құқық қорғау органдарының шабуылға қатысты деген негіз беретін өмір сүру, тәртіптік жағдайы бар тұлғаларды және тоналған мүлікті өткізумен айналысатын тұлғаларды анықтаудың басқа да жедел шаралары жүргізіледі. Тергеудің бастапқы сатысында тергеуші мен жедел іздестіру қызметкерінің жұмысын ұйымдастыруда шабуылды тергеуде қылмыскерлер мен ұрланған заттарды анықтау, іздестіруге бағытталған ұйымдасқан шаралар кешенін жүргізу негізгі жұмыс болып табылады. Негізінен олар кримналистік тіркеуден тексеру (дактилоскопиялық, қылмыс жасау тәсілі бойынша, қылмыскердің және ұрланған мүліктің белгілері бойынша), ұрланған мүлікті есепке тіркеу, бұрын ашылған және ашылмаған тонау мен қарақшылықтық істерінің құжаттарын зерттеу және т.б. тұрады.

Тонау қарақшылықтың кейінгі тергеу сатысында тұлғаны тану үшін көрсету кеңінен тараған. Танушы ретінде көбінесе ұқсас ашылмаған қылмыстар бойынша және осы іс бойынша сезіктілердің біреуінің белгісіне ұқсас көрсету берген жәбірленушілер болады. Қылмыс жасалғаннан кейін, біраз уақыт өтсе танылушының келбеті өзгеретіндігін ескеру керек: шашын өзгерту, сақал қою немесе қыру, басқа киім кию. Тергеуші осыларды ескеріп, тануға ұсынудың объективтілігін қамтамасыз ету керек. Кейде қараңғыша, кездейсоқ шабуылдан жәбірленуші қылмыскерді көре алмаса да, кейбір динамикалық белгілерді еске сақтауы мүмкін (дауыс, сөйлеу, жүріс ерекшелігі). Бұл кезде динамикалық белгілері бойынша тану жүргізу керек.

Затты тануға ұсынуда әдетте зат иесі - жәбірленуші танушы болады. Кейде заттарды куәларға, сезіктінің туыстарына, егер олар бұл затты білетіндігін және қылмыстық жолмен табылғанын көрсетсе, оларға тану үшін ұсынуға болады.

Тергеу эксперименті шабуыл мән-жайын зерттеу; дене жарақатын салу механизмі, жәбірленуші мен сезіктінің арасындағы жағдай, жәбірленушінің, куәнің шабуылға байланысты белгілі құбылысты қабылдау бойынша жәбірленушінің, куәнің және айыпкердің жауаптарын тексеру үшін жүргізіледі.

Тергеу эксперименті кезінде, қатысушылардың өмірі мен денсаулығына қауіп келтірмейтін, адамгершілік нормаларына қайшы келмейтін тәжірибелер өткізу керек. Кейде ұрланған мүлікті шығару және жасыру

тәсілі бойынша айыпкер жауабын тексеру үшін эксперимент жасалуы мүмкін.

Жауапты оқиға болған жерде тексеру мен нақтышау айыпкердің жауабының басқа дәлелдемелерге, шабуыл жеріне және шабуыл әрекеттерімен сәйкестігін тексеру үшін жүргізіледі. Тергеу экспериментімен жауапты оқиға болған жерде тексеру мен нақтылауды шатастырмау керек-мақсаты, жүргізу тактикасы және процессуалдық тәртібі бойынша әртүрлі әрекеттер.

Тонау қарақшылықты тергеуде жәбірленуші немесе куәлар мен сезікті, сондай-ақ (қылмыс топ болып жасалса), сезіктілер арасында беттестіру жүргізіледі. Бұл тергеу әрекетін өткізу туралы шешім қабылдауда мұқияттылық сақтау керек. Беттестіру кезінде сезікті куәге, кейде жәбірленушіге күшті психологиялық әсер етуі, қорқытуы немесе жауаптарын өзгерттіруі мүмкін. Сезіктілер арасындағы беттестіруді көбінесе бір-бірімен сөйлесу, кейінгі әрекеттерін келісіп істеу және т.б. үшін пайдаланады. Сондықтан беттестіруді қажет кезде және тергеуші жәбірленушімен куәлар бастапқы жауаптарын қайта көрсететіндігіне, сонымен қатар сезікті бұл тергеу әрекетін тергеуге кедергі келтіру үшін қолданбайтындығына көзін жегкізгенде ғана жүргізу керек.

§3 Тонау, қарақшылық істері бойынша тағайындалатын сот-сараптамалары

Тонау, қарақшылық істері бойынша қылмыстық істі қозғауға дейін жүргізілетін сараптамалар маңызды. Көбінесе келесілері тағайындалады:

- сот-медициналық сараптама;
- суық қарудың криминалистік сараптамасы;
- атыс қаруын және оны қолдану іздерінің сот-баллистикалық сараптамасы;
- жарылғыш заттар, жару іздерінің сараптамасы;
- қол, аяқ, тіс, бұзу құралдарының, көлік құралдарының трассологиялық сараптамасы;
- бүтіннің бөлшектері бойынша трассологиялық сараптамасы;
- фоноскопиялық сараптама;
- қан, ұрық, түкірік т.б. адам ағзасының бөлінділері бойынша сот-биологиялық сараптама;
- сот-топырақтану сараптамасы;
- материалдар мен заттардың физико-химиялық сараптамасы;
- сот-психиатриялық және сот-психологиялық сараптамалары.

Сот-медициналық сараптама жарақаттың барлығын, дәрежесін, сипатын анықтау үшін тағайындалады. Бұлардан басқа да сұрақтар шешіледі, олар тергеушіге оқиғаның мән-жайын анықтауға, мысалы, қандай пішінді қару қолданылды; қандай қару; жарақат салу уақыты; жарақат салу кезінде бұл тұлға қандай жағдайда болды; жәбірленуші өзіне осы жарақаттарды сала алды ма, өзі салса салу механизімі және т.б. Сот-

медициналық сараптама көмегімен қажет кезде жәбірленушінің еңбек қабілеттілігін жоғалту дәрежесін анықтауға болады.

Заттай дәлелдемелердің сот-биологиялық сараптамасы адамның боліністерін және олардың түрлі заттардағы іздерін зерттеу үшін қолданылады (қанның киімдегі, қарудағы ізі, темекідегі түкірік ізі). Сарапшы бұл зат қан ба, қан болса, адамдікі ме, жануардікі ме, қандай топқа жатады, типі және ерекшелігі, қандай жынысты адамдікі екендігін анықтай алады. Шашты сот-медициналық зер- ттеу келесі сұрақтарды шешеді: шаш адамдікі ме, немесе жануардікі ме, шаш адамның қандай бөлігінен; шаш иесінің жасы; түсіп қалған ба, жұлынып алынған ба және т.б.

Тонау, қарақшылық істері бойынша трассологиялық сараптама, егер оқиға болған жерді қарау кезінде аяқ киім, бұзу құралының, көлік құралдарының іздері алынған жағдайдай қару және оны қолдану іздерінің сараптамалары жүргізіледі.

Дактилоскопиялық сараптама идентификациялық сұрақтарды шешуге және келесілерді анықтауға мүмкіндік береді: заттағы саусақ ізінің қалу механизмі; саусақ ізін қалдырған адамның жасы, жынысы; із субъектісінің қолының ерекшеліктері; нақты адаммен із қалдырылған ба және т.б.

Трасологиялық сараптама көмегімен аяқ киім, көлік құралы мен бұзу құралын оқиға болған жерде табылған іздер бойынша, белгілі- бір объектінің бөлшектері бойынша идентификациялауға болады (киім жыртығы, түйме сынығы). Қылмыскерлердің үйге кіру тәсілін анықтау бойынша құлыптың трассологиялық сараптамасы құлыптың бүтін қалпында болу-болмауын, кілтпен және т.б. затпен ашуға болатынын; құлыптың басқа кілтпен ашылғандығын; қарумен құлып бұзылмағандығын және т.б. басқаларды шешеді. Көлік құралының ізінің трассологиялық сараптамасы арқылы келесілер анықталады: көлік қандай бағытта бет алды, із қандай көлікпен қалдырылды; автокөліктің моделі.

Кейде тонау, қарақшылық, бандитизмді тергеуде топырақтану сараптамасы топырақтың біртектілігін анықтау және микробөлшектердің сараптамасы тағайындалады.

Оқиға болған жерде немесе сезіктіні тінту кезінде қолхаттар, табылған кезде, қолжазба тану сараптамасы сезіктілердің қайсысы орындағанын анықтау үшін жүргізіледі.

Баллистикалық сараптама кезінде келесілер шешіледі: қолданылған қарудың түрі, жүйесі, жасалу тәсілі, калибрі, ату бағыты, қашықтығы; қарудың жарамдығы және соңғы атысының уақыты анықталады; қаруды оқ, гильза, бытыра бойынша иденти- фикациялау; табылған оқтар бір қарудан атылған ба. Пышақ, кас- тет, нун-чаки және т.б. суық қарудың түрін, типін, ұрыстың ерекшелігін анықтау үшін суық қару сараптамасы тағайындалады.

Кейде құжаттарды техникалық-криминалистикалық зерттеу са- раптамасы көрінбейтін жазуларды оқу үшін тағайындалады.

Жарғыш-техникалық сараптама келесі сұрақтарды шешеді: жаруға дайындық (дайындығы жоқ адам бұл заттарды қолдана ал- ды ма, бұл қару жарылғыш заттар ережесіне сай жасалды ма); жа- ру процесі (оқиға болған

жерде қанша жарылыс болды, осы кезде өздігінен жарылу болды ма, неге екінші жарылғыш зат жарылмады); жарылғыш зат (бұл заттың атауы, қандай жару тәсіліне арналған және т.б.); болған және болуы мүмкін нәтижелер (бүліністер жарудың нәтижесі болып табыла ма, адам өміріне қауіп болды ма).

Шыныдан жасалған бұйымдарды криминалистикалық сараптамадан өткізу. Ол автокөлік шамдарының, басқа да шыныдан жасалған бөлшектердің сынықтарымен салыстыру мақсатында жүргізіледі.

Жарық-техникалық сараптама

Ол шамның, кіші шамның, бұрылыс жарықтарының қызуын анықтайды (жанды ма, жанбады ма, ақауы).

Комплексті сараптамалар да тағайындалады. Оларға келесілер жатады:

1. *Медициналық-криминалистикалық, сот-медициналық және көліктік-трасологиялық.*

Оларға қойылатын сұрақтар жобасы:

а) Жәбірленушінің денесі мен киімінде көлік құралының қандай бөлшегімен залал келтірілді?

ә) Басып кеткен кезде жәбірленуші мен көлік құралы қандай жағдайда болды?

б) Адаммен немесе басқа затпен соқтығысқанда көлік, көлік құралында белгі қалды ма?

2. *Медициналық-автотехникалық сараптама*

Бұл сараптама сот-медициналық-, трасологиялық және автотехникалық сараптамамен кешенді жүргізіледі;

а) жаяу адамды басып кеткен көлік құралының түрін, моделін, маркасын білу қажет;

ә) рөлде отырған адамның жарақат алған іздерін киімнен, аяқ- киімінен, көлік құралының бөлшектерінен іздестіру қажет.

ҚЫЛМЫСТЫ ТЕРГЕУДІ ҰЙЫМДАСТЫРУ

§1 Тергеуді ұйымдастырудың мазмұны мен түсінігі

Тергеуді ұйымдастыру процесін анықтаудан бұрын, жалпы қызметті ұйымдастыру не екендігіне тоқталайық.

Қызметті ұйымдастыру дегеніміз - аз уақытты, күшті, құралды, жолдарын, сатыларын, пайдаланып мақсатты анықтау.

Қызметті ұйымдастыру барысында, қызметкер жеке бағытқа бөлу эрекетін белгілейді. Сондай-ақ, хабарламалардың келуін, объектілерді тануды, объекті мен субъектілерге әсер етуді,

техникалық құрылымды жаеау, субъектілердің қарым-қатынасын тану құрылымын, әсер ету, ішкі және сыртқы қызметтің шарттарын ұйымдастырады.

Қызметті ұйымдастыруда келесілерді білу қажет:

- әр сатыда қызметтің түпкілікті мақсатын және аралық мақсатын анықтау білімін,

- дәлденген мақсатқа жету үшін құрал, әдістерді пайдалана білу.

Қызметті ұйымдастыру-бағдарлама жасау арқылы жүзеге асырылады.

Ондай бағдарламаға келесі анықтама беріледі:

- қызметті енгізу барысында, түпкілікті мақсатқа жеткізу қорытындысы;
- түпкілікті мақсатқа жету жолдарындағы аралық сатылар;
- қызметті енгізу әрекетіндегі міндеттері;
- қажетті құралдар кезектілігін және орнығуды қолдану;
- әрекеттерді жасауға қажетті шарттар.

Қылмысты тергеуді ұйымдастырудың ерекше маңызы бар. Бұл қызметтің түпкілікті мақсатқа жетудің ерекше күрделілігіне байланысты. Тергеудің ерекшелігінің бірі, қылмысты толығымен ашуға, оны жасаған кінәлі адамды жоюға, ұқсас әрекеттерді тергеу алдында көре алмауында.

Ол үшін ұйымдастырудың барлық жаңа әрекеттерін, мүмкіндігінше жаңа хабарламалар қажет.

Қылмысты тергеуді ұйымдастыру - ол тергеуді тәртіптеу, түпкілікті мақсаты анықтау, нақтылау, тиімді әрекетті, күшті, пайдалану құралын анықтап-жоспарлау, тергеу ондірісін және басқа әрекеттерді сапалы жасауға жағдай жасау.

Тергеуді ұйымдастыру қызметі келесі мақсатты қамтамасыз етеді:

- алғашқы түскен хабарламаны талдау;
- ғылыми-техникалық құралдарды пайдаланып, тергеу әрекетіне қатысушылар әрекетін реттеу;
- тергеуді аяқтау үшін хабарламаларды іздеу, жинау, електеу қажет;
- тергеуді жүргізуге қажетті жағдай жасап, қарама-қайшылықты жою;
- пайда болған тактикалық тапсырмаларды шешіп, тергеу әдісін тәжірибеге енгізу.

Бірден-бір тергеу ерекшелігі түпкілікті мақсатқа жету үшін, қылмысты толығымен ашуда, қылмыс жасаған кінәлі адамды жоюда, барлық ұқсас әрекеттерді аяғына дейін көре алмауы. Көрсетілген тергеу ерекшелігі үнемі жаңадан алынған хабарламаларға байланысты ұйымдастыру әрекеттерін жүзеге асырады.

Ұйымдастыру - тергеу қызметінің үнемі, міндетті элементі болып табылады.

Бұл мақсатта тергеуді ұйымдастыруда келесі білім дәрежесі қажет:

- анықтауға, жинауға, оқуға мүмкін оның деректерін және объектілерін қылмысты тергеудің құрылымының ерекшелігі жайлы;
- тергеудің процессуалдық пішіні және мазмұнының ерекшелігі, яғни қызметті жүзеге асыратын әдіс. Құралды анықтау, одақтас мүмкіндігін, тәуелділігі бар шарттан іс-әрекетті жүзеге асыру жолдары жайлы;
- ұйымдастыру әрекетінің (қағидалары, сатылары, қолданылатын құралы) жайлы;

Тергеу барысында тергеуші ұйымдастыруға қажетті:

- салыстыруға қажетті, тергеуге қажетті барлық хабарламаларды толығымен қабылдау, эксперименттеу, жеке ойлау қызметі, осы тұрғыда

қызметтің тапсырмаларын пішіндеп, жинақтап, оларды шешу әрекеті жолдарын болжау;

- өзінің жұмыс уақытын және жұмыс ясағдайын жасау. Барлық тергеу техникалық процесін тергеуші өзі анықтайды. Нақ сол се- бептен тергеуші, өзінің жұмыс уақытын жоспарлауға, нақтылайтын қажетті мүмкіндікті жасауға, алынған хабарламалар- ды толығымен електеуге және талдау, тергеу құпиясын сақтау, барлық тергеуге қатысушы жақтардың қарым- қатынасу жемістігі;

- жалпы тергеу процесінің барлық құрамдық қабілетті элементін, неғұрлым жоғары ұйымдасқан әр әрекет, әдіс тергеуді тез арада объективті толығымен бітіреді.

Тергеушінің ойлау қызмет ұйымдастыру оның бағыттарын, шартты ерекшеліктерін, жолдарын, ережелерін, оны жүзеге асыру жеңілдіктерін, жоспарлауын алдын ала анықтайды.

Бәрінен бұрын - бұл әр тергеу әрекетін ұйымдастыру, оның мақсатын білу шарты, оны өткізуді ұйымдастыру мүмкіндігін береді. Тергеу әрекетін ұйымдастыру, оған қатысушылардың және алдын ала қызметтерін бөлуді, тергеуші әрекетінің кезектілігін, тәсілін және құралдарын, ал қажет болған жағдайда, даму кезеңдерін бекітуін қамтиды.

Тергеушінің қызметі одан ұйымдастырушылықты талап етеді. Алдын ала ұйымдастырушылықсыз бірде-бір әрекет сапалы орындалмайды.

Алдын ала ұйымдастыру (көрсетілген тергеу бөлігінде) тапсырмалар мен жолдарын қызметті орындау құралын, қажетті қарым-қатынастарды анықтап жинақтайды.

Тергеуші қызмет әрекетінде қажетті бағдарламаларды жинақтайды, іздейді, жиналған деректерді зерттейді және кеңейтеді, басқа да іске қатысушыларды ұйымдастыру қызметін тексереді, олардың әрекеттерін бақылауға алады, құқықтарын қорғайды, әсер етеді, қылмыстың іс құжаттарында барлық деректерді бекітеді, жинақталған нәтиже бойынша тергеуді қорытындылайды.

Әр қызмет бірнеше жолдар мен жүзеге асады. Тану қызметі тергеушінің жеке өзі хабарламаларды жинау жолы мен, адамдарды куәландыру арқылы, бақылау деректері, құбылыстар тергеушінің іздеу қызметі арқылы, басқа да қатысушылардың хабарламаларының бөлігін жинақтау арқылы жүзеге асырылады. Тек қана есепке алудың барлық жолдарын жүзеге асыру қызметін ұйымдастыру әрекетін қамтамасыз етіп, жүзеге асырады. Әрбір әрекетті, қызметті ұйымдастырудың өзара қарым-қатынасы жалпы қылмыстың іс бойынша тергеуді ұйымдастыруды қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Тергеуді ұйымдастыру барлық кезеңде болжау мен қатар жүруі қажет. Жеткіліксіз хабарламаларды іздеу, қарама-қайшылықтарды жою, әрекеттер жасау барысында қателіктерді және кемшіліктерді жою, барлық қызметті жүзеге асыру, егер бағдар жасау барысында оған қатысушылардың мінез- құлығын (ұйымдастыру әрекеті алдында) болжау мен жүріс әрекеті қатар жүзеге асырылса қамтамасыз етіледі.

Болжамдау эртүрлі пайда болған версияларға келтіріледі. Ұйымдастыру бағдарламасын жасауда қосымша элементтер енгізуді талап етеді.

§2 Тергеуді ұйымдастырудың құралы

Кез келген қызметті ұйымдастыру, сонымен қатар тергеуді ұйымдастыру қызметі, сол үшін қолданылатын ұқсас құралдар арқылы жүзеге асырылады.

А) Тергеуді ұйымдастырудың процессуалды құралы - олар ҚР ҚІЖК-мен анықталған және тергеуді жүзеге асыруда міндетті. Тергеудің кодеспен анықталған мақсаты, шарттары, оны бастау үшін қажетті, тергеуге қатысушылардың міндеті, тергеу әрекетінің мүмкін тізімі, белгіленген уақытта тәртіппен жүзгізілуі тергеу әрекеті басында шарттарын, оны өткізу сатыларын, әрекетін, қатысушы адамдарды тергеу әрекетінің жүрісін және қорытынды әрекетін тергеушінің өзінің, қатысушылардың құқықтарын және міндетін бекітуді анықтайды.

Ұйымдастыру дәрежесін жоғарылатуға тергеушінің, әрекетін бақылауға, тергеуге қатысушылардың құқығы бағытталған тергеу әрекетін жүргізуде, ҚР ҚІЖК-мен қаралған куәгерлердің, айыпкерлердің және оның қорғаушысы, прокурордың қатысу әрекеті, олардың әрекет жасау барысында қосымшалармен, түзетулер енгізу тәртібіне құқықтылығы, тергеу әрекетін ұйымдастыруға оның қорытындыларын бекітуге, тергеуді немесе жалпы ұйымдастыру дәрежесін жоғарылатуға зор ықпалын тигізеді. Процессуалды әрекеттер жүргізу барысында тергеушінің қаулысы ұйымдастыруда маңызды рөл атқарады. Ондай қаулыларға ревизия, сараптама тағайындау, тергеу әрекеттері, іздеу жариялау қаулыларын жатқызуға болады.

Бұл қаулыларда іске қатысушылардың шартты әрекеті, қажетті әрекеттер анықталынып, бар хабарламаларға талдау жасалынады.

Б) Тергеуді ұйымдастырудың психологиялық құралы.

Тергеудің мазмұны және қорытындысы көпшілігінде тергеуші мен іске қатысушылардың психологиялық жағдайымен, психикалық белсенділігіне байланысты. Сондықтан осындай құралды қолдану қызметтің психикалық белсенділігін арттыру аса қажетті.

Тергеуді ұйымдастырудың психикалық құралы дегеніміз - әдістердің ұқсастығы, тергеушінің (ойлау процесі, ерікті шарты, эмоционалдық әрекетін реттеу) және іске қатысушылардың белсенді қызметтік әдісі.

Психологиялық құралды белсендендіру - тергеушінің басқа адамдардан хабарлама, жеке деректер қабылдау процесі. Осы мақсатқа жету үшін әдіс көңілдерін тұжырымдау, өзін-өзі реттеу, өзін-өзі бақылау қолданылады. Көрсетілген тәсіл сыртқы тітіркендіргіш теріс көрсеткішті төмендетеді.

Тергеушінің қызметтік ойлау процесі сол үшін қолданылады. Объектілерді қабылдауға кең шеңбердегі сұрақтар қою (заттар, іздер, процестер), объектілердің өзінділігі, овдағы іздердің қарым- қатынасы, басқа ұқсас объектілер мен байланысын барлық параметрлік бағыттарын анықтайды.

Формальды логикалық әдістердің орналасу құрылымын салыстыру үшін, ойлау қорытындысы, жинақталған хабарламаларға баға беру

қосымша хабарлама алу үшін жаңа сұрақтар қою және зерттеуге тапсырмалары.

Рефлексивті ойлау (ол қылмыскер орнында ойлап, оның мінез • құлық себебін, тәсіл эрекетін, қылмысты жасыру жолдарын анықтау). Ойша салыстыру (ойша объектілер мен іздерді салыстыру, ойша іздердің гiайда болу эрекетін жасау).

Ол тергеушіден үнемі шығармашылық ойлау қабілетін жоғарылатуды талап етеді.

Ойлау үлгісі, тергеушінің бақылауындағы объектілерді, іздеуді зерттеу негізінде, болған оқиғаны толық суреттеуге, объектілерді талдауға және електеуге, жеке құбылыстардың, объектілердің іздерінің бір-бірімен байланысын табуға әсерін тигізеді. Ойлау үлгісі эрқашавда қылмыс түрлерінің құрылымына, іздердің пайда болу механизмі криминалистік білімге тіреледі.

Ойлау қызметін тұжырымдау, жаңа хабарламаларды табу, оларды талдау және електеу қарама-қайшылықтарды жою, іс қркаттарындағы объективті анықталған барлық деректерді бекіту. Корсетілген ойлау қызметінің түрлері тергеушінің тәжірибелік қызметтік процесін кеңейтіп жетілдіреді.

Басқа тергеуге қатысушылардың өзара эрекеттік процесі, олардың ұйымдастыру қызметі. Тергеу эрекетін жүзеге асыруда бірнеше адам қатысуы қажетті: куэлар, мамандар, аудармашы, куэгерлер т.б. процесуалды заң тергеушіге, азаматгардың көрсетілген процесуалды міндеггерін орындатуға құқық беріледі, алайда, оларды орындау саласы, тұжырымдау, көңіл көтеруі, тергеу эрекетіне қатысушылардың белсенділігі тергеушінің психологиялық тәсілдерді дұрыс пайдалануына байланысты.

Тергеушінің басқа қатысушыларға әсер ету процесі, тергеушінің эртүрлі психологиялық тәсілдерді игеруі, куэнің ұмытқандарын қажетті шындықты айтуына дұрыс көрсетім беруіне көмегін тигізеді.

Барлық психологиялық тәсіл тергеуді ұйымдастыруға мерзімді қысқартуға, хабарламаларды толығымен алуға, дәрежесін жоғарылатуға бағытталған.

В) Қызметті ұйымдастырудың басқару құралы - тергеуді ұйымдастыруда эртүрлі басқарудың құралы мен жоодары кең түрде қолданылуы тиіс.

Қызмет алдындағы құрылымдық талдау, оның алдында қаралған құрылымдық және генезистік талдау.

Талдаудың бірінші түрі - қызметтің құрамдық элементгердің анықтауға бағытталған және олардың одан кішірек білімдерін мүшелейді, ол аода тұрған эрекеттерді жекелеп қарау ерекшелігіне мүмкіндік береді, оларды зерттеу мүмкіндіктерін дамытады.

Сонымен жалпы мақсат қызмегтерін мүшелеп, кіші тармақтарға болу, оларды шешудің кезектілігін, бір тапсырманың басқамен байланысын анықтауға мүмкіндік береді. Сондай үлгі мен қызмет барысында объектілерге әсер етуге бағытталған талдау жасалынады. Сонымен қатар, объектілер арасындағы байланыс, мүмкіндік кезектілігі оларды зерттеу, эр

объектіні зерттеу ерекшелігі, олардың өзіндік байланысы, параметрлері, шарттары

оқылады. Мұның барлығы жалпы ұйымдастыру қызметінің дәрежесін маңызды түрде жоғарлатуға әсерін тигізеді, барынша нақтылайды, әрекеттер барысында қателіктерді қайталауды жояды. Генезистік талдау-қызмет сатыларын жүзеге асыруға, анықтауға бағытталған, яғни оның толық құрылымын оқуда байқалады. Көрсетілген дайындық түрі қызметті жүргізу үшін өзінің мақсатын және бақылау түрін, бекітуді тергеушінің ұқсастық қызметін орындау реттілігін анықтауды қамтиды, сондай-ақ алдағы қызметтік міндетін талдау қолданылады. Тергеуді ұйымдастыруда, толығымен қызметте әрбір әрекетті жүргізуде ең лайықты сұрақ шешуді, міндеттерді болуды қамтиды. Сондықтан қажетті шешімге жету үшін жүзеге асырылатын ең алдындағы ұқсас әрекеттерді анықтайды, әрбір қызметті талдау мазмұны, қажетті қызметтің ұқсастығы анықталынады. Ол қажетті жедел қызметгер мен тергеушілер бригадасын құру сұрақтарын шешуге тергеушінің кейбір міндеттерін маманға орындауға мүмкіндік береді.

Сонымен соңғысына (маманға) ғылыми-техникалық құрал-дарды қолдануға, іздерді алуға және әрекеттерді жүзеге асыруға құқық береді (бейнеге, фотоға түсіру). Басқару құралы ұйымдастырудан және алдағы қызметтен пішіндеуді қарастырады.

Белгіленген қажетті шешімге жету үшін бар хабарламалардың, алдағы әрекеттердің кезеңдері, шешуге жатағын тапсырмалар байланыстары, кезектілігі, ұқсас әрекеттердің пішіні жасалынады.

- Тергеу барысында алынған хабарламаларды кеңейту (ОБЖ-ң • жоспарын жасау, қылмыскердің қозғалысын, тауарлардың қозғалыс процесінің аралық байланысын, сезіктінің әрекетін анықтайды).

- Тергеу үшін маңызы бар (тауарлардың аралық байланысын, қозғалыс процесі графигінің құрамы, сезікті әрекеті) әрекеттер, әртүрлі көрнекі деректерді салыстыру.

- Қылмыскер әрекетін болжау, қылмысқа қатысушылар жайлы мүмкін божамдар құру, қылмыс жасау механизмін анықтау.

Алдағы қызметті пішіндеу үшін тергеу барысында шешілуге жататын барлық тапсырмаларды жүйелеу, ол үшін қажетті әрекеттердің кезектілігін анықтау.

Мұның барлығы тергеуді пішіндеу процесінде қолданылады. Тергеу процесінде пайда болған және шешілетін барлық ұйымдастыру, процессуалды, тактикалық, топтық тапсырмаларды шешуде пішіндеу жүзеге асырылады.

Қызметті пішіндеуді дұрыс бағаламау ары қарай шешілуі қиын немесе мүмкін емес тергеуді мағынасыз құрылымға әкеп соқтырады, яғни қорытындысында маңызды мән-жайлар өз уақытында анықталмайды, зерттелмейді.

Пішіндеуді ұйымдастыру құралы сияқты ерекшелік сипаты бар - ол әр процесстің кезегінде жүзеге асырылады. Ол кезде пішіндеу өзін әр кезеңінде, әртүрлі формада байқатады.

Г) Тергеуді ұйымдастырудың тактикалық құралы. Крими-налистика теориясының білімі, басқару құралы (міндетті процессуалды есеппен) психологияны қолдану тергеуді ұйымдастыру құралы тактикалық жүйені тудырады. Оған тергеуді ұйымдастыру дәрежесін жоғарлату үшін арнайы жасалған әдістер, тәсілдер тактикалық құралдар жатады. Әдістер жеке тактикалық тапсырмаларды, жеке тергеу әрекеттерін жүргізуді, тергеуді ұйымдастыру процесін құрайды. Тергеу әңісі, тергеушінің ойлау қызметін тәртіптейді, себептерді себепті деректерді тану процесін жеңілдетеді, деректерді тексереді, оларды електеуді қамтамасыз етеді.

Тергеушінің шұғыл іздеу қызметімен, анықтама органымен, инспекторлық бақылау қызметімен байланысының барлық түрі ұйымдастыру құралының тактикасына жатады. Ондай байланыс әрекеттер тергеу, тергеу-жедел тоитары кейбір қылмыстарды тергеуде басқа мемлекеттің тергеу, шұғыл органдарымен байланысында көрсетеді.

Тергеу барысында ғайда болған қиын тактикалық тапсырмаларды тергеу, жедел, ревизиялық және басқа әрекеттерді шешуді ұйымдастырудың шектеулі процесі, тактикалық операция, тергеуді ұйымдастыру құралының тактикасына жатады.

Д) Тергеуді ұйымдастырудың техникалық құралы.

Басқару ғылымы үнемі, білімсі, икемсі, адам еңбегін жеңілдетін жалпы ұйымдастыру процесінде жеке тапсырмаларды шешуде техникалық құралдың әр түрін жасайқы, тергеушінің қызметін ұйымдастыратын, тергеушінің (функциясын) міндетін әрекетін жеңілдететін, із объектісінің хабарламаларын жоғарылататын, хабарламаларды сақтауды қамтамасыз ететін, оның пайда болуын, объектілерді қабылдауды күшейтетін, іздерді математикалық операцияларды жүргізуді қамтамасыз ететін көптеген құралдар криминалистикамен жасалған. Техникалық құралдар арнайы тергеу чөмоданына ұйымдастырып жинақталған, сонымен қатар тергеушінің жұмыс орны барлық қажетті байланыс техникасымен қамтамасыз етуді, хабарламаларды електеуді, бекітуді қажет етеді. Әртүрлі көмекші құралдарды көрсету қажет: олар карточкалар жүргізу, кеңейтіліп жасалған сызбалар, графиктер, электронды автомат машиналарына хабарламалар енгізу.

Болашақта ұйымдастыру мақсаты үшін, тергеудің мазмұны жайлы мәліметтер жинау үшін қарастырылған автоматтандырылған хабарлама-анықтау жүйесі, ойлау, іздеу (хабарламалар іздеу) тапсырмаларын шешу жүйесі, қылмыстық істі тергеуде қызметтің тапсырмаларының мақсатын анықтайтын жүйесі жасалынады.

§3 Тергеуді ұйымдастырудың сатылары

Тергеуді ұйымдастырудың жалпы процесі қажетті және мүмкін бөлек кезендерін көрсетеді. Неғұрлым қызметті жүзеге асыру кезеңін толығымен анықтау, ұйымдастыру құралын толығымен пайдалануға, оның ұйымдастыру процесін тереңдетуге мүмкіндік береді. Тергеуді ұйымдастырудың келесі даму кезендерін анықтауға болады:

Қылмыстың көрсетілген түрінің криминалистикалық құрылысының хабарламалық пішінін оқу.

Ол білім, нақты қылмыстық істі толығымен тергеу үшін, тергеушіге алдын ала ұқсас себептерді, мән-жайларды, қарым-қатынасты анықтауға мүмкіндік береді. Көрсетілген білімсіз (қылмыстық-құқықтық, криминалистік) тергеу процесін ұйымдастыру мүмкін емес.

Қылмыстың іс қозғауға негіз болған алғашқы хабарламаны оқу

Көрсетілген қылмыс түрінің криминалистикалық ішінін, қылмыстың даму заңдылығын білу, барлық алғашқы хабарламаларды бір ойлау пішініне жинауға мүмкіндік береді. Бұл хабарламалар жататындығына қарай дәрежеленеді:

- а) көрсетілген қылмыс түрінің құрылымының жеке қылмыс элементі;
- б) бұл элементтер арасындағы байланыс;
- в) қылмыс даму кезеңі;
- г) басқа жүйемен (оның жеке элементтері) қылмыс құрылымының анықталынуы.

Ондай хабарламаларды бөлу, жеке деректер арасындағы байланысты көруге, тергеу барысында жеткіліксіз бөліктерді анықтауға мүмкіндік береді.

Бұл хабарламалар барлығынан бұрын процессуалды құралдардың деректерін бекіту, еске алынатын, олардың үнімділік дәрежесінің әртүрлі болуы мүмкін, техникалық құралдар мен деректерді бекіту, қылмыстық іске айғақты заттарды тіркеу, (әр дәрежеде жеке қызығушылық) бақылаған деректер жайлы

құлақтардың хабарларын қамтиды.

Хабарламаларды пішіндеу процессуалды емес бұлақтардан алынған деректер жайлы хабарламалар және ары қарай процессуалды жолмен хабарлама жинауды анықтап қамтиды.

Алғашқы хабарламаларды оқу ретроспективтік және болжамды ойлау іс жүзінде пішіндеумен жүргізіледі.

Ретроспективті пішін - жасалған қылмысты танудың қажетті бөлігі. Олар қылмыстың жекелеген элементінің құрылымын жасау, олардың арасындағы байланысты қамтамасыз етеді (ойлау бойынша қылмыскердің параметрлерін қалдырған ұқсас іздер бойынша аңызын ала болжау).

Қылмыстың даму кезеңінде ретроспективті жасаудың маңызды бағыты, онсыз толығымен қылмысты жасау механизмін ашу, себепті ұқсас байланысын, ықтимал зиянын анықтау мүмкін емес.

Ретроспективті пішіндеу, ойша жасау эрекеті үшін, қылмыскердің ойын анықтау үшін, олардың қылмыс жасау үшін дайындығын, қылмысты жасыруында қолданылады.

Ретроспективті пішіндеу, эртүрлі көлемді хабарламалар, эртүрлі дәрежеде жүзеге асырылады.

Сонымен қылмыс оқиғасы немесе оның құрамдық элементтеріне пішіндеу жасалынады. Бұл дәрежелер арасында тығыз байланыс бар.

Жеке -элементтердің эрекетінде ретроспективті пішіндеуді елемей оқиғаны толығымен, бар мәліметгермен ойша жасау жалпы даму оқиғасын толығымен оқиғаны елестеуге болмайды.

Осы кезеңнің өзінде анықталған және анықталмаған жеке деректер арасындағы болжау байланысын, қылмыстың құралын, оның жасау тәсілін, жасалған қылмыс, қатыспаушы адамның, қылмыстың құрылымының қатысушы элементін құру қажеттілік пайда болады. Мұндай жағдайда параметр жайлы гипотеза, өзіңік эрекетін, байланысын құру міндегі шарт болып табылады. Бұл гипотезалар - қылмысты тергеуді дамытудың әр неше варианттарын (жолдарын) болжайды, пішінін жасайды.

Тергеу қызмегінде мұндай гипотезалар болжам (версия) деп аталады. Болжамдарды құру алғашқы жинақталған хабарламалар пішінінен басталады және барлық тергеу барысында жалғасады. Болжам мазмұны оның бағыттылығы, түскен хабарламалардың сан дәрежесі, олардың тексерілуі. Болжамдарды құру оларды тексеру, барлық тергеуді жүргізудің негізі деп айтуға болады.

Жинақталған хабарламаларды пішіндеу жұмыстың міндеті кезеңі болып; жасауға мүмкін және қажетті барлық сұрақтар соммасын жасау, барлық бар деректердің қорытындыларын талдау және електеуді алдыға қою.

Тергеу қорытындысында келесі сұрақтарға жауап қажет:

а) Не, қай кезде жасалды?

б) Кім, қандай мақсатпен қылмыстық эрекет жасады?

в) Кімге, қандай көлемде, қандай шығын (зиян) келтірілді?

г) Қылмыс жасауға не ықпал етгі және болашақта оны қалай жоюға болады?

Бұл сұрақтарды алғашқы хабарламалардың пішінінен талдауда, қандай сұрақтарға жауап бар, ал қандай сұрақтарға жауап қажет екендігі қаралады.

Сұрақтар жинақталған хабарламалардың дұрыстығы және толықтығы анықталу үшін тексеруге жіберілуі қажет. (Қуәмен көрсетілген деректі, хабарламасын қалай тексеру, қандай тағы да қылмыс ізін анықтау мүмкін?)

Сонымен қатар анықталған деректердің қарым-қатынасы қандай? Оқиға кезінде жинақталған алғашқы хабарламалар мен қылмыс мазмұнын толығымен қалай ашу мүмкін?

Толығымен орынды қойылған сұрақтар жинақталған хабарламалардың дұрыстығын және тереңдігін танып анықтауда, әрбір хабарлама пішінінің

орны, қандай сұраққа тергеу орнының жауабы бар, ол қандай сұраққа тергеу барысында жауап қажет екендігін анықтайды.

Хабарламаларды кеңейтуде үлгілерді құруды үнемі қолдануға, нақты қылмыс құрамының элементі, бар деректерді пішіндейді.

Мұндай хабарламаларды бөлу көрсетілген қылмысты толығымен ашуға, анықтауға эртүрлі жағдайларда нақты жинақталған деректерді көз алдына қабылдауға мүмкіндік береді.

Тергеу қызметін ұйымдастыру үшін, бәрінен бұрын, тергеуді жүргізу барысында шешілуге жататын тапсырмаларды, оның мақсатын толық білу қажет, неғұрлым толық анықталған тапсырмалар, оларды жүзеге асыру реттілігін ашу, қызметі ұйымдастырудың келесі әрекеті үшін жасалған шарт, жағдай болады.

Тапсырмалардың ерекше топтары себепті-тергеулік және кеңістік уақыттың байланысын, әрбір объекті, із, жалпы оқиға бойынша ақпаратын анықтауды көмектесуге бағытталған.

Бұлардың барлығы тек қана сұрақ қою емес, талап етілген эртүрлі әрекеттерді жүргізу, оны ұйымдастыру және зерттеу.

Бар болжамалы хабарламаларды шешу, тапсырмалар ұқсастығын анықтау, қызметтің болжамдық пішінін құру сатысына өтуге мүмкіндік береді.

Құрылымдық әрекетгі анықтау, тапсырманы нақтылау, жиынтықтау, ойлауды күшейту келесі әрекеттерді жүзеге асыруды толықтырады.

Тапсырмаларды барынша нақтылауға әрекеттенген жөн, ол келесі толықтыруды және оны шешуді анықтайды.

Оларды шешу тәсілдері, бір уақытта кісілер тобынан жауап, айышталушының алибиін тексеру және құжаттар алынады, әрекеттердің ұқсастығы анықталады. Кей жағдайларда әрекеттер блок бойынша жүзеге асырылып, әр жерде тінтулер, құжаттарды алу жүргізіледі. Осы кезеңде қылмыс жасаған адамдар жағынан қарама-қарсылық көрсету мүмкіндігі болжалады. Жалпы қылмысты тергеу барысында жинақталған хабарламаларға талдау жасау, қарама-қайшылықты болжаумен қатар, оның нақты түрін, объектілерін анықтау мүмкіндігін тудырады.

Сондай-ақ тергеушінің тапсырмасы бойынша белгілі әрекет жасайтын адамдар, қылмыскердің мүмкін қарама-қарсы әрекеті, тергеушінің әрекетін пішіндеу және болжау жүргізіледі. Сонымен қатар тергеу тапсырмасын шешудің мүмкін жолдары болжалады (ол тану, іздеу, ұйымдастыру). Егер мұндай алдын ала болжау жүзеге асырылмаса, тергеуде қайта дұрысталмайтын ақаулар пайда болады. Көрсетілген сатыларды ұйымдастыру әрекеттілігін жоғарлату үшін жазба түрде жоспарлап, үлгі, кесте жасап бекітіліп жазылады.

Көрсетілген сатыларды бөлу кіші ортада әрекеттерді жиынтықтау, өз кезегінде бөлшекті түрде електеуге, сапалы еткізуге ықпалын тигізеді.

Тергеуді пішіндеу, болжау, електеу сатысы шешім қабылдаумен, нақты әрекеттер жүргізумен аяқталады.

Мұнда тексерілетін версиялардың тексеру реттілігі, әр шешілетін тапсырмалар ұқсастығы, тапсырмаларды шешу кұралы (тергеу, шұғыл іздеу

ревизиялық әрекеттер). Қолданылатын тактикалық әдіс, қажетті техникалық құралдар анықталынады. Анықталған жағдайда қабылданған шешімдер процессуалды актілер арқылы жүреді (тінту жүргізу, ұстау, хабарлама алу, қаулы т.б.).

Қабылданған шешім барлық кезде нақты әрекетті, олардың ұқсастығы бөлшекті жоспарлаумен жүреді. Жалпы тергеуді ұйымдастыруда, жоспарлау міндетті болып табылады.

§4 Тергеуді жоспарлау

Әрекетті өндіріске алу жайлы шешім, алдағы қызмеггі жоспарлау мен дәлденген қызмет пішінін жүзеге асыруды қамтамасыз ету тапсырмасымен аяқталады. Жоспарлау кезінде қызмет пішіні шарт есебінен тактикалық және тактикалық құрал, кеңістік-уақыттың деректерді нақтылауды жекелегенде:

- әр белгіленген әрекеттерді анықтауды жүргізуде тапсырмалар мен сұрақтар болшектенеді;

- қойылған сұрақтарды және белгіленген мақсатқа жету үшін қажетті міндеттер ұқсастығы анықталады;

- белгіленген қорытындыға жету үшін, қажетті шартты өзгеруді немесе құруды ашады.

Бұған эртүрлі дайындық әрекеттері кіреді, олар:

- қажетті хабарламалар жинау, техникалық құралдарды дайындау, қатысушыларға нұсқау жасау, эртүрлі ұйымдастыру шараларын жүргізу.

Дайындыққа қажетті әрекеттердің неғұрлым толығы мен және бөлшекті дайындалса, соғұрлым дәоденген мақсатқа жету, жоғары сатыда қамтамасыз етіледі. Дайындық кей жағдайларда қатысушылар арасындағы байланысты, жеке топтар арасындағы байланысты, транспортпен қамтамасыз ету қиындықтарын шешуді қамтиды. Әрекет уақыты және белгіленген әрекеттер, кеңістік уақыты анықталады. Кей жағдайда қажетті жүзеге асыру әрекет уақыты болжалынады.

Жоспарлау кезінде бірқатар қағидалар сақталынуы тиіс:

- Нақтылау қағидасы. Әр жоспарлау терең жеке яғни, іс бойынша туылған сұрақ, әрекеттер жүргізуге қатысушылар, субъектілер ерекшелігі, зерттеу объектілері, өзіндік шарттар ескеріледі.

- Шындық қағидасы. Бұл қағида аддыңғы қағидамен тығыз байланысты, функциялардың, белгіленген әрекеттердің шындығы қарастырылады. Яғни, шын мәнінде болатын және орындалуға тиіс әрекеттер белгіленеді.

- Динамикалық қағида. Нақтышық және шындық әрекеттерді жүзеге асыру процесінде белгіленген жоспарға озгертулер енгізу мүмкіндігін алмау қажет. Жаңа мүмкіндіктердің туу шарты, сұрақтар, белгіленген жоспарға әсер етуі және әрекетті жүзеге асыру процесінде іріктелінеді.

- Тиімділік қағидасы, яғни ең аз күшті, құралды қолданып, аз уақыт ішінде, үлкен сенімділікпен жоспарлау қорытындысына жету.

- Белгіленген әрекеттердің өзара байланыс есеп қағидасы. Әр белгіленген тапсырманы шешу, ол үшін жоспарланған әрекет барлық кезде іс бойынша басқа тапсырманы шешу мен және басқа тергеу әрекетін жүргізумен

байланысты. Сондықтан жоспарлауда бұл байланысты әрекеттерді жоспарлауда, басқа әрекеттер қорытылдысын ескеріп, әрекеттерді жоспарлау, олардан алынатын қорытындылардың келесі әрекеттерге мүмкін әсерін ескерген жөн (жауап алу, беттестіру).

ІЗІН СУЫТПАЙ ҚЫЛМЫСТАРДЫ ТЕРГЕУ ӘДІСТЕМЕСІ

§1 Ізін суытпай қылмыстарды тергеуде алғашқы тергеу әрекеттерін жүргізу және жоспарлаудың ерекшеліктері

Криминалистикада көп тараған қылмыстарды ашу деген жалпы түсініктен, тергеу және шұғыл-іздеу тәжірибесіндегі қылмысты ізін суытпай ашу түсінігін ажырата білу қажет. Ол алдын ала тергеу органдарының, кәдімгі тергеуден айырықша ерекше ұйымдастыруды, хабарларды қолдануды, қылмыс жағдайын толық және тез анықтау, кінәліні тауып жоюды талап ететін түрі.

Сондықтан ізін суытпай қылмыстарды ашу өздеріне нақты қылмысты тергеу жеке тапсырмасын қояды. Сонымен қатар ізін суытпай қылмыстарды ашу - бұл тергеу және шұғыл іздеу қызметінде шартты түсінік, яғни ыстық іздерді міндетті түрде пайдаланып, қылмыстарды ашу болып табылады.

Егерде мұндай іздерді пайдаланып қылмыс ашылмаса, онда қылмысты ашу және тергеу кәдімгі түрде болар еді.

Ыстық іздер /жаңа іздер/ - ол қылмыс оқиғасынан кейінгі, қылмыс белгілерімен табылған, қылмысты ашудың кілті болып табылатын кәдімгі материалды және идеалды із белгілері.

Сонымен ыстық іздер қылмысты ашуда, аз уақытты сапалы хабарлар көзін пайдалануымен байланысты. Айтылған уақыт өткен сайын іздер суиды, іздер бейнесі және хабарлар азаяды немесе өзіндік сапасын жоғалтады, ал кей кезде тіптен жоғалады. Ондай іздер кейінгі тергеуде криминалистикалық хабарлама алу үшін пайдалынады, бірақ ол істің жүру процесі, сондай-ақ қылмысты ізін суытпай ашылды деп айтылмайды.

Тарих жағынан қарасақ, ыстық іздер деген түсінік ғасыр ортасында іздеу процесі құрылу кезеңінде пайда болды, ол қылмыстарды ашуда жеке іздеу, жинау, жаппай тінту жүргізу, яғни белгісіз адамдар жайлы оларды тұрғын жерлерінен және қылмыс болған жерден ақпарат жинау.

Кейін келе қылмыс белгілерін жедел табу, сақталған материалды және идеалды іздерді пайдаланып қылмыскерді ұстау ізін суытпай қылмысты ашу деп аталды.

Сонымен ыстық іздер /жаңа іздер/ деген түсінік шартты, ол екі жағдаймен сипатталады:

- 1) Қылмысты ашу мақсатында іздің пайда болу уақытымен оны табу кезіне дейінгі арада өткен уақыт.
- 2) Тергеуде іздерді тиімді қолдану кезінде жұмсалған уақыт бөлігі. Мазмұны жағынан бұл түсінік өзіне:

а) Заттай қайнаркөз болатын материалдық бейнелер /қылмыс жасау құралы, бұзу құралының, аяқ, қол іздері, кіші іздер, иіс іздері/.

б) Жәбірленушінің, куәлардың, айыпкердің есіндегі ойлау бейнелері.

Ыстық іздер термині жайлы. Бұл түсінік шартты және шын мазмұнды бейнелемеген соң, бұл түсінікті жаңа іздер деп ауыстыру әрекеттері болды. Алайда соңғы түсінік қандай іздерді жаңа, қандай іздерді жаңа емес екендігін анықтамайды. Бұл проблема хабарлар және іздердің сақталуын анықтау қиындығы, көрсетілген жағдайлар көп жағдайларда келесі факторларға байланысты: бейнелеу түрі, материалды объектілердің физикалық қасиеті, табу және бекіту, сақтауға байланысты тпарттар, жақсы қағаз бетіндегі саусақ ізі ескі болуы мүмкін, бірақ өзінің хабарламалық мазмұнын жоғалтпайды. Қажет жағдайда он жылдан кейін де ол іздерді нингидрин ертіндісімен немесе радиографиялық әдіспен шығаруға болады. Ал керсінше мұндай іздер нашар желімделінген қағазда 4 сағаттан кейін өзінің хабарламалық мәнін жояды. Криминалистикада құнды іздерді, хабарларды сақтау проблемасы, ол әр объекті түрінің идентификациялау кезеңін анықтау уақытына байланысты.

Егер ыстық іздер түсінігінің этимологиялық мазмұнына қарасақ, қылмыс оқиғасын, белгісін тапқаннан кейін артынша қызметті ерекше ұйымдастырудың алдын ала тергеу органының, тергеудің алғашқы кезеңінде қылмысты ашуда жүргізілетін әрекеттері. Оның мазмұны материалдық кезек күттірмейтін қайнар көздерін табу, түскен хабарларды бағалау, солардың негізінде қылмыстарды ашу.

Ыстық /жаңа/ іздер бойынша қылмыстарды ашуда бағытталған қызмет жағдайына криминалистикалық тактиканың жалпы қағидасы және жеке кезек күттірмеушілік, кенеттілік, жасырындық және ерекше ұйымдастырушылық қағидасы қызмет етеді.

Ыстық іздер бойынша қылмысты ашуды бағалай келе, тергеушінің бағытталған, ерекше ұйымдастырылған, тергеудің әдістемесіне негізделген жалпы бағытын айтамыз.

Қылмысты ыстық ізбен ашумен аталған анықтау кезеңі қылмыстық-процессуалды заңмен анықталған.

Алдын ала тергеу әрекеттері міндетті қылмыстар белгісі болғанда, анықтама органы қылмыстық іс қозғайды және кезек күттірмейтін тергеу әрекеттерін, қылмыс іздерін анықтау және бекітуді жүргізеді. Бұл кезеңде анықтамашы қылмыс белгілерін және қылмыскерді анықтауды, дәлелдемелерді жинап және бекітіп, қылмысты ыстық іздер бойынша ашуға міндетті.

Егер қылмыстық істі тергеуші қозғаса, кезек күттірмейтін алғашқы тергеу әрекеттері қылмысты ыстық із бойынша ашуға бағытталынуы тиіс. Ол өз қызметін анықтама органымен жинақтайды, оларға тергеу әрекеттерін және іздеу шараларын жүргізу үшін нұсқамалар мен тапсырма береді. Тергеуші мекемелердің, ұжымдардың, лауазымды адамдардың және азаматтардың, тергеуде заңмен міндеттелгендердің көмегін кең пайдаланады.

Сонымен кезек күттірмейтін тергеу әрекеттерін жүргізу кезеңінде ашылған қылмыстар, ыстық іздер бойынша ашылған қылмыстар деп саналады. Қылмысты ашу уақытын анықтау тек статистикалық есеп үшін қажет.

Тергеу тәжірибесі үшін және ғылыми аспектіде оның мазмұны жоқ. Тергеу қызметі және анықтама органы бұл кезеңде кезек күттірмейтін сипат алады, яғни ЖІШ және тергеу әрекеттері қылмыс белгілері табылысымен тез арада жүргізіледі, сол себепті заңда кезек күттірмейтін деп аталған.

Барлық тергеу процесі үшін жоспарлау сипатты. Алайда алғашқы кезеңде оқиға жайлы хабарламалар жеткіліксіз болғандықтан, келесі кезеңде жүзеге асырылатын жоспарлаудан шамалы бөлектеу.

Ыстық іздер бойынша қылмыстарды тергеу кезеңінде нақты қылмыс үшін сипатты жалпы біртектес болжамдар құрылады.

Ыстық іздер бойынша қылмыстарды ашу тиімділігін жоғарлату комплексті бағдарламаның құрамдық бөлігі болып: жоғарғы жедел дайындықты қамтамасыз ететін тәжірибеге алдын ала әдісте- мелердің тактикалық жоспарлауын енгізу, барлық бөлімдердің дайындығын, ерекше кезекші бөлімдердің дайындығын жоғарлату болып табылады.

Қылмыстардың түрлерінің әртүрлі ерекшеліктерінің ұқсастық есебінен іздеу шаралары және тергеу әрекетін болжамдау мақсатында ішкі істер органдарында жеке карточкаларда немесе жарықтық таблоларда қылмыстық әрекетті жүзеге асыру кезектілігі, алғашқы әрекеттер мазмұны, құрылымы ұсынылған.

Ізін суытпай қылмыстарды ашу нормативті актілермен анықталынған, әр қызметтің қызметтік міндеттерін белгілі шеңберде орындауы, күштерді және құралдарды кешенді қолдануы болып табылады. Шұғыл топ құрамына кіретін тергеуші ұйымдастыру қатынасына байланысты жедел кезекшіге бағынады, сонымен қатар өзінің процессуалды дербестігін сақтай отырып, оқиға болған жерді қарауды ұйымдастырады. Ізін суытпай қылмыстарды ашуда ОБЖ-ді қарауға қатысушы криминалист маманға, ішкі істер бөлімінің көшелердегі және автотрасса- ларындағы қызметкерлердің, іздеудегі қылмыс құрамы және асалған қылмыстық әрекеттер жайлы сыртқы қызметгі қамтамасыз ететін хабарламалық құрылымды үлкен рөл атқарады.

Бұл сұрақтардың барлығы ізін суытпай ашылған қылмыстарды тергеуді жоспарлағанда өз орнын табуы тиіс.

Ізін суытпай ашылған қылмыстарды тергеуде, тергеу әрекеттерін жүргізу кезектілігі келесідей оқиға болған жерді қарау, жәбірленушіден жауап алу, сезіктіні іздеу шараларын ұйымдастыру және ұстау, танытуға ұсыну, кезек күттірмейтін сараптамалар жүргізу /өлу себебін анықтауға, атыс қаруына, есірткіге байланысты/.

Ізін суытпай қылмыстарды ашу және тергеу оқиға болған жерге барудан бұрын басталады. Шұғыл топтың жұмысының тиімділігі оқиға болған жерге тездетіп баруы, оған қатысушыларды дұрыс тандауы және жоғарғы криминалистік техникамен қамтамасыз етуі. Шұғыл топтың құрамына үнемі, топты басқарушы болып тергеуші, шұғыл іздеу қызметкері,

криминалист-маман, іздеу шімен кинолог, мәйіт табылған жағдайда сот-дәрігер сарапшы кіреді.

Дыбыстық қорғануларды кең пайдалану және оқиға болған жерге тез арада бару қылмыскерді тауып, ұстауға септігін тигізеді. Ізін суытпай істері бойынша іздеуді ұйымдастыру үшін және ЖІШ-рын жүзеге асыру үшін алғашқы кезеңдегі мәліметтерді пайдаланады. Оқиға болған жерді қарауда қылмыскерлердің алып кете алмаған заттары анықталса, онда күту /засада/ ұйымдастырылады. Көрсетілген дәрежедегі істерді қарауда сараптамаға дейін дәлелдемелік заттарға экспресс әдіспен зерттеу жүргізілу сипатты.

Ізін суытпай істерді тергеуде жәбірленушіден жауап алу кезек күттірмей, қысқа, сұраныс ретінде алынуы тиіс. Жауап алу бағыты оқиғасына және қылмыскердің белгілеріне, ұрланған зағарға байланысты болуы тиіс. Жауап алу орны туындаған тергеу ахуалына байланысты болады.

Сезіктіден жауап алудың ерекшелігі бар, онда да сезіктінің жеке басын терең оқу қажет етілмейді. Егер де сезіктінің алибиі болған жағдайда ол тез арада тексерілуге жатады. Тергеуші, сезіктінің қашып кетпеуіне шара қолдануы тиіс.

Бұл дәрежедегі қылмыстар бойынша тінту-қылмыскерлерді, қаруларды және заттарды, құжаттарды, қылмыстық іске қатысты құжаттарды, қылмыстық жолмен табылған заттармен құнды заттарды табу үшін жүргізіледі.

Сезіктіні жеке тінту, тұрғын үйіне тінту, оны ұстағаннан соң тез арада жүргізіледі.

Ізін суытпай қылмыстарды тергеуде, жәбірленуші - қарау жүргізгенде, тінтуде, қылмыскерлерді ұстауға қатысуға құқылы. Сол себепті бұл жағдайда сезіктіні жәбірленушіге тануға ұсынудың мәні жоқ.

Қылмыстық іс жүргізу заңы - қылмыстық іс қозғамай-ақ, сараптама жүргізуге рұқсат берген соң, ізін суытпай қылмыстарды ашуда ОБЖ-де маман-сарапқа дейін зерттеу жүргізеді. Көрсетілген дәрежедегі істер бойынша сараптама көмегімен қышмыс жасау механизмі жайлы, қылмысқа қатысы бар адамдар немесе нақты адамның қылмысқа қатысы жайлы, сезікті жайлы хабарлар алуға, оларға іздеу жариялауға септігін тигізеді. Ізін суытпай қылмыстарды тергеуде автоматтандырылған сараптық зерттеудің, қылмыстық тіркеудің электронды автоматтандырылған машиналардың рөлі зор.

§2 Ізін суытпай қылмыстарды тергеудің әдістемесі

Ізін суытпай қылмыстарды ашу қылмыстық іс қозғау сатысында және кезек күттірмейтін тергеу әрекеттерін жүргізуде, оны жасаған адамды анықтауда жүзеге асырылады.

Осы кезеңде тергеушінің қызметі іздеу сипатында болады.

Кезек күттірмейтін тергеу әрекеттері және ЖІШ кіретін:

а) оқиға жайлы хабарлама жинау;

б) криминалистік хабарлама қайнар көзін табу және бекіту, сақтау, алдын ала зерттеу;

в) қылмыс жасаған адамды іздеу және ұстау.

Ізін суытпай қылмыстарды тергеуде, тергеушінің қызметін әдістемелік жоспарды екі кезеңге бөлуге болады:

1. Қылмыстық іс қозғау сатысында, қылмысты ашу үшін жүргізілетін шаралар.

2. Кезек күтгірмейтін тергеу әрекеттерін жүргізу уақытында қылмысты ашу үшін жүргізілетін шаралар.

Ізін суытпай қылмыстарды ашу, тергеу органына қылмыс белгілері жайлы белгілі болған кезеңнен басталады.

Бұл кезеңдегі әрекеттер көпшілігінде процессуалды емес сипатта болады және келесіні қамтиды:

- қылмыскердің жалғасқан заңсыз әрекетін тоқтату;
- қылмыскерді қылмыс үстінде ұстап, полиция бөліміне жеткізу;
- кісі денсаулығына зиян келтіруге байланысты, бөтеннің мүлкін жоюға байланысты зардаптарды - жоюға шара қолдану;
- қылмыс оқиғасы жайлы хабарламалар қайнар көзін сақтау;
- қылмыс белгілері жайлы хабарламаларды тергеу және алдын ала зерттеу.

Бұл қызмет субъектілері болып ОБЖ-де кездейсоқ болған адамдар оған жақын жерде қызмет бабымен болған, шұғыл қызметкерлер, учаскелік инспектор, патрульдік қызметкерлері, тексеріп-өткізу пунктері т.б. сондай-ақ, қоғамдық тәртіпті сақтауға қатысатын азаматтар.

Қылмыс болған жердегі адамдар бірінші кезеңде қылмыстық әрекеттерді тоқтатуы тиіс /егер олар жалғасса/, оны тоқтатуға азаматтарды ұйымдастырып, қылмыскерді қылмыс үстінде ұстауға әрекеттер қолдану, жәбірленушілерге көмек көрсету, тергеу-шұғыл тобы келгенше ұсталғандарды күзету, ОБЖ-ді сақтау /бөтен адамдарды шығарып, қоршау қою / куэларды, көргендерді анықтап оларды тергеу-шұғыл топ мүшелерімен кездестіреді, куэлардың мекенжайын жазады немесе тергеуші келгенше күтуді сұрауы тиіс.

Ізін суытпай қылмыстарды ашуда ерекше орынды АПБ-нің жедел кезекші алады. Қылмыс жайлы хабарлама алып, кезекші оны ашу үшін жұмыстар ұйымдастырады, сол үшін:

- хабарламаларға оны арғы әрекетгері жайлы /телефон арқылы/ нұсқама береді;
- ОБЖ-ге жақын бағытта жүрген патрульдік қызметкерлерінің бағытыш өзгертіп жібереді;
- оқиға жайлы учаскелік инспекторларды хабардар етеді;
- ОБЖ-ге тергеу-шұғыл тобын жібереді;
- оқиға жайын АПБ-нің бастығына хабарлайды;
- ОБЖ-ге барған тергеу-шұғыл тобымен үнемі байланысты қамтамасыз етеді.

Ізін суытпай қылмыстарды ашудың келесі кезеңі тергеу-шұғыл тобының ОБЖ-ге келгеннен кейін басталады.

Тергеушінің /анықтамашы/ қызметі пайда болған тергеу ахуалын бағалауға бағытталады, материалды қайнар көзін және идеалды бейнелерді

ойша бекітеді, ОБЖ-мен байланысын анықтайды. Сонымен қатар тергеуші бұл кезеңде ОБЖ-ді меңгереді, ахуалды бағалайды, кей жағдайда ОБЖ-ді қарауға дейін жедел іздеу жүргізу тактикалық шешімін немесе ізін суытпай қылмыстар ашу үшін ұйымдасқан шаралар жүргізуді қабылдайды, мысалы: арызданушыдан куәлардан сұраныс жасайды, сезіктіні ұстайды.

Кей жағдайда ізін суытпай қылмыстарды ашуда кезек күттірмейтін тергеу әрекеттерімен қатар қылмыскерді жою немесе ұстау, іздеу үшін бастапқы хабарламалар жинақталады. Бұл уақытта фотосуреттер, сызбалар, заттарды іздеу үшін бағдарламалар, адамдарды іздеу үшін субъективті портреттер, заттай қайнар көз туралы хабарламаларды алдын ала зерттеу және бекіту, хабарламаларға дыбыс жазуды жүзеге асырып бекіту, бейнетаспаға түсіру шаралары ұйымдастырылады.

Соған қарамастан кезек күттірмейтін тергеу әрекеттерін жүргізу кең мағынада қылмыскерді табу және жою іздеу тапсырмалары шешіледі, осы кезеңде басқы коңіл ЖІШ-рын ұйымдастыруға және ізін суытпай қылмыстарды ашуға келістіріледі. Жедел іздеу шаралары келесілерді қамтиды:

- қылмыскерді ұстау мақсатында қызмет итін пайдаланып ізге түсу, овда шашылған дәндерді қан іздерін т.б. бағытқа алынуы тиіс;

- қылмыскердің кетуге мүмкін жолдарын қоршау және бекітуді ұйымдастыру;

- жәбірленушінің немесе куәлардың қатысуымен ұстауды ұйымдастыру;

- дактилоскопиялық сараптама қорытындысын ұсынып, сезіктіден жауап алу.

Көрсетілген кезеңде хабарламалар жинау үшін белгілі жұмыс кезекші бөлімге жүктелінеді. Тергеу шұғыл тобымен үнемі байланыста болып, кезекші-тергеушінің сұраныстарына тез арада бағыттаушы хабарлама береді, мысалы ауызша портрет белгілері бойынша, сол белгі бойынша АБД есепте тұрған барлық адамдар жайлы және олардың мекенжайы туралы хабарлама береді.

Ізін суытпай қылмыстарды ашу басында кезек күттірмейтін тергеу әрекеттерін жүргізу соңғы кезеңде орыдалатын қызметтен айырмашылығы бар. Ол кезеңде хабарламалардың барлығы жиналады, хабарламалардың негізгі қайнар көзі табылады және бекітілу жүргізіледі, кей жағдайларда сезікті адам болады. Бұл кезең талдау /аналитикалық/ қызметімен айрықшаланады. Жалғасқан жедел-іздеу шараларымен және кезек күттірмейтін тергеу әрекеттерімен қатар тергеуші материалдық хабарламалардың қайнар көзімен жұмысты өзінің қызмет кабинетінде жүргізеді: ол техникалық құралдарды пайдаланып, қарау және алдын ала зерттеу жүргізеді, олардың жарамдылық сұрағын шешеді, байқамаған белгілерінің макро-микро бекітуін жүзеге асырады.

Алдын ала зерттеу үшін тергеуші маман сарапты қатыстырады, жәбірленушілердің, куәлардың көрсетімдерін тексереді, қылмыстың жасалу механизмі жайлы ақылдасады, жинақталған хабарламаларды талдау негізінде тергеу және іздеу болжамдарын құрады. Бұл кезең қызметті әр

бағытта талап еткен соң, тергеуші /ізін суытпай/ қылмысты ашу үшін барлық шараларды қолданады, барлық жұмысты түйіндейді.

Тергеу және жедел топ құру үшін ұсыныс жасайды, ол қызметті жалпы жоспарлауды жүзеге асырады. Мұнда анықтама органдарының қоғамдық ұйымдармен өзара байланысы ерекше.

Тергеушінің анықтама органымен өзара байланысының негізгі ұйымдастыру тактикасының келесі нысандарын айтуға болады:

1. Алдын ала тергеу міндетті істер бойынша қылмыстық іс қозғау жайлы сұрақты шешуде жедел құжаттарға баға беруде тергеушінің қатысуы.

2. Тергеу затына қатысты іс бойынша алынған деректер жайлы өзара алмасуы.

3. Бірінші кезекте қылмыс жасаған айыпты адам анықталмағанда қылмыстық іс бойынша бірігіп жоспарлау жүргізу.

4. Тергеу әрекеттері және іздеу шараларын бірігіп жүргізу.

5. Жедел қызметкерлерге өздеріне жеке тергеу әрекеттерін және іздеу шараларын жүргізуге тергеушінің тапсыруы.

6. Тергеушіге ұйымдастыру-техникалық көмек көрсетуі.

Ізін суытпай қылмыстарды тергеуде және ашуда орташа қылмыс жасаған және тергеуден қашып жүрген адамдарды іздеу алады. Бұл шараларда қылмыс жасаған қашып кеткендігі немесе тергеуден жасырынғаны жайлы хабар түскеннен бастау қажет. Алғашқы тергеу әрекеттерін және жедел іздестіру шараларын жүргізуде қылмыскер жайлы барынша толық хабарлама жиналуы тиіс. Іздеудің тиімділігі көбінесе сезіктінің жеке басы туралы жинақталған мәліметтерге байланысты болады. Ондай мәліметтерге жасырынушы адам жайлы анықтаушы мағлұматтар (фамилиясы, аты, тегі, туған жері, жанұя құрамы, соңғы гүрғылықты жайы, жұмысы, мамандығы т.б.), қылмыскердің белгілері және суреті, оның киімі және затын толығымен пішінделінуі, оның ішінде ұрланған заттар, туыстары туралы мәліметтер, ізделінушінің жақын байланыстары, оның әйелі (күйеуі), оның үнемі тұрғылықты орны уақытша болатын жерлері, өткен өмірінің мәліметтері, жұмыс орны, сотталғандығы, жазасын қайда өтегендігі, қылмысқа қатысушыларының жүрген орны.

Қылмыскердің жеке басы жайлы мәліметтерді және оның жүру орнын анықтау әртүрлі тергеу әрекеттерін және іздеу шараларын жүргізу арқылы жүзеге асырылады.

Мұндай мәліметтер бәрінен бұрын куәлардан, туыстарынан, қызметтестерінен, көршілерінен, қылмыстық іс бойынша ізделінушінің қатысушыларынан жауап алуға болады.

Алайда бұл адамдар дәрежесі тергеуден, қажетті хабарламаларды жасыруға мүдделі болуы мүмкін. Ізделінуші бойынша алғашқы хабарламаларды, оның соңғы жүрген мүмкін орындары жайлы оның жеке заттарын, құжаттарын алған жерлерден, әскери комиссариаттан, мекенжай бюроларынан, оқу орындарынан алуға болады.

Тергеуден және соттан бой тасалап қашын жүргендер өзінің туыстарымен, жақынқарымен тергеудің жүруі жайлы хабарлар алуы үшін хат жазысып

түруу мүмкін. Сол себепті оның туыстарымен, жақындарының кіріс-шығыс пошта-телеграф корреспонденциясына тоқтам салған тиімді.

Жасырынып жүрген қылмыскердің кінәсін дәлелдейтін мәліметтерді жинақтап тергеуші - сезіктінің жеке басы жайлы анықтама құрып, оны айыпталушы ретінде жауапқа тарту қаулысын шығарып, бұлтартпау шарасын қолданып, іздеу жариялайды.

Кейбір кезде ізін суытпай ұрланған заттарды іздеу тапсырмасы туады. Оның бөлшегін табу қылмыскердің өзін анықтауға, келген шығынды толықтырып қайтару үшін тәркілеуге болатын заттарын табуға мүмкіндік береді. Мұнда да тергеуші қылмыскерді іздеудегідей, ОБЖ қараудан бастап жедел құраммен тығыз байланыс жасауы тиіс. Өзінің қызметтік міндеттерінің көлемінде, тергеушімен бірге ОБЖ қарауға қатысады, қылмыскерді және жоғалған заттарды іздеуге бақланысты жедел іздестіру шараларын жүргізу үшін тапсырма алады.

Тергеуші, жәбірленушіден, куәдан жауап алу жолымен нақты қандай заттар ұрланды, олардың жеке белгілері туралы барынша мәліметтер жинайды. Ұрланған заттарды іздеуге тергеуші жергілікті ПО-да жүргізілетін ұрланған заттардың картотекаларын пайдаланады. Тәжірибе көрсеткендей, қылмыскерлер ұрлаған заттарын базарларда, комиссияндық дүкендерде, теміржол вокзалында, аэропортта және тағы басқа адамдар көп жиналатын жерлерде өткізетіндігін көрсетіп отыр. Сол себепті жедел іздеу т.б. қызметкерлеріне ұрланған заттар туралы тергеушінің толық хабарлама беруінің маңызы зор болып табылады.

Іздеу жүргізу процесінде олар бақылауға көрсетілген орындарды қоршау және жедел іздеу шараларын жүргізеді.

Жымқыру істері бойынша, лауазымды адамдармен иемдену және жарату мен жасаған қылмыстарға, яғни айыптаушылар ұрланған заттарды ұзақ уақыт ішінде өткізуде, көп көңілді ақша іздеуге және бағалы заттарды табуға бөлу ұсынылады. Қылмыскерлер бірнеше эр қаланың жинақ банкілерінде есегітер ашады. Көп жағдайларда есептер ұсынушының немесе туыстарының атынан ашылады.

Іздеу объектілері болып кейде куәлар болады. ОБЖ қарау кезеңінде оларды анықтаумен жедел уәкілдер шұғылданады. Куәлардан басқа оқиғаның мазмұны жайлы хабардар, мән-жәй туралы мәліметтер беретін, қылмыс оқиғасы жайлы, қылмыс жасаған адамның өмірі туралы мағлұмат беретін адамдарды анықтап табу қажет. Мұндай жағдайда тергеуші -комек үгнін зейнеткерлермен, ұйымдармен қарым-қатынас жасайды.

Сонымен кезек күттірмейтін тергеу эрекеттері мен жедел іздеу шараларына мыналар жатады:

- оқиға жайлы хабарлама жинау;
- криминалистік хабарлама қайнар көзін табу және бекіту, сақтау, алдын ала зерттеу;
- қылмыс жасаған адамды іздеу және ұстау.

Ізін суытпай қылмыстарды тергеуде, тергеушінің қызметін эдістемелік жоспарды екі кезеңге бөлуге болады:

а) Қылмыстық іс қозғау сатысында, қылмысты ашу үшін жүргізілетін шаралар.

б) Кезек күттірмейтін тергеу әрекеттерін жүргізу уақытында қылмысты ашу үшін жүргізілетін шаралар.

Ізін суытпай қылмыстарды ашу, тергеу органына қылмыс белгілері жайлы белгілі болған кезеңнен басталады.

Ізін суытпай қылмыстарды ашу қылмыстық іс қозғау сатысында және кезек күттірмейтін тергеу әрекеттерін жүргізуде, оны жасаған адамды анықтауда жүзеге асырылады.

Осы кезеңде тергеушінің қызметі іздеу сипатында болады.

Кезек күттірмейтін тергеу әрекеттері және ЖІШ кіретін:

- оқиға жайлы хабарлама жинау;

- криминалистік хабарлама қайнар көзін табу және бекіту, сақтау, алдын ала зерттеу;

- қылмыс жасаған адамды іздеу және ұстау.

Ізін суытпай қылмыстарды тергеуде, тергеушінің қызметін әдістемелік жоспарды екі кезеңге бөлуге болады:

Қылмыстық іс қозғау сатысында, қылмысты ашу үшін жүргізілетін шаралар;

Кезек күттірмейтін тергеу әрекеттерін жүргізу уақытында қылмысты ашу үшін жүргізілетін шаралар.

Ізін суытпай қылмыстарды ашу, тергеу органына қылмыс белгілері жайлы белгілі болған кезеңнен басталады.

Бұл кезеңдегі әрекеттер көпшілігінде процессуалды емес сипатта болады және келесіні қамтиды:

- қылмыскердің жалғасқан заңсыз әрекетін тоқтату;

- қылмыскерді қылмыс үстінде ұстап полиция бөліміне жеткізу;

- кісі денсаулығына зиян келтіруіс байланысты, бөтеннің мүлкін жоюға байланысты зардаптарды жоюға шара қолдау;

- қылмыс оқиғасы жайлы хабарламалар қайнар көзін сақтау;

- қылмыс белгілері жайлы хабарламаларды тергеу және алдын ала зерттеу.

Бұл қызмет субъектілері болып ОБЖ-де кездейсоқ болған адамдар оған жақын жерде қызмет бабымен болған, шұғыл қызметкерлер, учаскелік инспектор, патрульдік қызметкерлері, тексеріп-өткізу пункттері т.б. сондай-ақ, қоғамдық тәртіп сақтауға қатысатын азаматтар.

Қылмыс болған жердегі адамдар бірінші кезеңде қылмыстық әрекеттерді тоқтатуы тиіс /егер олар жалғасса/, оны тоқтатуға азаматтарды ұйымдастырып, қылмыскерді қылмыс үстінде ұстауға әрекеттер қолдану, жәбірленушілерге көмек көрсету, тергеу-шұғыл тобы келгенше ұсталғандарды күзету, ОБЖ сақтау /бөтен адамдарды шығарып, қоршау қою/ куәларды, көргендерді анықтап, оларды тергеу-шұғыл топ мүшелерімен кездестіреді, куәлардың мекенжайын жазады немесе тергеуші келгенше күтуді сұразы тиіс.

Ізін суытпай қылмыстарды ашуда ерекше орынды АІБ-нің жедел кезекші алады. Қылмыс жайлы хабарлама алып, кезекші оны ашу үшін жұмыстар ұйымдастырады, ол үшін:

- хабарламаларға оны арғы әрекеттері жайлы /телефон арқылы/ нұсқама береді;

- ОБЖ-ге жақын бағытта жүрген пәтурульдік қызметкерлерінің бағытын өзгертіп жібереді;

- оқиға жайлы учаскелік инспекторларды хабардар етеді;

- ОБЖ-ге тергеу-шұғыл тобын жібереді;

- оқиға жайын АІБ-нің бастығына хабарлайды;

- ОБЖ-ге барған тергеу-шұғыл тобымен үнемі байланысты қамтамасыз етеді.

Ізін суытпай қылмыстарды ашудың келесі кезеңі тергеу-шұғыл тобының ОБЖ-ге келгеннен кейін басталады.

Тергеушінің /анықтамашы/ қызметі пайда болған тергеу ахуалын бағалауға бағыталады, материалды қайнар көзін және идеалды бейнелерді ойша бекітеді, ОБЖ-мен байланысын анықтайды. Сонымен қатар тергеуші бұл кезеңде ОБЖ-ді меңгереді, ахуалды бағалайды, кей жағдайда ОБЖ-ді қарауға дейін жедел іздеу жүргізу тактикалық шешімін немесе ізін суытпай қылмыстар ашу үшін ұйымдасқан шаралар жүргізуді қабылдайды. Мысалы, арызданушыдан куәлардан сұраныс жасайды, сезіктіні ұстайды.

Кей жағдайда ізін суытпай қылмыстарды ашуда кезек күттірмейтін тергеу әрекеттерінен қатар қылмыскерді жою немесе ұстау, іздеу үшін бастапқы хабарламалар жинақталады. Бұл уақытта фотосуреттер, сызбалар, заттарды іздеу үшін бағдарламалар, адамдарды іздеу үшін субъективті портреттер, заттай қайнар көз туралы хабарламаларды алдын-ала зерттеу және бекіту, хабарламаларға дыбыс жазуды жүзеге асырып бекіту, бейне-таспаға түсіру шаралары ұйымдастырылады.

§3 Ізін суытпай қылмыстарды тергеуде тергеушінің анықтама органымен өзара байланысы

Алдын ала тергеу және жедел іздеу жұмысы ІІО-ғы қылмысты жүргізу заңымен қаралған екі өзгеше өзінше функциялар. Алдын ала тергеу органдарының және анықтама органдарының алдындағы тапсырманың бірі қылмыспен күресу болып табылады. Осы алдағы тапсырманы дұрыс шешу, тергеушілердің қылмысты іздеу бөлімімен және тағы басқа қызметтермен заңды негізде қараған ұйымшылдық өзара байланысында, тергеу әрекеттерін және жедел іздестіру шараларын келісіп өткізуінде, шаралардың қылмысты ескертуге, ашуға, қылмыстарды тергеуге бағытталуында.

Алдын ала тергеу және анықтама органының өзара байланысы - бұл ортақ мақсатқа негізделген жұмыстың ұйымдастырылуында байқалатын, яғни тергеуші және анықтама органы қызметкерлерінің, қылмыстық-сот тапсырмасын тиімді қорытындыға жету үшін келісіп жасалынатындығы. Сонымен өзара қатынас әрекет ІІМ органдарының тығыз қызметі және

келісілген әрекеттер, яғни тергеуші ұйымдастыру рөлін атқарады, келесі-олардың процессуалды жағдайларына сәйкес міндеттерінің шектелуі.

Тергеуші және анықтама органының қызметкерлері алдына қойылған тапсырмаларды әртүрлі әдістемені және құрал көмегімен шешеді: тергеуші - тергеу әрекеттерінің көмегімен, жедел қызметкер - жедел іздестіру шараларының көмегімен, яғни қылмыскердің ойына кіру мүмкіндігін береді, іс бойынша маңызды мән-жайды анықтайды. Тергеу тәжірибесін талдау көрсеткендей, қылмыстардың ашылмай қалу себебі, тергеу барысында, тергеушімен анықтама органы арасында қажетті өзара қатынас болмаған ІІО-ның жедел мүмкіндігін толығымен қолданбағандықтан екендігін көрсетіп отыр.

Тергеушімен анықтама қызметкерлерінің өзара байланысының құқықтық базасы, процессуалды негізі бар.

Қолданып отырған қылмыстық іс жүргізу заңы тергеушімен анықтама органының алдын ала тергеу жүргізуде өзара қатынастың үш түрін қараған.

а) Тергеушінің анықтама органдарына жеке тергеу әрекеттерін жүргізуді тапсырады.

б) Тергеушінің анықтама органдарына жедел іздеу әрекеттерін жүргізуді тапсырады.

в) Жеке тергеу әрекеттерін жүргізуде тергеушінің жұмысына анықтама органының бірігіп қатысуы (әрекет атқаруы).

Тергеуші және анықтама органының өзара қатынасы үшін келесі шарттар қажет:

1) Заңды, қылмыстық сот ісін жүргізу қағидаларын, ведомстволық нормативтік актілер қатаң сақталуы тиіс.

2) Процессуалды формаға сәйкестігі.

3) Тергеуші және жедел қызметкер құзыретінің бөлінуі және қатаң бірігуі.

Ізін суытпай қылмыстарды тергеуде, тергеумен анықтама органының өзара байланысы олардың бір-бірімен өзара хабарламаларды ұсынуы, қылмыстық іс қозғау жайлы сұрақты шешуде құжаттарды бірге оқып танысуы, тергеу әрекеттері және жедел шараларды жүргізу үшін жоспарды бірігіп жасау, оны жүзеге асыруы, анықтама органының тергеушінің тапсырмасын орындауы, қылмысты ашуга және кінәліні жоюға бірге жауаптылығы.